

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н.КАРАЗІНА**

На правах рукопису

ЗАВГОРОДНЯ Ніна Миколаївна

УДК 37.013.42

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ
У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук,
професор
Нечепоренко Л.С.

Харків – 2006
ЗМІСТ

Вступ _____	3
Розділ I Теорія і практика соціалізації обдарованих учнів _____	13
1.1. Проблема соціалізації обдарованих учнів у сучасній педагогічній теорії і практиці _____	15
1.2. Теоретичне обґрунтування змісту обдарованості учнів _____	36
1.3. Особливості соціалізації обдарованих учнів в умовах профільного загальноосвітнього навчального закладу _____	57
Висновки до першого розділу _____	73

Розділ II Педагогічні умови соціалізації обдарованих учнів профільного загальноосвітнього навчального закладу_____	77
2.1. Загальна характеристика програми експерименту з проблеми обдарованих учнів_____	78
2.2. Система педагогічних умов соціалізації обдарованих учнів____	
2.3. Педагогічні технології в діяльності профільного загальноосвітнього навчального закладу як ефективна умова розв'язання проблеми соціалізації обдарованих дітей_____	97
2.4. Ефективність застосування експериментальних технологій у соціалізації обдарованих учнів_____	123
	152
	170
Висновки до другого розділу _____	
Загальні висновки _____	173
Література _____	178
Додатки _____	199

ВСТУП

Актуальність дослідження. Духовне оновлення та національне відродження України, докорінні зміни, які пов'язані з переходом до нових економічних відносин в усіх сферах життя суспільства, вимагають нових підходів до вирішення проблем освіти й виховання підростаючого покоління, становлення особистості нової формації.

Стан освіти демонструє ефективність і надійність перетворювальних явищ та подій сьогодення, коли успіх розвитку суспільства та престиж держави визначаються результатами творчої діяльності всіх громадян. Обдарованість і розвиток творчих здібностей особистості виступають умовою перетворення, оновлення і гармонійного розвитку нашої держави.

Саме тому в сучасній соціально-педагогічній теорії та практиці особливої значущості набуває проблема соціальної підтримки обдарованих дітей та молоді, створення соціального середовища, сприятливого для виховання особистості з високим рівнем сформованості творчих здібностей. Зазначені завдання задекларовано в Законах України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю", "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні", "Про охорону дитинства", Національній доктрині розвитку освіти України, Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. У цих важливих державних документах

робиться наголос на тому, що успішна соціалізація учнівської молоді можлива за умови переорієнтації і переструктурування змісту та форм організації навчально-виховної роботи з учнями, зокрема, в умовах профільних загальноосвітніх навчальних закладів.

Дане положення актуалізує проблему дослідження структури, закономірностей і механізмів соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному процесі профільного загальноосвітнього навчального закладу, вивчення особливостей педагогічної взаємодії з обдарованими дітьми.

Входження України в міжнародний освітній простір як незалежної і суверенної держави потребує сьогодні відповідної перебудови в системі освіти на принципах єдності спільних завдань, які розв'язують найбільш розвинені держави світу. Проблема навчання і виховання обдарованих дітей у світовій педагогічній теорії завжди була і залишається актуальною.

Спільність і рівність умов для навчання усіх дітей і дорослих дещо нівелювала питання здібних учнів у період радянської влади. В той же час у світі завжди існували для них альтернативні школи. Як зазначає П.Самовол, здебільшого за альтернативними системами навчаються обдаровані діти в багатьох провідних державах світу [175]. Переважно для таких дітей там відкриваються приватні школи, хоч питома вага їх у загальній кількості невелика: у США – близько 15%, у Франції – 15%, у ФРН – 10%, а в Японії їх до 30%.

Приватні школи чітко спрямовані на подальшу поглиблену освіту своїх вихованців, відрізняються нетрадиційними формами навчання, дисципліною. Нині у багатьох країнах діє широка державна і благодійна підтримка (система грантів) найбільш здібних дітей. Тому в приватних школах можуть вчитися не лише діти еліти, а й обдаровані учні, яких підтримує держава чи благодійні фонди. Таким чином, загальна тенденція формування освіти, з одного боку, - пошуки шляхів піднесення якості масової освіти, а з іншого – цілеспрямований відбір, підтримка і виховання найбільш здібної частини молоді, що є своєрідною інвестицією суспільства в майбутнє нації.

У зв'язку з цим принцип диференціації навчання розглядається як один із ефективних шляхів у розв'язанні проблеми навчання обдарованих дітей. Дотримання його дозволяє спиратися на інтелект, потенційні сили дитини, а та кож враховувати спадкові дані та використовувати соціально-педагогічне середовище розвитку. Актуальність проблеми обдарованих дітей засвідчує факт створення в Європі асоціації “Євроталант”. Метою асоціації є пошук і підтримка обдарованих і талановитих дітей та молоді.

У нашій державі в Законі України “Про загальну середню освіту” також звертається увага на те, що відбір і зарахування учнів до гімназій, ліцеїв, колегіумів, спеціалізованих шкіл здійснюється за окремим порядком, що визначено Міністерством освіти і науки України. Це, в свою чергу, буде сприяти зростанню високваліфікованих спеціалістів, які вміють нестандартно

мислити, здатні вносити нові якісні зміни в соціальне і виробниче життя країни, в культуру і менталітет народу.

Тому серед головних завдань, які вирішують освітні заклади на даному етапі постала необхідність здійснення ефективної соціалізації та адаптації всіх учнів, а особливо талановитих. При цьому створюються умови для самореалізації дітей різного творчого рівня розвитку та адаптації їх до соціального середовища.

Перебудова нашої країни на демократичних засадах торкається як усіх галузей народного господарства, так і освіти. Здійснюється гуманізація та демократизація педагогічної праці, посилюється її спрямованість на розвиток особистості дитини, а це потребує створення мережі різних типів шкіл, в тому числі авторських, прискорення розробки альтернативних систем освіти, розробка ефективних програм, методик навчання та виховання.

Стала досить актуальною проблема виявлення і розвитку обдарованих дітей, що вимагає від учителя вміння постійно працювати у творчому режимі, використовувати нестандартні прийоми в роботі, постійно удосконалювати свої професійні якості, створюючи творчі лабораторії, опановуючи специфічними формами і методами роботи з обдарованими дітьми, тісно співпрацювати з шкільною психологічною службою.

У світі і в нашій країні приділяється особлива увага обдарованим у різних галузях діяльності й науки дітям та створюються спеціальні (спеціалізовані, профільні) школи для їх навчання. Такі школи відкриваються лише з дозволу органів управління освіти і науки та мають у своїх навчальних планах

необхідний обсяг загальноосвітніх і спеціальних (профільних) предметів відповідно до нормативних вимог.

У сучасних умовах розвитку загальноосвітньої школи соціалізація обдарованих учнів є нагальною проблемою, розгляд і розв'язання якої спонукали дослідників до переосмислення проблем соціалізації особистості (І. Бех, М.Боришевський, О.Киричук, Н.Лавриченко, М.Лукашевич, Є.Моносзон, І.Мигович С.Харченко та інші); психолого-педагогічних основ формування особистості (І.Бех, Л.Божович, І.Булах, В.Рибалка, Г.Костюк, Н.Кузьміна, Л.Савєнкова, О.Савченко та інші); особливостей соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю (І.Зверєва, А.Капська, О.Карпенко, Л.Міщик, Т.Сущенко та інші); проблем професійного становлення особистості педагога та підготовки його до навчально-виховної діяльності (С.Гончаренко, І.Зязюн, М.Євтух, В.Кан-Калик, М.Нікандров, В.Моляко, М.Поташник, С.Сисоева та інші); підходів до діагностики творчих здібностей учнів (Г.Айзенк, В.Андреев, Б.Бітінас, Ю.Гільбух, А.Зак, О.Лук, Л.Фрідман та інші); різних напрямків формування творчої особистості вчителя (Ю.Азаров, М.Євтух, М.Поташник, Р.Шакурова, А.Щербаков).

Аналіз низки наукових досліджень показав, що всі вони спрямовані на один конкретний аспект соціалізації підлітків, і, на жаль, відсутні праці, які б вивчали особливості педагогічної взаємодії з обдарованими дітьми.

Очевидно, саме тому недостатньо використовуються у практичній роботі педагогічні можливості загальноосвітнього навчального закладу.

Відчувається дефіцит спеціальних досліджень, які б розкривали механізм розробки та впровадження спеціальної системи педагогічної взаємодії з метою оптимізації процесу соціалізації обдарованих учнів. Недостатня розробленість цієї проблеми в педагогічній теорії та практиці зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **“Педагогічні умови соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу”**,

яка певною мірою може сприяти вирішенню окремих вимог Національної доктрини розвитку освіти України щодо такої категорії дітей.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна як складова колективної теми кафедри педагогіки “Сучасні педагогічні технології гармонізації особистості з навколишнім середовищем”. Тема дисертації затверджена вченою радою Харківського національного університету імені В. Н.Каразіна (протокол № 4 від 25 квітня 2003 р.) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол № 9 від 25 листопада 2003р.)

Об’єкт дослідження – процес соціалізації обдарованих учнів.

Предмет дослідження – педагогічні умови соціалізації обдарованих учнів загальноосвітнього навчального закладу.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні специфіки процесу соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу та практичному виявленні соціально-педагогічних умов, що сприятимуть успішній соціальній адаптації учнів

Гіпотеза дослідження. Процес адаптації обдарованих учнів профільних загальноосвітніх навчальних закладів до соціального середовища буде ефективним за таких умов: використання виваженої системи педагогічної взаємодії; включення обдарованих учнів у організаційні форми роботи, що сприятимуть їхньому творчому розвитку; оптимізація системи управління діяльністю загальноосвітнього навчального закладу.

Відповідно до предмета, мети та гіпотези визначено **основні завдання дослідження:**

- обґрунтувати особливості соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу;
- виокремити критерії оцінки діяльності профільного загальноосвітнього навчального закладу по соціалізації обдарованих учнів;

перевірити ефективність педагогічних умов соціалізації обдарованих учнів профільного загальноосвітнього навчального закладу; розробити комплекс методик розвитку якостей обдарованих учнів в навчально-виховному середовищі профільного закладу.

Методологічну основу дослідження становлять теорія пізнання, концептуальні положення про комплексний підхід до вивчення проблем формування особистості, основні вимоги Конституції України, Законів України „Про освіту”, „Про загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки”, „Національної доктрини розвитку освіти України в ХХІ столітті”, комплексної програми пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді “Творча обдарованість”, Конвенції ООН „Про права дитини”, нормативні документи Міністерства освіти і науки України.

Теоретичну основу дослідження становлять положення про особистість, фактори її розвитку й залежності обдарованості від різних чинників (Б.Ананьєв, І.Бех, Л.Божович, Л.Виготський, Я.Коменський, Г.Сковорода, К.Ушинський); про закономірності формування та розвитку обдарованості, творчих здібностей та діагностика їх розвитку (О.Ковальов, І.Кон, В.Крутецький, Н.Кульчицька, В.Моляко, В.Рибалко, С.Рубінштейн, Б.Теплов та ін.); основні концептуальні положення щодо розвитку особистості учнів у системі навчально-виховного середовища (Б.Бітінас, В.Кисільова, П.Самовол); визначення соціально-педагогічних умов соціалізації особистості в системі виховної роботи (М.Лукашевич, А.Мудрик, О.Сухомлинський, Т.Сущенко та ін.).

З метою розв’язання поставлених завдань і перевірки гіпотези були використані такі **методи дослідження**:

теоретичні (аналіз філософської, соціологічної, психологічної та педагогічної літератури, синтез, порівняння, систематизація, уза

гальнення) з метою обґрунтування вихідних положень дослідження, виявлення сутнісних особливостей соціалізації обдарованих учнів;

емпіричні (анкетування, спостереження, усне опитування, аналіз результатів діяльності, методи статистичної обробки експериментальних даних) з метою визначення розвитку і сформованості особистісних якостей обдарованих учнів в соціалізуючому процесі загальноосвітнього навчального закладу; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний)

використовувався з метою перевірки ефективності запропонованої системи соціалізації особистості обдарованих учнів в соціальному середовищі профільного загальноосвітнього навчального закладу;

прогностичні (моделювання, метод незалежних експертних оцінок) з метою впровадження й апробації розроблених навчально-методичних матеріалів для соціально-педагогічного забезпечення діяльності методичних об’єднань загальноосвітніх навчальних закладів.

Дослідження проводилось протягом 1995-2004 років у три етапи.

На першому етапі (1995-1997 рр.) вивчався стан дослідження проблеми в літературі з педагогіки, психології, соціології, соціальної педагогіки, філософії освіти тощо. Було визначено предмет, об'єкт, мету, завдання дослідження, сформульовано робочу гіпотезу, розроблено методики констатувального та формувального експериментів.

На другому етапі (1998-2000 рр.) було обґрунтовано зміст поняття „обдарованість”, визначено особливості соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього закладу, досліджено стан проблеми в соціально-педагогічній практиці. Розроблявся зміст діяльності педагогів щодо соціалізації обдарованих учнів; проводилась первинна апробація розроблених методик та визначались причини соціальної дезадаптації учнів; вносились корективи в процес дослідження.

На третьому етапі (2000-2004 рр.) проводилась експериментальна перевірка отриманих даних, впровадження розроблених методичних матеріалів та рекомендацій. Узагальнювалися результати педагогічного експерименту, здійснювалось оформлення дисертаційного матеріалу.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась у м. Харкові на базі школи №166, де було сформовано навчально-виховний комплекс, ліцею №174 “Професіонал”; Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (факультет іноземних мов і фізико-математичний). З метою отримання результатів порівняльного аналізу були залучені окремі класи класичної гімназії №6. В експерименті брало участь 796 осіб.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження: *вперше обґрунтовано* зміст педагогічних умов соціалізації обдарованих учнів загальноосвітніх навчальних закладів; *визначено* мету, завдання, принципи навчально-виховної роботи з обдарованими учнями в умовах профільного загальноосвітнього навчального закладу; *конкретизовано* зміст поняття „обдарованість учнів” як індивідуального когнітивного, особистісного та мотиваційного потенціалу та прояву творчих здібностей особистості; *розроблено* критерії ефективності процесу соціалізації обдарованих учнів в умовах загальноосвітнього навчального закладу; *подальшого розвитку набули* питання проблем адаптації обдарованих учнів до умов соціуму та механізми розвитку обдарованості учнів новітніми навчально-виховними засобами.

Практичне значення полягає у розробці та впровадженні комплексної цільової програми соціалізації обдарованих учнів „Особистісно орієнтоване навчання та виховання як умова розвитку творчого потенціалу обдарованих учнів”; науково-методичних проектів: “Використання нових інформаційних технологій”, „Всесвіт”, “Правова культура”; спецкурсу для студентів педагогічних спеціальностей „Обдаровані учні та особливості їх навчання і вихован-

ня”; змісту та програми моніторингу процесу соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу,

системи методичних семінарів для педагогів. Запропоновані матеріали можуть бути використані у практиці роботи загальноосвітніх навчальних закладів для створення ефективних педагогічних умов соціалізації обдарованих учнів, у підготовці та перепідготовці вчителів у педагогічних вищих навчальних закладах та інститутах післядипломної освіти, а також методичними службами управлінь освіти з метою застосування нових методів навчання та виховання підростаючого покоління.

Впровадження результатів дослідження здійснено в навчально-виховний процес Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (довідка № 0202-73 від 29.03.2006 р.), гімназії № 55 м. Харкова (довідка №147 від 03.04.2006 р.); в організацію роботи з педагогічними кадрами, проведення відповідних семінарів Управлінням освіти Харківської міської ради (довідка № 385 від 30.03.2006 р.).

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю його вихідних позицій; багатогранним аналізом психолого-педагогічних закономірностей становлення та розвитку обдарованих учнів в умовах загальноосвітнього навчального закладу; застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів, адекватних меті та завданням дослідження; дослідно-експериментальною перевіркою висунутої гіпотези; об'єктивністю показників та критеріїв оцінки результатів експерименту; єдністю кількісного та якісного аналізу експериментальних даних.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження неодноразово доповідалися та обговорювалися: на міжнародних науково-практичних конференціях („Управління великими соціальними системами і гуманітарно-технічна еліта”, 22-23 травня 2003 р., Харків; Четвертому міжнародному симпозиумі “Проблеми інтеграції науково-

освітнього потенціалу в державотворчому процесі”, 19-24 жовтня 2003, Севастополь-Тернопіль-Бахчисарай); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції “Українська система виховання: пошуки, проблеми, перспективи”, 14-16 лютого, 2001 року; Всеукраїнській науково-практичній конференції „Актуальні проблеми безперервної освіти”, 12-14 травня 2003 р.; щорічних звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна; матеріали дослідження використовувались автором у ході навчального процесу в загальноосвітніх навчальних закладах м. Харкова НВК №166 “Вертикаль” та в ліцеї №174 “Професіонал”, а також частково в Харківській класичній українській гімназії №6.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в 10 публікаціях автора (загальний обсяг 2,6 друк. арк.), всі одноосібні. З них 6 надруковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (214

найменувань) і 5 додатків (на 23 стор.). Загальний обсяг дисертації 221 сторінка (основний текст викладено на 177 сторінках). Дисертація містить 6 рисунків на 5,5 сторінках, 7 таблиць на 6 сторінках.

РОЗДІЛ І

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

З давніх-давен проблема природи й сутності обдарованості окремих людей викликала зацікавленість різних вчених і була предметом вивчення, аналізу, діагностики з боку різних галузей наукових знань. Філософи і психологи, педагоги й соціологи, медики й астрологи, досліджуючи природу обдарованості дітей і дорослих, торкалися різних її аспектів, але так і не дійшли до спільних висновків, крім одного: така проблема існує, і що саме обдаровані особистості забезпечують розвиток науки, техніки, літератури, мистецтва та дають поштовх прогресу в усіх галузях виробничої та духовної діяльності.

Необхідність дослідження соціалізації обдарованих дітей полягає в тому, що вони за своєю природою, поведінкою помітно відрізняються від інших вікових груп. По-перше, вони вже в початкових класах починають проявляти вибіркоче ставлення до навчальних предметів: одними вони займаються залюбки, а іншими – неохоче. По-друге, вони можуть проявляти почуття і поведінку зверхності, що породжує непорозуміння між ровесниками, незадоволення вчителів їхньою непередбачуваною поведінкою.

Як свідчить ряд науковців (М.Гнатко, О.Зазимко, І.Корчуганова, В.Рибалка, С.Сисоєва, В.Чудновський та ін.), у визначенні сутності проблеми обдарованості визначилось два підходи:

- обдарованість визначається як природні задатки;
- обдарованість розвивається під впливом соціальних умов та системи навчання і виховання.

Фактично обидва підходи знаходять своє право співіснування.

А тому за рубежом за підтримки державних структур давно ведуться пошуки обдарованих дітей, молоді, щоб підготувати для суспільства, для держави спеціалістів високого рівня.

Проблемами обдарованих дітей займалися і займаються В.Алфімов, В. Крутецький, О.Кульчицька, Н.Лейтес, О.Лодзінська, А.Мудрик, Л.Новікова та ін.

Щодо проблеми соціалізації обдарованих дітей, то тут робиться перша спроба відстежити її особливості. Безпосередньо питання основ психології, навчання та освіти обдарованих дітей у різних галузях професійної та наукової діяльності висвітлювали у своїх працях такі автори, як: В.Алфімов [7], З. Бакшеєва [15], В.Білоусова [22], Л.Венгер [31], М.Гнатко [41], В.Кисільова [80], Я.Коменський [84], Л.Лічман [110], В.Лозова [112], В.Моргун [133], Ю.Орлов [150], В.Рибалка [172], Л.Шавініна [205] та ін. У кожного із цих авторів виявлено цікаві ідеї щодо характеру обдарованості, причин її виникнення і розвитку, можливостей саморозвитку та самовдосконалення.

Вивчаючи ступінь і стан дослідження проблеми щодо обдарованих дітей та можливостей їх адаптації в соціальному середовищі, можна відзначити, що наукові пошуки стосовно даної проблеми здійснюються в основному за такими основними напрямками:

1.Розкриття природи обдарованості, наявності тих чи інших здібностей, талановитості, геніальності в тих чи інших галузях науки, техніки, соціального життя. Такими питаннями займаються філософи і соціологи, психологи і педагоги, мистецтвознавці. Але щодо виникнення різних природних задатків, то здебільшого цим займаються фізіологи [24, 36,102, 107, 132, 138, 191, 199, 205, 213].

2.Пошук більшістю дослідників джерела обдарованості в сприятливих соціальних умовах, у яких народилася, живе, навчається дитина. Великий педагог ХХ ст. К.Ушинський вважав, що людина народжується з певними здібностями, задатками, які розвиваються і вдосконалюються в процесі її навчання й освіти, самоосвіти, бо без цього найкращі таланти можуть загубитись у безпорадного спадкоємця. Як і матеріальне багатство, талант і здібності розвива

ються і вдосконалюються навчанням, самостійною працею. “Праця, - наголошував К.Д.Ушинський, - безумовно важке навантаження, але таке, що якщо його відняти в людини, то вона залишиться обділеною людською гідністю, людським щастям”[197, с. 120].

Соціально-педагогічний процес в більшій мірі, ніж інші сфери суспільного життя, змінюється з часом і залежить від нього. Безперечним є факт, що поглиблення кризових явищ і погіршення соціально-економічної ситуації в країні суттєво впливають на рівень соціальних відносин у суспільстві і, в першу чергу, на найбільш вразливі групи населення – дітей та молодь, на процес їх соціалізації. А звідси можна стверджувати, що соціально-педагогічна діяльність – це такий вид діяльності, який спрямований на створення соціально-економічних, організаційних, правових умов для соціального становлення та розвитку молодих громадян, найповнішої реалізації їх потреб, інтересів та творчих поривань.

1.1. Питання соціалізації обдарованих учнів у сучасній теорії і практиці освіти

Проблема соціалізації та виховання, як одна із найважливіших серед інших, була і є предметом уваги протягом усієї історії людства взагалі і вчених різних галузей з незапам'ятних часів, хоч, можливо, роль і значення її протягом віків не усвідомлювали належним чином.

Дитячий вік – це час, коли відбувається процес становлення особистості, навчання, засвоєння цінностей, норм та настанов, зразків поведінки, прийнятих у певному суспільстві. Це вік, коли процес соціалізації набуває надзвичайно важливого значення як для подальшого життя кожної людини, так і всього суспільства.

Учнівські колективи й групи, де відбувається засвоєння загального змісту

й мотивів людської діяльності, відтворення соціальних відносин, релігійних обрядів, ритуалів тощо, є тим соціальним простором, де в опосередкованій формі задовольняється власна потреба кожної дитини щодо моделювання змістовного поля своєї діяльності, вільним ставленням до нього та засвоєнням його змісту.

Ми вважаємо, що потреба звернення до соціально-педагогічних концепцій соціалізації обдарованих учнів в умовах загальноосвітньої школи обумовлена значною мірою наростанням асоціальних та антисоціальних тенденцій серед цієї групи населення [4, 21, 46, 49, 73, 96].

Перш, ніж здійснити аналіз цих концепцій, варто, на наш погляд, приділити увагу ключовим поняттям. У дослідженні проблем соціалізації обдарованих учнів основними поняттями є „обдарованість”, „соціалізація”, „виховання”. При наявності всіх специфічних особливостей даних визначень у вітчизняній і зарубіжній літературі немає однозначного тлумачення кожного із названих термінів.

Визначаючи суть цих означених понять, ми враховували те, що педагогіка - наука соціальна. І хоча соціальні аспекти виховання і освіти останнім часом більше досліджують соціологи, ніж педагоги (а їх предмет і цілі дослідження певною мірою відрізняються і відмінні від цілей і дослідження педагогіки), проте, слід зазначити, що за останні 6-8 років у сучасній українській педагогіці науковий інтерес до цього напрямку науки підвищився.

Поняття „соціалізація” не нове. Його ввели в науковий обіг соціологи ще в кінці ХІХ століття для відображення процесів „розвитку соціальної природи людини”, включення особи в систему соціальних цінностей під час виховання, освіти, праці.

Особливо активно теорію соціалізації розробляли на Заході в 50-60-ті роки минулого століття, що було пов'язано з виконанням важливих для суспільства завдань підготовки соціально надійних і кваліфікованих робітників, зміц-

ненням стабільності суспільного ладу, розробки ідеологічних та політичних теорій молоді, що призвело до появи цілого ряду моделей соціалізації: психоаналітичної (З.Фрейд), рольового тренінгу (Т.Парсонс), соціального вчення (Дж. Доллард, Б.Скіннер), міжособистісного спілкування (Ч.Кулі і Дж.Мід), когнітивної моделі (Ж.Піаже, А.Маслоу), моделі інкультурації (Ф.Боас), еволюційної моделі (Е.Ериксона) [31, с.83].

Досить важливе у наш час поняття соціалізації є відображенням суті суспільного прогресу взагалі і становленням нового суспільства і особистості в ньому зокрема. У сучасних наукових дослідженнях проблема соціалізації особистості молодої людини розглядається у трьох аспектах: філософському (В. Андрущенко, С.Батенін, Н.Грищенко, В.Москаленко, О.Чаплигін та ін.), психологічному (М.Карне, І.Кон, О.Кульчицька, Н.Лейтес, В.Моляко, А.Мудрик, В.Рибалка та ін.) та педагогічному (А.Капська, В.Кисільова, Н.Лавриченко, Л.Міщик, В.Морозова, П.Самовол, В.Тесленко, Б.Чижевський та ін.) аспектах дозволило розглядати соціалізацію не тільки як процес становлення особистісних рис учнів, а також як розвиток форм самої соціалізації в ході залучення індивіда до системи нових суспільних зв'язків і залежностей (В. Андрущенко).

Сутність філософського аспекту соціалізації особистості полягає в усвідомленні філософії суті виховання, виходячи із визнаної суспільством філософії людини і культури.

Для психологічного аспекту соціалізації вихідною позицією є діяльнісна, і тут найповніше проявляється особистісна природа пізнання дійсності. При цьому соціалізація трактується як система, що має загальний, національний, філософський, політичний, соціологічний, педагогічний, психологічний напрямки. Саме ці напрямки в сукупності формують людину як соціальну особистість з її світоглядом, розумінням свого місця і призначення в суспільному житті.

Базовим для дослідження стало визначення А. Капської, яка розглядає соціалізацію як процес і результат засвоєння підлітками соціального досвіду, системи соціальних зв'язків та відносин, внаслідок системного педагогічного та інтелектуального впливу результатів діяльності навчання та соціально-виховних інститутів.

У сучасній науковій літературі наявні спроби різнобічного тлумачення поняття „соціалізація”, але одностайного пояснення сутності його змісту до цього часу ми не знаходимо. Ми вважаємо, що зміст цього поняття є багатограним і неоднозначним.

Так, філософи в поняття „соціалізація” [16, с.96] закладають широкий зміст – становлення людини як соціального індивіда у процесі філогенезу.

Соціолог В.Волович під соціалізацією розуміє включення індивіда в систему суспільних відносин шляхом надання йому суспільних функцій. Суспільство як самовідтворюване ціле, що саморозвивається, якраз і наділяє людину соціальними ознаками. Соціологи вважають, що соціалізація - процес розвитку особи, який триває усе життя. Виходячи з цього визначення, розкриваються кілька періодів соціалізації: дотрудовий, трудовий і пі

слятрудовий. В основі такої класифікації лежить діяльність людини, пов'язана з виробництвом матеріальних благ і відтворення роду [35].

З позицій педагогічної науки процес соціалізації можна трактувати як процес «засвоєння індивідом соціального досвіду, оволодіння сучасною культурою пізнання світу, продуктивності праці, гуманних відносин» [79, с.36].

Концептуальні підходи до даної проблеми стали науковим підґрунтям для розробки концепцій соціалізації особистості, своєрідною науковою базою, яка послужила відправною точкою для подальшого пошуку та розвитку окремих напрямків соціалізації такої категорії, як обдаровані учні.

Ми вважаємо за доцільне розкрити ті концепції, що співвідносяться з метою нашого дослідження.

Питання навчання, виховання та адаптації обдарованих дітей розглядається по-різному різними авторами. Особливо великий простір пошуку полягає

у визначенні відповідей на питання про природу обдарованості (О. Кульчицька, Н. Лейтес, А. Лосєва, А. Матюшкін, О.Музика, П. Самовол, Б. Теплов та ін.).

Результати проведених сучасними зарубіжними та вітчизняними психологами досліджень та досвід психологічної практики [2, 24, 35, 42, 78, 100, 132, 177] свідчать про те, що особистість, яка визначається як соціально та індивідуально зумовлена цілісна система психічних якостей, в дійсності характеризується більш значною мірою як суперечливе психічне новоутворення, яке складається і розвивається як під впливом довкілля, так і завдяки внутрішнім процесам.

З одного боку, особистість формується внаслідок складних процесів соціалізації і соціального розвитку суспільства, пов'язаного з невинними економічними перетвореннями суспільства, та індивідуалізації, тобто процесу неперервного біологічного розвитку в конкретних соціальних умовах, тобто за антропологічним типом. Цей тип розвитку заслуговує окремого розгляду, оскільки існує й інший, протилежний тип формування, можна його умовно назвати анімалістичним, пов'язаним з випадками перебування та деформованого розвитку дітей у тваринних зграях. Між цими двома типами психічного становлення індивіда розташовані проміжні його різновиди – залежно від специфіки та якості конкретної соціальної ситуації розвитку людини.

З іншого боку, як зазначають науковці (І.Бех, Л.Виготський, В.Іванов, О.Леонт'єв, С.Рубінштейн, В.Семиченко та ін.), особистість формується за умов послідовного, за соціальною і віковою логікою побудованого засвоєння й реалізації певної сукупності суто людських зовнішніх і внутрішніх, фізичних і психічних, побутових і професійних видів діяльності. На кожному з вікових етапів на перший план почергово виступають так звані провідні види діяльності (В.Бочарова, Н.Заверико, В.Кисільова, О.Набока та ін.), що й посідають відповідні щабелі ієрархії наявних видів людської активності і ведуть за собою псих-

хічний розвиток особистості. Серед них, насамперед, спілкування між новонародженою дитиною та найближчими дорослими, гра немовлят і дошкільнят, навчання школярів, міжособистісне спілкування і самовиховання підлітків, особистісне й професійне самовизначення та підготовка молоді, продуктивна праця і створення сім'ї молодою людиною, життєтворчість, передача прижиттєвого та професійного досвіду старших молоді та дітям.

Виходячи з того, що загальна середня освіта – це цілеспрямований процес оволодіння учнями систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, то результатом її є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності.

Грунтуючись на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання на засадах гуманізму, демократії, громадської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави, ми вважаємо, що процес навчання обдарованих дітей слід розглядати як складову частину систему загальної середньої освіти.

Аналіз різних наукових підходів свідчить, що проблема обдарованих дітей достатньо актуальна, проте відчувається дефіцит певних досліджень, які б розкривали цілісні характеристики процесу формування особистості обдарованих дітей.

Суттєвий внесок у розробку проблеми, що досліджується, зроблено соціологами, психологами і педагогами. Їх роботи (В.Алфімова, С.Гончаренка, О.Кульчицької, Ю.Мальованого, Л.Преждо, Б.Чижевського та ін.) розкривають можливості успішного навчання та ефективного формування творчої особистості учня в умовах навчального закладу нового типу та профільних класів загальноосвітніх навчальних закладів. При цьому слід звернути увагу та те, що завдяки саме такій спеціалізації в ліцеях виховується позитивне ставлення учнів до вивчення математичних і природничих наук, а це, в свою чергу, на

думку С.Гончаренка, формує особливий тип раціонального мислення, критично-аналітичної раціональності [43]. Такий тип мислення важливий для світоглядних орієнтацій сучасної людини, її духовного розвитку, філософського осмислення нею не тільки побудови Всесвіту і людського суспільства, але й для вибору свого власного способу життя і діяльності та вибору професії.

Педагогічні шляхи формування творчої особистості учня профільного навчального закладу, на жаль, визначаються на основі різних моделей такої особистості учня середнього загальноосвітнього навчально-виховного закладу (В.Рибалка, С.Сисоєва), які розроблені з урахуванням вікових особливостей, але вони не є особистісно орієнтованими моделями на майбутню професійну діяльність дослідника-науковця в галузі природничих наук, як це справедливо підкреслює В.Кисільова [80].

Однією із основних проблем дослідження відомого українського вченого О.Кульчицької, яка займається питаннями стану і змісту обдарованості, є пошук талановитих і здібних дітей. Цей процес триває увесь час і здійснюється з огляду визначення основних їх критеріїв і перспектив досягнення певних результатів [98-100].

У період інтенсивного розвитку педагогічної науки (а ми вважаємо, що саме цей період пов'язаний зі встановленням статусу незалежності України) розпочався активний науково-дослідний процес пошуку ефективних шляхів реалізації демократичних ідеалів і гуманістичних завдань в інтересах державності та розв'язання соціальних проблем. Все частіше ми можемо почути, що прогресивний розвиток цивілізації в духовній, технічній, мистецькій та інших видах діяльності залежить від здібностей, обдарованості та освіченості людей. Вони, з їх творчим, оригінальним і принципово новим підходом до навколишнього середовища, змінюють і технології, і форми праці, створюють нові стилі управління, нові технічні засоби, твори мистецтва і літератури та доходять до відкриття Істини. Тому, наприклад, не випадково уряд США визначив як дер-

жавне завдання: розробити Програму розвитку обдарованих дітей на новому етапі розвитку суспільства. На жаль, у нашій країні педагогіка і вчителі протягом багатьох десятиліть орієнтуються на середнього учня, незважаючи на те, що уже в 2001 році Указом Президента України від 8 лютого №78/2001 була затверджена Програма роботи з обдарованою молоддю на 2001-2005 роки.

У той же час вивчення обдарованості і її прояву викликається тими обставинами, що обдаровані діти специфічні у своїй поведінці і реагуванні на зауваження взагалі в соціумі, а особливо на зауваження учителів і ровесників. Вони часто виявляють вибірковість у своїй навчальній діяльності, надаючи перевагу одним предметам і нехтуючи іншими. Вони мають досить своєрідні риси особистісної поведінки й реакції на довкілля. Такі особливості часто стають причиною нерозуміння їх оточуючими людьми.

Хід історії розвитку досліджень і практика навчання обдарованих і талановитих дітей у зарубіжній і вітчизняній науці відповідають, як правило, змінам соціальних потреб суспільства і динаміці розвитку науки взагалі. Дослідження охоплюють всю систему проблем і завдань, пов'язаних із розкриттям природи обдарованості, її діагностики, розробки умов і методів розвитку і навчання талановитих дітей.

У дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців (Ю.Гільбух, М. Карне, О.Кульчицька, Н.Лейтес, О.Лодзинська, О.Музика, Л.Новікова та ін.) містяться цікаві спостереження щодо характеристики двох підходів:

- обдарованість залежить від умов життя та системи виховання дітей;
- обдарованість обумовлена природними факторами.

Цікаво, що на користь і одному, й другому підходам можна навести достатню кількість реальних доказів.

Відомий англійський вчений У.Ешбі стверджує, що великі здібності, талановитість і навіть геніальність визначаються набутими якостями і, в першу чергу, характеризуються тим, якою є програма інтелектуального розвитку в

процесі навчання, за умови, що програма орієнтована на вирішення творчих завдань, можна сподіватися на більш високий рівень обдарованості тих, хто навчається за нею, порівняно з тими, що орієнтовані на репродуктивні види завдань. Другим фактором розвитку обдарованості автор вважає працездатність, а тому і здібним вважається той, хто після тисячі невдалих спроб робить тисяча першу і приходить до відкриття, в той час, як бездарний уже після першої невдачі залишає проблему невирішеною і приймається за іншу [52].

Але з того часу, як вивчення обдарованості стало предметом уваги в науковій практиці в Радянському Союзі, стало можливим здійснення позитивного впливу на практику навчання обдарованих дітей. Найбільш відомими стали з них дослідження обдарованості Н.Лейтеса [106-107] та А. Матюшкіна [127]. В Україні, хоч науковці спеціально не досліджували цю тему, практика будувалась навколо підходів В.Сухомлинського [187,189], А. Макаренка [121], В.Шаталова [207], які запропонували концепцію такого змісту: всі діти від народження талановиті, здібні до навчання, а подальша доля їх залежить від школи, особистості вчителя, від принципів, на які він спирається, і методів, прийомів, які він обирає.

Зокрема, А.Макаренко запропонував систему принципів, до яких належать й ідеї перспективних ліній (близьких, далеких, віддалених), опори на позитивне, єдності вимог і поваги до вихованця, виховання в колективі, для колективу, через колектив. В його методиці виховання представлена загальна позитивна ідея розвитку всіх закладених від природи сил і можливостей, що зорієнтовується на успіх і постійний пошук злагоди та гармонії окремої особистості з іншими та суспільством взагалі [121].

Радянський педагог В.Сухомлинський всю методику шкільного навчання і виховання будував на ідеї любові до вихованця.

Продовжуючи розвивати ідеї своїх попередників, В.Шаталов розробив і перевіряв систему методичних прийомів, які спираються на принцип „переможного навчання”, та запропонував своє визначення „навчання з захопленням і натхненням” – “учение с увлечением”. Навколо В.Шаталова об’єдналися сміливі ентузіасти-педагоги, які оголосили, що „героєм уроку” є учень, а методика повинна спиратися на ідею співробітництва.

Обдарованість, про яку згадує М.Бердяєв [18, с.14], може по-різному втілюватись у реальному процесі життєдіяльності особи.

У зв’язку з цим, досліджуючи дану тему від того часу, як знову активно почали відкриватись профільні та спеціалізовані класи в загальноосвітніх навчальних закладах та ставитись питання про індивідуалізацію і диференціацію навчання в процесі викладання окремих предметів, розпочали з математики. Як відомо, особливого захоплення цей предмет у переважної

частини учнів не викликає, тому було прийнято рішення про розробку нових підходів у вивченні предметів, насамперед, таких, які б дозволили зацікавити учнів предметом за обраним профілем навчання.

Науковці США, Німеччини, Японії, Латвії більше схильні розглядати потяг до розумової праці як показник обдарованості, а це, у свою чергу, стало для нас джерелом розробки відповідної методики навчання.

Н.Лейтес розрізняє три категорії здібностей:

діти, які дуже рано проявляють високий рівень інтелектуальних процесів;

діти, які яскраво виявляють здібності до окремих наук;

діти, які мають потенційні ознаки обдарованості, зокрема: особливу оригінальну, самостійну манеру суджень, неординарність розв'язання різних проблем, чітку спрямованість на певну діяльність, високий рівень зацікавленості в результаті..

Показником обдарованості людини є її постійні високі досягнення в оволодінні знаннями, що поєднуються з високим рівнем пізнавальної активності [107].

Ми поділяємо думку О.Зазимко щодо ознаки інтелектуальної обдарованості. За її визначенням інтелектуальна обдарованість – це є творчість, креативність [62]. Вона якраз і потребує підтримки з боку вчителя. До розумово обдарованих дітей відносять не лише тих, хто проявляє пізнавальну активність, але й за іншими ознаками, як, наприклад, уміння ставити запитання, виявляти елементи захопленості й здивування, готовність до нових прийомів розв'язання завдань.

Ряд українських вчених (В.Алфімов, С.Гончаренко, О.І.Кульчицька та ін.) досить глибоко вивчили та узагальнили напрямки прогресивної педагогічної теорії щодо народження, навчання, виховання обдарованих дітей.

Таких дітей можна розділити на три груп: до першої групи можна віднести тих, хто пов'язує народження потенційного генія чи видатного таланта з генетичними факторами (Н.Грищенко, О.Кульчицька, А.Матюшкін, В. Чудновський); до другої групи належать ті, хто вважає, що всі народжуються однаковими („*tabula rasa*” – чиста дошка), а далі вже середовище й виховання формують особистість відповідно до запитів середовища та бажання вихователів, які через постановку мети, завдань виховання добирають для їх реалізації адекватний зміст, методику, форми навчання (Н.Куліш, В.Моляко, А. Сманцер, В.Ядов); проте третя група вчених визначальним фактором називає навчання та виховання (А.Дусавицький, А.Лосева, П.Самовол, Н.Шумакова).

Правда, навіть ті, хто стоїть на позиції генетичних засад геніальності, не відкидають можливості імпресінгу (наслідування певних еталонів, зразків поведінки). Імпресінги іноді визначають долю людини на все життя, хоч іноді виникають (створюються) окремі здібності прижиттєво, після народження.

Нам здається найбільш продуктивною золота середина: народжений генетично, безумовно, отримує певні задатки, здібності, які розвиваються прижиттєво з допомогою системи педагогічних заходів. Як писав про це К.

Ушинський, щасливий та обдарований індивід може скористатись природними задатками та

здібностями лише за умов ретельного та постійного розвитку їх завдяки засобам навчання [197]. В іншому випадку такий здібний, обдарований від народження індивід може загубити свій генетичний потенціал, як і спадкоємець багатой спадщини: може нею скористатись, примножуючи далі успадковане, а може розпустити його за вітром.

Щодо соціалізації обдарованих дітей, то за даними соціальних досліджень фонду Сороса, 30% відрахованих за неуспішність учнів зі школи – це, як не прикро, були високо обдаровані діти.

Крім спеціальних досліджень кожен директор школи, керівник позашкільних виховних і освітніх закладів може назвати досить прикладів, коли незадовільні оцінки, покарання падають саме на обдарованих дітей.

Загально відомими є й причини, які провокують такі ситуації, які в історії освіти траплялись часто:

1. обдаровані й талановиті діти, як правило, особистості неординарні. Вони не можуть “втиснутись” у стандартні рамки, що дратує всіх учителів і однокласників;
2. талановиті, здібні учні нічого не сприймають на віру. Вони вимагають доказів, а коли їх обмаль чи вони відсутні, то пропонують власне рішення;
3. вони переживають “стан пошуку” майже перманентно. Постійне читання різних книг, проведення експериментів (іноді без дотримання необхідних правил), постійні запитання, які вимагають умотивованих відповідей, все це потребує від вчителя моральної підтримки й готовності зрозуміти учня;
4. обдаровані діти, як правило, бувають надзвичайно емоційними та такими вразливими, що дуже легко реагують на будь-яке зауваження.

Остання причина спонукала багатьох талановитих педагогів постійно дбати про естетичну сторону виховання. Як зазначає український педа-

гог І.Зязюн, “...будь-який творчий акт у своїх глибинних виявах і зумовленостях носить естетичний характер” [67, с.12]. До них можна віднести методику М.Монтессорі, теорію і практику А.Макаренка і В.Сухомлинського та ін.

Проблема виховання обдарованих дітей полягає не тільки в тому, щоб у процесі навчання не зашкодити їхньому розвитку, а й підготувати їх до участі у реальних процесах життєдіяльності.

На нашу думку, у питаннях навчально-виховної діяльності з обдарованими дітьми є три проблеми: виокремлення ознак та методик щодо виявлення обдарованості в учнів; визначення концептуальних моделей та форм роботи з обдарованими дітьми; соціолого-педагогічна підготовка вчителів до роботи з обдарованими учнями.

Всі три проблеми об'єднуються навколо суб'єктної постаті – вчителя. Він є основною складовою, яка досліджує прояв обдарованості й оцінює конкретну міру талановитості; добирає зміст, форми й методи впливу на учня; допомагає визначити перспективи самого учня та постійно підтримує рух вихованця до самореалізації.

Як показують наші спостереження і власний досвід педагогічної діяльності, найбільші труднощі з'являються у обдарованих дітей саме у спілкуванні з учителями. І причин тут безліч.

До основних можна віднести такі: неоптимальна наповнюваність класів, що гальмує індивідуальну роботу з дітьми; діти, які швидко засвоюють новий матеріал, задають оригінальні запитання, викликають зайву напругу й до даткове інтелектуальне навантаження на вчителя; незадоволення неординарністю вихованця з боку вчителя й учнів; незадоволення батьків, які не завжди розуміють “особливості” своїх дітей.

Для того, щоб подолати визначені негативні прояви, важливо розв'язати низку завдань соціально-психологічного характеру, бо саме процес адаптації талановитого учня до реальних соціальних умов є надзвичайно проблематичним.

Пояснюється такий стан саме тим, що в навчальному закладі обдарованого учня не завжди орієнтують на складність реального пристосування. А тому і слід ставити питання підготовки вчителя з погляду їхньої соціалізації; і тут першою умовою, яка може допомогти адаптації талановитої особистості учня в реальному житті, є відповідний сучасним вимогам учитель.

Усе зазначене вище зумовило необхідність перебороти усталені стереотипи соціалізації обдарованих учнів і виявити ефективні механізми впливу на неї і, в першу чергу, взаємодії з нею.

Науковцями доведено, що, аналізуючи роль учителя в роботі з неординарними дітьми, ми розкриваємо ті основні умови підготовки вчителя до роботи з обдарованими учнями, які здатні забезпечити нормальний прояв і розвиток кожної здібної особистості учня [22, 28, 34, 51, 72, 94, 102, 122, 147]. Основні сфери прояву обдарованості дітей (інтелектуальна сфера, сфера академічних досягнень, творчість, спілкування та лідерство, сфера художньої діяльності, рухова сфера) вимагають від учителя: знайти, діагностувати відповідні якості обдарованості та адекватно на них реагувати.

Автори зазначених досліджень особливу увагу приділяють вивченню того, як знання про наявність певних сфер прояву обдарованості допоможуть вчителям ретельніше виявляти обдарованих дітей і спрямовувати їх подальший розвиток у навчально-виховному процесі.

Безумовно, слід зазначити, що успішне вирішення завдань навчання і виховання обдарованих дітей, розвиток їхньої обдарованості безпосередньо пов'язані з проблемою удосконалення підготовки вчителів, формування їхньої професійно-педагогічної майстерності і розвитку творчих здібностей. Робота з обдарованими дітьми потребує творчого вчителя, з високою психологічною і педагогічною кваліфікацією [69, 73, 82, 103]. Такий педагог повинен володіти

не тільки спеціальними навчальними програмами, мати певний обсяг знань про природу дитячої обдарованості, знати структурні типи і особливості вияву

обдарованостей, вміти спілкуватися з незвичайними дітьми, організовувати навчально-пізнавальну діяльність з урахуванням рівнів і сфер прояву обдарованості кожного учня, бачити в кожному з них творчу індивідуальність, запроваджувати в своїй професійній діяльності елементи нових технологій тощо (І.Бім, С.Гончаренко, В.Кан-Калик, В.Крутецький, О.Музика та ін.)

Розглядаючи теоретичні концепції, нами виявлено, що питання виховання і соціалізації обдарованих дітей розглядали американські дослідники Керол Текерс та М.Карне. Вони вбачають дві проблеми у навчання і соціалізації обдарованих дітей: батьки й обдаровані діти та суспільство й обдаровані діти.

Щодо першого аспекту, то батьків, частіше всього, дратує висока активність обдарованих дітей, швидкий інтелектуальний розвиток та опанування мовою, особливо її словниковим багатством, які вносять ускладнення у сімейні стосунки. Взагалі безліч запитань обдарованих дітей своїм батькам часто залишаються без відповідей, а поступовий розвиток агресивності з обох боків викликають бажання у дітей взагалі припинити спілкування і вже не розкривати ні своїх намірів, ні своїх можливостей будь-кому.

Щодо реакції суспільства на обдарованість дітей і дорослих, то і К.Текерс і М.Карне визначають, що американці не люблять “розумників”, вони їх дратують [78]. Відповідно до уявлень педагогічної науки, антиінтелектуалізм широко поширений у США. Художні й спортивні здібності оцінюються суспільством високо, а ось інтелектуальність чомусь не народжує симпатій. Тому можна вважати, що позиція К.Текерс і М.Карне про те, що є щось таке в американському характері, що не приймає “юних розумників”, може бути справедливою і для нашого українського менталітету.

Певним елементом визнання проблеми обдарованості у суспільстві є факт уваги уряду США до проектів, спрямованих на підтримку обдарованих дітей, у той час, як у нас таких проектів майже немає або є дуже мала кількість. Питаннями допомоги обдарованим дітям в межах держави займаються спеціальні служби, які покликані виявляти, діагностувати обдарованість, щоб вчасно надавати їм державну й громадську підтримку.

Заслуговує на увагу досвід американців і щодо відбору вчителів для роботи з обдарованими учнями. Спеціалісти розробили перелік вимог, яким повинні відповідати педагоги, що готові працювати з обдарованими дітьми [52, 111, 147, 158, 175]. До них віднесено такі: доброзичливість і почуття симпатії; високий рівень власного інтелектуального розвитку; динамічність характеру; наявність почуття гумору (без сарказму); наявність позитивної “Я-концепції”; уміння відмовитись від тенденції звинувачувати обдарованих учнів; конструктивність відносин; емоційна стабільність; особистісна зрілість і відповідний рівень культури; яскраво виражене гуманістичне ставлення до обдарованих учнів.

При цьому слід звернути увагу, що у дослідженнях зарубіжних педагогів з питань виховання обдарованих дітей переважають елементи певного співчутливого до них ставлення як до таких, що нібито мають певні соціально-особистісні недоліки. Таким чином, виходить, що вищий за рівнем інтелектуальний розвиток дітей є їхнім недоліком. Американські вчені, визначаючи особливості становлення, розвитку, навчання і виховання обдарованих учнів, відзначають, що в ранньому віці діти, якщо помічають, що дорослі люди не дорожать ними, не цінують їхні здібності, реагують дратівливо, то вони починають приховувати “свої здібності” та намагаються вести себе, „як усі”, бо саме за те їх хвалять, заохочують, нагороджують. Заслугує на увагу й той факт, що в США ще у 1968 році було прийнято урядову постанову про „Своєчасну допомогу дітям”, що активізувало місцеві органи щодо надання індивідуальної підтримки із місцевих фондів, що є філіалами Бюро з освіти дітей-інвалідів, в яких вимагається більше уваги надавати ранньому діагностуванню дітей.

Дослідження доводять [13, 39, 91, 98, 107, 115] що чим довше той чи інший недолік дитини залишається поза увагою, тим складніше його компенсував

ти чи виправляти. У випадках з дітьми-інвалідами ефективність ранньої діагностики зрушилась і користь від цього видно. А ось щодо обдарованих дітей, то такого діагностування не проводиться ні за кордоном, ні в нашій країні. Безумовним є доказ американських педагогів про те, що чим раніше буде розкриватися питання здібностей і талантів обдарованих дітей, тим краще буде складатись їхня доля і тим більше користі вони принесуть державі і суспільству взагалі.

Проаналізувавши праці зарубіжних науковців, ми виявили, що автори скаржаться на обмежену кількість спеціальних програм для обдарованих дітей молодшого віку і на відсутність педагогів за вказаними програмами. Для нас корисною є схема показників обдарованості дітей, запропонована М.Карне [78]. До неї віднесено:

1.*Високий рівень інтелектуальної сфери*: швидкість і гострота мислення, виключно хороша пам'ять, допитливість, бажання і легкість навчання, вміння чітко висловлювати свої думки, уміння застосовувати свої знання на практиці, володіння інформацією, про яку його однолітки й не чули.

2.*Сфера академічних досягнень*: читання, високий словниковий запас і складні синтаксичні конструкції, уміє утримувати увагу тривалий час на одному з предметів зацікавленості, обдарована дитина уважна до природних явищ.

3.*Творчість (креативність)*: допитливість й готовність до того, щоб улюбленою справою займатись протягом тривалого часу, демонструючи високий рівень продуктивності й готовності до досягнення реального результату.

4.*Спілкування і лідерство*: при спілкуванні з однолітками проявляє лідерські нахили, а з дорослими – готовність до співпраці.

5.Сфера художньої діяльності: високий інтерес до візуальної інформації, запам'ятовує з подробицями, сам намагається малювати, займатись аплікаціями, конструкторською діяльністю, заняттями музикою, вокалом, одержує від цієї діяльності задоволення, проявляє випереджаючий свій вік рівень виконання й оцінки.

6.Сфера руху. Рухливість взагалі є характерною для здорової дитини. Щодо талановитої дитини, то її характеризують: проявлення найбільшого інтересу до тонкої і точної моторики, володіння хорошою моторно-зоровою координацією, любов до руху (бігати, лазити, стрибати тощо). Володіння широким діапазоном рухливості (від повільного – до швидкого й дуже швидкого), добре володіння тілом при маневруванні та володіння виключною силою [78].

На нашу думку, ми можемо зробити узагальнюючий висновок:

1. обдаровані діти в цілому володіють перевагами майже з усіх параметрів розвитку;
2. діти із малозабезпечених сімей є потенційно обдарованими і майже всі володіють заниженою самооцінкою. Вони, як правило, чекають провалів, невдалих поворотів долі, що врешті-решт і відбувається;
3. у сім'ях з низькими доходами число дійсно обдарованих із числа потенційно талановитих дітей реалізують свої здібності у значно меншій кількості.

Аналізуючи праці вчених, ми розглядаємо в дисертації низку термінів і понять, які відображають інтегрований соціалізуючий процес і без яких не можна розглядати цей процес як цілісне явище, в якому взаємодіють усі соціально-педагогічні фактори, що впливають на особистість.

Сьогодні, в умовах становлення й утвердження України, змінився не тільки соціальний статус обдарованих учнів, їх роль і місце в суспільстві, але й істотно збільшилася кількість тих чинників, під впливом яких формується сама обдарованість.

Соціально-педагогічні дослідження в Україні з питань навчально-виховної діяльності з обдарованими дітьми розпочалися в останнє десятиліття. Така увага пояснюється трьома факторами:

посилене вивчення цих питань у розвинутих країнах, проведення міжнародних симпозіумів, до яких залучаються і наші співвітчизники; погіршення соціальної безпеки, розшарування населення на групи багатих і знедолених; збільшення бідних сімей створює складні умови для розвитку дітей взагалі, особливо обдарованих; високий рівень емоційності та надзвичайна чутливість до соціальних проблем спонукає дослідників до пошуку більш ефективних технологій навчання обдарованих дітей.

На даному етапі у світі проблема навчання і виховання обдарованих дітей розглядається та пов'язується із завданням формування національної еліти. Широкого розголосу набули наукові конференції з даної проблеми, які проходили у Токіо і Лос-Анджелесі, в Берліні і Нижньому Новгороді. Аналіз та узагальнення змісту і методів навчально-виховного впливу на талановитих ді

тей з метою їхньої соціалізації та гармонійного їх входження у соціальні та професійні стосунки з іншими особами на роботі, вдома, в суспільстві спонукали українських вчених провести у 1995 році Міжнародний семінар на тему: “Обдаровані діти: виявлення, діагностика і розвиток”. На ньому були представлені наукові розробки майже ста авторів із України, Росії, Білорусії, Молдови та інших країн. Відзначились специфічні особливості навчання таких дітей та розкривалась методика пошуків шляхів їх розв’язання як на державному, так і на сімейному рівнях.

Щоб це усвідомлення не залишилося на рівні декларативних потреб, з’явилася необхідність розкрити оптимальні умови, які мають і повинні спрацювати на реалізацію основної ідеї - соціалізації обдарованих учнів в умовах загальноосвітніх установ у період подальшої демократизації життя в нашій державі та утвердження на практиці Закону України „Про загальну середню освіту” [64].

Це спонукало нас розкрити основні передумови становлення теоретичних засад і соціальних умов щодо соціалізації особистості у обставинах, що швидко змінюються у сучасній державі.

Незважаючи на те, що з обдарованими дітьми стикаються найчастіше вчителі та батьки, ці питання є певною проблемою і для всього суспільства, бо такі діти мають значні ускладнення з адаптацією. Таких людей називають дезадаптованими.

В той же час ефективність освіти оцінюється суспільством з погляду багатьох параметрів, основними можливо вважати такі: рівень освіти, рівень загальної вихованості, готовність до адаптації в соціальному довіллі та здібність далі продовжувати поліпшення стану матеріального добробуту та морально-духовного розвитку.

На сучасному етапі можна говорити про те, що визначено *мету* загальноосвітнього навчального закладу, яка полягає у вихованні учнів на ідеалах національної культури, формуванні й розвитку фізично здорової та інтелектуально багатой особистості та *основні завдання*: реалізація творчого потенціалу учнів; розвиток умінь вільної орієнтації в сучасному світі, прийняття самостійних рішень; підготовка випускників загальноосвітнього навчального закладу до входження в нове соціальне середовище.

Передбачений на сучасному етапі перехід до профільного навчання у всіх загальноосвітніх школах III ступеня, на наш погляд, пов’язаний з низкою проблем, серед яких такі, як:

1. Обмежені кадрові можливості. Нестача професіоналів, що дійсно могли б реалізувати обраний навчальним закладом профіль (тому що тільки вчитель, що працює з інтересом, може дійсно навчити обдаровану дитину).

2. У сфері профільного навчання слабо розвиваються технології дистанційного навчання. Старші школярі цілком здатні до самостійного опрацювання матеріалу з використанням комп’ютерних засобів, однак, цей аспект профільного навчання практично не враховується.

3. Ідея профільної школи тісно пов'язана з проектуванням ринку праці, з реальними потребами виробництва, які з'являються через 4-7-10 років. І хоча

підприємства усвідомлюють кадровий дефіцит, але пред'явити його освіті не готові через відсутність у достатній кількості в державі відповідних вищих навчальних закладах, які б в освіті могли правильно надати дійсно перспективний напрямок для реалізації кожного учня.

Як відомо, підготовка майбутньої наукової еліти можлива тільки при ранньому залученні школярів і студентів до досліджень, та усвідомленні ними того, що являє собою наукова діяльність, у тому числі і її соціально-психологічні аспекти.

Це важливо не лише для виховання майбутніх учених, але і для забезпечення якісної освіти безвідносно до майбутньої сфери професійної діяльності.

Однією із найважливіших умов реалізації згаданих вимог може бути створення єдиного комплексу, типу: школа-вуз, що продиктоване прагненням ліквідувати добре відомий розрив між рівнем підготовки учнів у школі і тим вимогами, що їх висувають вищі навчальні заклади перед абітурієнтами.

У зв'язку з цим з'являються і такі комплекси, які спрямовані на:

прагнення до функціональності освіти, академічної мобільності;
 раннє залучення учнів до реальної наукової праці;
 прищеплення навичок самостійного мислення, уміння ставити і вирішувати дослідницькі завдання, тобто навчання того "як треба думати", що є дуже важливим компонентом в освіті.

В той же час сьогодні фактично відсутня така установка у загальноосвітній школі;

озброєння навичками презентації результатів своїх робіт як наукових, так і навчальних. Школярі із задоволенням беруть участь у конференціях, семінарах, можуть робити доповіді, готувати до них ілюстративні матеріали, оформляти роботи відповідно до міжнародних вимог.

Особливо слід зазначити, що при формуванні класів (груп) у профільних навчальних закладах, таких, як ліцеї, гімназії, може бути реалізовано два підходи: виявлення тих, хто має особливі здібності в профільній галузі; можливе зарахування усіх з "випробувальним терміном".

Дуже важливо враховувати те, що соціалізація обдарованих учнів, діючи постійно і неперервно, відбувається лише за умов наявності соціального простору і часу, які є мірою зрілості суспільства, його цілісності, реалізації історичного досвіду. При цьому ступінь соціалізації обумовлюється ступенем цілісності суспільства, цілісністю соціально-педагогічних процесів, соціальним рівнем суспільства.

Таким чином, можна стверджувати, що саме теорія соціалізації обдарованих дітей охоплює всі основні соціальні процеси і засоби в них, які

впливають на формування особистості учнів в умовах загальноосвітнього простору, становлення і самореалізації дітей. А соціалізація обдарованих дітей і молоді розглядається як особливий і значущий вид взаємодії молодого людини та навколишнього соціуму і середовища, що забезпечує її самозбереження і розвиток.

1.2. Теоретичне обґрунтування сутності обдарованості учнів як прояву їх творчих здібностей

Як ми вже зазначали, процес соціалізації особистості відбувається не лише під впливом суспільства, громади чи засобів масової комунікації, але й під впливом мікросоціуму, в якому відбувається спілкування з людьми, що знаходяться поруч.

Відомо, що лише певна частина всієї одержаної ззовні інформації засвоюється індивідом безпосередньо. Основна ж частина опосередковується через сприйняття та оцінки людей з його оточення. Саме під їхнім безпосереднім впливом, в першу чергу, формуються погляди та переконання особистості учня, його ставлення до навколишньої дійсності, тобто відбувається його соціалізація.

У зв'язку з кардинальними перетвореннями у суспільному житті України і діяльності людини в нових умовах та у зв'язку з необхідністю гуманізації і демократизації нашого суспільства, відродження громадянської культури сьогодні досить виразно визначилась соціально-педагогічна значущість соціалізації молодого покоління, зокрема, обдарованих учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Перехідний період у житті суспільства і порушення традиційних форм та напрямків виховання на початку 90-х років ХХ ст. створили на певний час ситуацію „вакууму” у змісті навчання і виховання обдарованих дітей. Проте сьогодні розум, розумові здібності як загальна характеристика пізнавальних можливостей особистості означає вищу форму інтелектуальної діяльності. Зокрема, О.Уваркіна зазначає, що розум є вищою формою інтелектуальної діяльності, яка полягає в усвідомленому оперуванні поняттями і спирається на розкриття їхньої природи і змісту. Головна особливість і соціальне значення розуму полягає у тому, що він висуває нові ідеї, які виходять за межі попередніх систем знань і уявлень, що засвідчує його зв'язок з діяльністю кори великих півкуль мозку. З ним пов'язана творчість людини в усіх сферах життєдіяльності [196].

Виявлено, що розумові здібності – це здатність ефективно виконувати інтелектуальну роботу, яка потребує тривалої пізнавальної напруги. З точки зору психологів, зокрема Б.Ананьєва, Н.Богомолової, А.Ковальова, О. Кульчицької, А.Лосєвої та ін., це виражається у тривалій інтенсивній увазі до об'єктів спостереження, запам'ятовування, аналізу і синтезу, узагальнення тощо.

Аналіз педагогічної літератури (В.Бочарова, Ю.Гільбух, В.Гуров, В. Євдокімов, Н.Куліш та ін.) дозволив засвідчити, що розвиток творчих здібностей в контексті організації розумової діяльності означає виконання різних видів праці з дотриманням умов, що можуть забезпечити максимальну її продуктивність при найменшій витраті енергії.

У педагогічній літературі (В.Бочарова, Ю.Гільбух, В.Гуров, В. Євдокімов, Н.Куліш та ін.) розвиток здібностей в контексті організації розумової діяльності означає виконання різних видів праці з дотриманням умов, що можуть забезпечити максимальну її продуктивність при найменшій витраті енергії. Такі умови формувались і формуються у багатовіковому досвіді людства та узагальнювались у спеціальних дослідженнях, що здійснювались представниками багатьох наук, але насамперед, педагогами, психологами, гігієністами

Цікавою думкою, з позиції нашого дослідження, є та, що коли людина перестає одержувати задоволення від пошуку свіжих ідей, експериментування і дослідження нових шляхів, то можливості її мозку слабшають, гальмуються усі пізнавальні процеси. У той же час усім варто знати, що здоровий тренований мозок здатний оперативно мислити в різних напрямках, щоб приймати оптимальні рішення.

Розглядаючи проблему соціалізації обдарованих учнів, слід звернути увагу на існування у наукових дослідженнях чотирьох основних якостей, що характеризують рівень тренуваності мозку: *розумова сила, розумова гнучкість, розумова витривалість, розумова координація*.

Розумова сила полягає в тому, щоб у будь-який час зосередитися настільки глибоко і на такий термін, наскільки це потрібно для розв'язання певного завдання і в певних умовах.

Розумова гнучкість – це здатність переключатися з одного типу мислення на інший, з одного предмета – на другий, третій і т.д.

Розумова витривалість – це здатність витримувати бажаний рівень активності без відриву від процесу мислення і без довготривалих перерв, щоб від початку і до завершення роботи залишатись у бажаному оптимальному режимі.

Розумова координація – це здатність урівноважено поєднувати окремі мислительні процеси при виконанні кількох справ одночасно і прагненні довідатися про нове.

Разом з тим питання координації надзвичайно складне з погляду практики розумової діяльності. Думка про те, що в один і той же час можна ефективно розв'язувати кілька завдань, стає непродуктивною.

З'явилися нові й переконливі позиції: людина в один і той же час може продуктивно розв'язувати лише одне завдання [196].

Огляд педагогічних джерел з даної проблеми дослідження [15, 29, 52, 119, 135, 147, 194] дозволяє нам розглядати чергове розумове навантаження, чергування напруження і розслаблення мозку різними способами, як процес підтримки розумових здібностей у творчій формі.

Люди, у яких мозок постійно перебуває у дієздатній формі, проявляють себе в будь-якій діяльності, забезпечують на необхідному рівні розв'язання будь-яких питань. Використання цього розумового ефекту є основним показником загального розвитку обдарованості особистості, її рівня, спрямованості.

Ми вважаємо, що соціалізацію обдарованої особистості в умовах загальноосвітнього навчального закладу можна розглядати як процес створення таких оптимальних умов (соціально-економічних, соціокультурних, освітніх, соціально-побутових), які у сукупності сприяють самовихованню, самовдосконаленню особистості, стимулюють учня формувати у собі бажані ним і суспільством соціально значущі якості.

Водночас у ході вивчення суті соціалізації обдарованих учнів ми виявили, що в основі обдарованості лежить „поєднання здібностей, які забезпечують успішне виконання діяльності, широту людських можливостей (загальні здібності), розвинутий розумовий потенціал, сукупність задатків і талановитості” [23].

Безперечно, здібності – це індивідуальні особливості людини, які є однією із необхідних умов успішного вибору відповідного способу діяльності. Здібності дозволяють особі обирати такі види діяльності, які, у свою чергу, сприяють подальшому їх розвитку й сприймаються вже як обдарованість. Мож-

на розуміти це явище як таке, що дозволяє свідомо розвивати наявні здібності, які шляхом удосконалення певних видів діяльності (до якої особа має бажання, задатки, нахили) стають джерелом активного поступального руху до успіху, одержання винагороди, як дарунку за обдарованість.

З одного боку, здібність є ознака, з якою людина народжується, а з другого – вона не залишається незмінною, а вдосконалюється, відточується, роблячи особу обдарованою, або, навпаки, – притуплюється, відмирає. Високий рівень обдарованості називають талантом.

Слід зазначити, що більшість дослідників, спільні у тому, що обдарована особистість — це індивід, який володіє високим рівнем знань, потягом до нового, оригінального, який вміє відкинути звичайне, шаблонне.

Так, Т.І.Сущенко пропонує розглядати обдарованість як сукупне виявлення особистісних якостей, коли не тільки інтелектуальні, а й усі інші здібності виступають у взаємодії й єдності. Розкриваючи сутність обдарованості в соціально-педагогічному аспекті, слід зазначити, що обдаровані діти характеризуються як такі, що досить рано проявляють здібності й нахили до певних видів діяльності [155]. Маючи високий рівень здібностей, такі діти можуть досягати високих результатів у певних видах діяльності, якщо для них будуть створені відповідні умови.

Базуючись на сукупності психолого-педагогічних підходів нами визначено *обдарованість* як індивідуальний когнітивний, особистісний та мотиваційний потенціал, що дозволяє особистості досягти високих результатів в одній або кількох галузях; єдність різноманітних здібностей, що забезпечує найбільш успішне виконання поставлених завдань.

Дослідники проблеми обдарованості [24, 40, 99, 106, 115, 138, 148] доводять, що рівень, якісна своєрідність і характер розвитку обдарованості - це завжди результат взаємодії спадковості (природних задатків) і соціального середовища, опосередкованого діяльністю особистості. Про це свідчать

праці Н.Лейтеса, А.Матюшкіна, В.Моляко, В.Рибалки, О.Романовського та ін.

При цьому загальна розумова обдарованість є запорукою яскравого прояву інших спеціальних видів здібностей і має різнобічний характер. Зокрема, вищими рівнями обдарованості є талант і геніальність. Виходячи з цього, можна говорити, що поняття “обдарованість” розглядається як єдність різноманітних здібностей, що забезпечує найбільш успішне виконання поставлених завдань.

Тривалий час науковці у ХХ ст. (Г.Андрєєва, Л.Божович, М.Гнатко, А.Дусавицький, І.Кон, О.Кульчицька, А.Лосєва та ін.) розглядали питання щодо обдарованих дітей лише з позиції матеріалістичної філософії, враховуючи при цьому те, що особливості побудови мозку, кори великих півкуль людини, швидкість протікання нервових процесів, особливо періоди утворення тимчасових нервових зв'язків, час вироблення диференційованих зв'язків, цілих систем, у яких об'єднуються різні нервові процеси, а також особливості їх прояву з погляду природних задатків і спеціальних анатомо-фізіологічних основ.

Дослідники проблеми обдарованості довели, що в основі обдарованості дитини знаходяться такі здібності, які психологами характеризуються як стійкі індивідуальні психічні властивості людини, які і є об'єктивно необхідною умовою її успішної діяльності.

Про наявність здібностей свідчить те, як дитина навчається, набуває певних знань, умінь і навичок, освоює певні галузі діяльності, включається у творче життя суспільства. Наприклад, здібністю називають швидку і чітку рухливість реакції учня на питання, хорошу зорову пам'ять читача, який запам'ятовує швидко текст, художника, чергового, який має тонко розвинуте відчуття місця, часу і відстані, тонкий музичний слух композитора тощо.

Таке розуміння обдарованості особистості засвідчує той факт, що будь-яка діяльність вимагає від людини наявності не однієї, а кількох різ-

них здібностей. Це стосується переважної більшості людей різних професій. Наприклад, для успішної роботи вчителя велике значення мають розвинута спостережливість, добра зорова і словесно-логічна пам'ять, сильна уява та добре володіння усним й письмовим мовленням, комунікативні здібності, вміння зосереджувати увагу на тій чи іншій дії учня, на його настрої та багато інших здібностей, якими повинен володіти вчитель для успішної роботи.

Доречно зазначити, що всі здібності можна поділити на *загальні* та *особливі*. Психологи переконують, що життєва практика підтверджує

правомірність такого поділу. Наприклад, *загальна* здібність координації рухів однаково важлива в роботі водія, лікаря-хірурга, гімнаста, вчителя, актора, керівника, боксера, слюсаря, танцюриста, льотчика, космонавта та ін., у той час , як розвинута смакова чутливість і сильна смакова пам'ять мають професійне значення у порівняно обмеженій сфері діяльності (дегустатори, кухарі), що заслуговує на типову особливу здатність.

Якщо говорити про проблему здібностей, то її вивчення розпочалось в ХІХ столітті й досить інтенсивно продовжується в сучасний період.

Так, І.Бех, Л.Божович, С.Бондар, Л.Виготський, В.Зінченко, І.Кон, Н. Лейтес, А.Леонтьєв та ін. розглядають здібності як такі задатки, що можна та потрібно розвивати у процесі навчання, освіти, виховання, як такі, що ведуть до формування талановитості людини взагалі та до високого рівня професіоналізму фахівця зокрема.

Слід сказати і про те, що у процесі розвитку окремих людей, у них виробляються різні *спеціальні* здібності. Вони є різноманітними проявами здібностей людини до самостійної трудової діяльності і засвоєння нею в процесі навчання того, що було створено людством в ході історичного розвитку в певному географічному чи соціальному середовищі.

Сьогодні більшість зарубіжних і вітчизняних вчених визнає, що обдаровані діти в ранньому віці діагностуються за терміном розумового розвитку.

На основі цього показника створюються тести на виявлення у дітей розумової обдарованості.

Так, наприклад, раніше від інших проявляється так звана художня обдарованість у галузі малювання, музики (гра на інструментах, вокальні дані); в галузі науки найраніше проявляється математична обдарованість тощо.

Оскільки обдарованість у дитячому віці можна розглядати як потенціал психічного розвитку відносно наступних етапів життєвого шляху особистості, слід урахувати складність самої проблеми „обдарована дитина”. Обдарованість конкретної дитини - значною мірою умовна характеристика. Найбільш яскраві здібності дитини є прямим і достатнім показником досягнень у майбутньому. Але ми не можемо закривати очі і на те, що при наявності несприятливих умов навіть досить помітні здібності можуть досить швидко зникнути.

Сказане у своїй сукупності дозволяє припустити, що такі поняття як „талант” і „геній” розрізняються, насамперед, за рівнем і якістю здібностей та інтенсивністю їх прояву.

Талант характеризується здатністю до досягнень вищого порядку в рамках того, що вже було відомо, прийнято. Щодо геніальності, то вона вказує на здатність людини створювати щось принципово нове, рухатись справді новими шляхами, а не тільки досягати високих вершин на вже відомих шляхах.

Високий рівень обдарованості, що є характерним для генія, як правило, пов'язаний з незвичайністю прийнятих рішень в різних чи навіть у всіх відомих сферах життєдіяльності. Геніям досить часто притаманний властивий універ

сализм. Це було характерно, наприклад, для Аристотеля, Леонардо да Вінчі, Р. Декарта, Г. Лейбніца, М. Ломоносова та деяких інших.

Але й обдарованість генія проявляється у певних галузях. Це виявляється в тому, що у людини домінує якийсь один аспект здібностей: певні здібності виявлені й оформлені в одному із напрямів його творчості більше, ніж у

інших. Тому результати творчості геніальних людей мають величезне громадське, суспільно-історичне, соціальне значення, з їх іменами пов'язані поворотні пункти у розвитку цивілізації – науки, мистецтва, техніки.

Під час вивчення суті розвитку здібностей ми визначили дві важливі істини:

1. здібності не даються в готовому вигляді людині від народження, вони є результатом розвитку, який здійснюється у процесі виховання, освіти та навчання;
2. здібності формуються і досягають того чи іншого рівня за умов активного включення людини в чітко визначену діяльність, що на перших етапах цього шляху є переважно освітньою, навчальною, тренувальною.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що ідея розвитку і виховання в процесі навчання є продуктивною в усіх відношеннях, а окреслення в цьому процесі обдарованих особистостей в окремий напрямок може здійснюватись на рівні розв'язання проблеми з врахуванням різних видів показників здібностей у відповідних галузях науки, літератури, мистецтва.

Така робота буде успішною тоді, коли вона буде рухатись не шляхом приниження інших, менш обдарованих дітей, а шляхом відкритого морально-духовного розвитку, самовиховання, саморозвитку кожної особистості.

Привертає увагу ще одна особливість у вивченні обдарованості: найбільш розвинені держави (США, Німеччина, Японія та ін.) проблему пошуку й навчання обдарованих дітей поставили на перше місце [196, с.132]. При цьому успішне вирішення даної проблеми пов'язане із вирішенням найскладніших глобальних питань: екології, збереження миру, зміцнення цивілізації, розвитку культури, науки, мистецтва, піднесення життєвого рівня держави, суспільства взагалі тощо.

Досить вагомим чинником розвитку обдарованих дітей є вирішення проблеми щодо опанування ними мовою: рідною, державною, іноземною (хоч

би однією із мов міжнародного спілкування). Мовна підготовка обдарованих учнів допомагає їм самовизначитись, прийняти адекватне рішення, сформулювати власні вимоги до своєї поведінки, яка буде оптимальною в заданих умовах й допоможе встановити контакт з людським оточенням та впливати на ставлення до себе, вносячи корективи щоразу у відносини, які можуть псуватись у зв'язку з різними непорозуміннями.

Стосовно проблеми мови й мовлення, розвитку мовленнєвої культури учнів, то вона, на нашу думку, є провідною у вирішенні питань гармонії і

дисгармонії особистості і Всесвіту.

Якщо дотримуватись логіки постулату “спочатку було слово”, то стає очевидною всеосяжність значення мовної культури в усьому процесі виховання не лише обдарованих і талановитих дітей, але й усіх учнів та дорослих.

У процесі нашого дослідження ми включили також у розроблену нами систему педагогічних умов, що впливають на виховання обдарованих дітей, і питання їхньої мовленнєвої підготовки. Безумовно, що вона не замикається лише на дітях нестандартних, а є загальнопедагогічною. Але в нашому дослідженні ми її виокремлюємо з метою визначення більш конкретного місця, значення і можливостей позитивного розв’язування означеної проблеми. Основні компоненти розробленої нами системи такі:

1. *Формування особистості школяра* як носія багатої інформації психолого-педагогічного й морально-естетичного спрямування.

Суть цієї умови полягає в тому, що як обдаровані, так і звичайні діти є надзвичайно вразливими. І тут “педагогіка добра” І.Зязюна [67] з його принципами “гармонії”, “комплексності”, “просторово-часової” орієнтації (знання про незаперечну єдність минулого, сучасного й майбутнього) є надзвичайно корисною.

2. *Процес прогнозування „обдарованості”* в системі всієї навчально-виховної діяльності має здійснюватись не лише з огляду на необхідність розв’язання повсякденних шкільних завдань, але й з позиції необхідності

підготовки обдарованих дітей до адекватного вибору власної поведінки й майбутньої професії.

3. *Здійснення цілеспрямованої орієнтації обдарованих дітей* на необхідність засвоєння системи знань і умінь загальноприйнятого “етикету” життя. До нього ми відносимо орієнтацію особистості учня на пошук позитивного у навколишній дійсності та прийняття його як реального факту, з яким необхідно узгоджувати і свою поведінку.

Навмисна опора учнів на позитивне, оптимізм викликають потребу у розвитку відповідної лексики, відбору фразеологічних зворотів, конкретних видів діяльності.

4. *Широка поінформованість обдарованих дітей* про найширші зв’язки і взаємозалежності між кожною особистістю із соціальним оточенням і природним довкіллям.

З цього погляду нам здається перспективною концепція Л.Нечепоренко про „онто-інвайронментальне” формування особистості [141] як про ефективний шлях кожної особистості до злагоди з довкіллям і соціумом та встановлення з ним партнерських стосунків з метою зміцнення спокою, урівноваженості, миру.

Наші спостереження показують, що соціальна напруга, непорозуміння в класі чи в домашніх умовах негативно впливають, а іноді навіть гальмують і розумовий розвиток дітей, що викликає появу почуття суму, незадоволення собою та результатами своєї роботи, стримує ініціативність та прагнення до творчості, створює психологічний дискомфорт, іноді, навіть, веде до розладу

фізичного здоров'я.

Позитивний соціально захищений стан стосунків у класі створює загальну зацікавленість успіхами кожного окремо і всіх разом. Із людей творчих, задоволених собою і своїми стосунками з іншими особами виростають талановиті науковці, митці, лідери соціально-політичного управління.

Виходячи із завдань нашого дослідження, ми вивчали педагогічні процеси щодо розв'язання проблеми розвитку обдарованих дітей у різних галузях наукових знань.

Наприклад, в окремих школах м. Харкова ми відібрали учнів із 5-6 класів, які виявили бажання, здібності і одночасно проявили конкретну обізнаність у питаннях мови (державної та іноземної). Слід зазначити, що під час спостереження та аналізу ситуації, особлива увага зверталася на розвиток мови й мовлення (культури й техніки мови), які є необхідними умовами підвищення рівня інтелектуального, емоційного, культурного й морального формування особистості. У цьому зв'язку важливим, на наш погляд, є формування в учнів здатності бачити самого себе в розмаїтті навколишнього середовища та включення у плавні інтегральні процеси з довкіллям.

Такий підхід до навчання обдарованих дітей забезпечує формування відповідної поведінки учнів, бо закладені знання і відчуття свого зв'язку зі Всесвітом виховують обережне до нього ставлення, як до самого себе. Будь-яка образа, виражена словом, зауваженням заважає продуктивному розвитку особистості, гальмує процеси освіти й виховання. Впливаючи на почуття учнів, негативна поведінка інших людей псує настрій, викликає депресію, підозру, недовіру.

Ідея розвитку дітей у процесі навчання є високопродуктивною в усіх відношеннях, а виявлення необхідності дослідження особливостей навчання обдарованих учнів може допомогти розкрити, як краще здійснювати розвиток лідерства й унікальності індивідуальності, визначеність шляхів до успіху, проектування соціально-побутових і навчально-освітніх стосунків на основі партнерства та загальної зацікавленості успіхами один одного.

Аналіз результатів наукових пошуків (В.Алфімов, О.Бобир, А. Дусавицький, О.Музика та ін.) дозволяє нам висловити думку про те, що до переліку основних понять, які допомагають розкрити сутність обдарованості особи, ми можемо віднести категорію *розвитку особистості*.

Це дозволяє стверджувати, що розвиток особистості учня – це і процес, і результат, і умова його соціологізації. Як процес взаємодії природних (генетичних) задатків, соціального й усього іншого навколишнього середовища, процес виховання у широкому розумінні слова, розвиток особистості школяра є постійним, але і таким, що щоразу переживає зміни.

Зміни, що відбуваються, проявляються у всьому сутньому: внутрішньому світі учня, в поведінці, у виборі рішень, позиції, формуванні мотивів і характеру поведінки, зовнішньому вигляді.

Нам імпонує сформульоване свого часу твердження В.Сухомлинського про те, щоб не перетворити дитину в схованку знань, комору істини, правил і

формул, треба вчити її думати.

Учитися і здобувати знання – одна з одвічних людських потреб, що спонукає до невтомного пошуку, злету думки й напруженої праці, виводить цивілізацію на нові рубежі суспільного та інноваційного розвитку [188]. Саме на основі єдності цих складових, на нашу думку, відбувається формування обдарованого учня, що дає змогу перетворювати світ відповідно до ідеальних уявлень бажаного.

Згідно з Законом України “Про освіту”, метою освіти визначено всебічний розвиток людини як особистості, яка є найвищою цінністю суспільства [65]. Модернізація та реформування сучасної освіти в Україні вимагають від освітян реформування стандартних критеріїв оцінки навчальних досягнень учнів. Основне призначення стандартів - відбір знань, що допомагають соціалізації учнів. Враховуючи це, було створено Державні стандарти базової повної середньої освіти, які побудовано на засадах науковості та системності знань, їх практичної спрямованості, цінності для соціального становлення особистості, гуманізації та демократизації шкільної освіти [161].

Як зазначається у дослідженнях даної проблеми [54, 82, 93, 102, 134], у сучасних умовах випускник середнього загальноосвітнього навчального закладу, а насамперед ліцею, гімназії, повинен бути готовим до творчої та інноваційної діяльності, а не лише до виконання наказів і наперед визначених функціональних обов’язків.

При цьому, в роботі з учнями повинні послідовно виконуватися завдання таким чином, щоб випускники вміло оволодівали навичками спілкування, уміннями розв’язувати різноманітні проблеми, міркувати та вміти не тільки збирати та накопичувати інформацію, щоб тримати її в собі, але й проводити її поглиблений аналіз та керуватись нею у реальному житті, виконувати справи логічно та критично.

Досліджуючи проблему обдарованої особистості, вітчизняні та зарубіжні науковці (А.Белкін, І.Бех, Ю.Гільбух, М.Гнатко, М.Карне, Л. Шавініна та ін.) чимало уваги приділяють питанню розробки комплексу знань, умінь і навичок, за допомогою яких повинен здійснюватись процес навчання і виховання у закладах освіти і поза ними, ролі засобів інформації у становленні особистості. У зв’язку з цим, ми можемо ототожнити поняття „цивілізаційної компетентності” і „професійної компетентності”, які є необхідними у роботі з обдарованими дітьми.

Поняття обдарованої особистості розглянуто в дослідженні з позиції оцінки її якостей відповідно до вимог суспільства, в якому вона живе і до участі в житті, до якого готується. Особливо це стосується тих рис особистості, які характеризують її інтереси, погляди, переконання, її ставлення до інших людей, до суспільства і до себе самої.

Виходячи з класифікації О.Лука, ми визначили такі *суттєві риси обдарованої особистості*, як: готовність до розвитку, імпульсивність, незалежність висловлювань, вибіркоче ставлення та нерівномірність успіхів в навчальних предметах, почуття гумору, самотність, критичний погляд, сміливість в постановці проблем і висловленні думок. Така характеристика

обдарованої особистості сприяла визначенню особливостей процесу *соціальної адаптації* обда-

рованих дітей: наявність внутрішніх конфліктів, проблеми в міжособистісних стосунках, небажання коритися суспільним нормам, авторитетам, проблеми з пристосуванням та входженням у нове соціальне середовище після закінчення школи і, як можливий результат – дезадаптація в соціальному довіллі та втрата орієнтирів життєдіяльності.

Варто звернути увагу й на те, що підлітки, які приходять до ліцею з різних навчальних закладів освіти, мають певні розбіжності у засвоєнні навчального матеріалу, в рівні сформованості навчальних умінь, що простежується навіть при однакових показниках у балах, у дітей сформовано різний стиль психолого-педагогічного спілкування з учителями, учнями, різні навички навчальної праці.

Важливо при цьому враховувати те, що ця ситуація постійно вимагає вирішення завдань щодо корекції в змісті освіти можливостей реалізації концепції особистісно орієнтованого навчання - забезпечити готовність кожного випускника знайти своє місце в житті, посиливши творчу роботу і допомагаючи у виборі фаху ще в період навчання в ліцеї.

Таким чином головним результатом роботи педагогічного колективу має бути достатньо високий рівень підготовки випускника до реального життя, що, насамперед, передбачало оволодіння учнями широкою інформацією про довілля, соціальними навичками й практичними вміннями, що й забезпечує йому індивідуальну соціальну адаптацію в умовах мінливого суспільства та високу соціальну мобільність, його здатність до можливих швидких змін, готовність до виконання соціально-значущих ролей.

Соціальна адаптація учнів як складова соціалізації водночас передбачає і здатність до змін, що відбуваються в індивідуальних орієнтаціях, а це потребує серйозної роботи педагогів над розвитком в учнів здібностей та нахилів до самоорганізації, до творчої діяльності, вміння відстоювати свої права через опанування високих рівнів правової і морально-соціальної культури

Спільність мети в отриманні середньої освіти, єдиний характер праці - навчання, спосіб життя, активна участь у суспільних справах загальноосвітнього навчального закладу сприяє виробленню в учнів такої якості, як взаємодія [208]. Ця якість на сьогодні дещо нівелювалася в суспільстві загалом, проте у профільному навчальному закладі вона є досить істотною, що дозволяє педагогам успішно реалізовувати плани і завдання соціалізації. Враховуючи це, нами була розроблена концептуальна модель безперервної правової освіти під назвою “Правова культура” (див. додаток А).

Протягом останніх п’яти років колектив працював над проблемами особистісно орієнтованого навчання і розвитку особистісної культури, вирішення яких здійснювалось одночасно з розвитком творчого потенціалу учнів і проявлялось у готовності учнів до адаптації, до змін їхньої поведінки.

Найбільш здібні та обдаровані учні експериментальних класів у своєму повсякденному навчанні постійно мають змогу проявити свої здібності та здобути перші навички життєдіяльності в реальному суспільстві.

Так, наприклад, введення в навчальний процес таких форм навчальної роботи, як підготовка та захист курсових і дипломних робіт, допомагають обдарованим учням з перших кроків життя здобувати уміння і навички практичного використання теоретичних знань у своїй науковій і творчій діяльності та готовності самостійно здобувати нову інформацію з наступним її творчим осмисленням, публічним захистом свого власного погляду на ту чи іншу проблему та шляхи її вирішення.

Курсові та дипломні роботи, які викликали найбільший інтерес аудиторії, науковців, отримували рекомендації для участі в конкурсі-захисті наукових робіт Малої академії наук.

Отже, порада В.Сухомлинського про те, що школа „має бути не коморою, а середовищем думки” [187], педагогічний колектив ліцею намагається реалізовувати в повсякденній діяльності навчального закладу.

Це дозволяє говорити, що коли викладач бачить в кожному учні особистість, приймає її такою, яка вона є, зосереджуючись не на її слабких сторонах і недоліках, а на „переможному принципі”: навчання із захопленням, навчання із радістю пізнання, навчання з любов'ю до дитини, то і навчання буває дійсно ефективним. Безумовно, це спонукає до необхідності мати в ліцеї психолога, який би сприяв підтримці творчої наснаги й натхнення в умовах розвитку учнів.

Розкриваючи специфіку навчального процесу, він завжди може запропонувати методiku роботи з врахуванням психологічних особливостей кожного учня, навчальної групи і вчителя як цілісного організму, що постійно рухається, взаємодіє, розвивається і змінюється.

Спостереження за розвитком особистості, своєчасне внесення коректив у навчальний процес, в роботу окремих викладачів, керівників груп дозволило створити в ліцеї атмосферу, яка сприяла найбільш повному розкриттю особистості кожної дитини, розвитку та реалізації її природних здібностей на основі принципів співробітництва, толерантності, оптимізму й постійного пошуку “правильного” соціального вибору поведінки кожного із учасників діяльності.

Процеси гуманітаризації й гуманізації як можливі напрямки вдосконалення середньої освіти повинні бути зорієнтовані, перш за все, на створення сприятливих умов для самореалізації, самовдосконалення, розвитку соціальної особистості, на формування повноцінного гуманного середовища, де здійснюється інтелектуальне і творче спілкування, в основі якого є ставлення до кожного учня як до особистості, індивідуальності, з особливостями якої необхідно рахуватись і які потрібно поважати.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам визначити принципи навчально-виховної роботи загальноосвітнього закладу, зокрема профільного, з формування та розвитку обдарованості учнів: відповідності змі

сту навчально-виховної роботи перспективам соціально-економічного розвитку

суспільства, його соціальним цінностям; зв'язку між змістом і формами навчально-виховної роботи по формуванню та розвитку обдарованості учнів; забезпечення єдності між придбанням та застосуванням знань, вмінь та навичок з метою розвитку обдарованої особистості; спрямованості на оптимізацію процесу соціальної адаптації особистості; систематичності та послідовності у взаємодії психолого-педагогічних факторів системи навчально-виховної роботи по соціалізації обдарованих учнів

Успіх процесу соціалізації особистості учня, обдарованого зокрема, залежить як від низки об'єктивних, так і суб'єктивних обставин, умов, які тісно взаємопов'язані і обумовлюють один одного. Хоча при здійсненні соціалізуючого процесу ми повинні враховувати той факт, що освіта і соціально-виховна діяльність як термінальна цінність, що має соціокультурну і особистісну привабливість, відійшли на досить віддалену позицію.

Таким чином, особистісно орієнтоване виховання обдарованої особистості розглядається нами як процес психолого-педагогічної допомоги учню у ставленні до його суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвого самовизначення.

Особистісно орієнтований підхід поєднує виховання та освіту в єдиний процес підтримки, соціально-психологічного захисту, розвитку ліцеїста як особистості, підготовки його до активної творчої діяльності тощо.

Саме навчально-виховне середовище профільного навчального закладу є тим соціумом, в якому процес соціалізації обдарованих учнів може бути ефективним, оскільки він зорієнтований на створення сприятливих можливостей для самовдосконалення, самореалізації, розвитку особистості, повноцінного, гуманного мікросередовища, де здійснюється інтелектуальне становлення обдарованих учнів.

Динамізм, мобільність і гнучкість системи середньої освіти багато в чому пов'язані не лише з формуванням міждисциплінарних зв'язків, з процесами

диференціації та інтеграції знань, їх системним характером, а й зі створенням соціально-педагогічних умов для розвитку соціальної особистості у підсистемі позанавчальної діяльності учнів профільного загальноосвітнього навчального закладу.

Усі складові освіти мають доповнювати одна одну, оскільки саме ця взаємодоповнюваність адекватна вимогам суспільства до особистості, в діяльності якої наявні тісно переплетені загальнонаукові, спеціальні і гуманістичні аспекти. Тому в основу пріоритетних напрямків навчально-виховної діяльності в ліцеї №174 "Професіонал" закладено такі завдання:

1. Створення інтелектуально-духовного соціально-виховуючого середовища.

2. Створення соціально-педагогічних умов з метою стимулювання внутрішніх сил ліцеїстів до саморозвитку і самовиховання.
3. Активізація спілкування як необхідного компонента взаємодії, гармонізації стосунків творчого взаємовдосконалення.
4. Сприяння гармонізації стосунків у групах та в колективі в цілому.

Ми визначили, що для спонукання ліцеїстів до самовдосконалення, самовиховання, самоосвіти необхідно:

активізувати їхній інтерес і внутрішню потребу до самовдосконалення;
забезпечити їх необхідною теоретичною інформацією;
допомогти їм оволодівати прийомами і методами самовдосконалення, зокрема методикою аутогенного тренування;
сформувати в учнів уміння і навички щодо контролю свого психофізичного стану, рівня знань, вихованості і навчити їх добирати прийоми й засоби для подальшого корегування власної поведінки.

Успіх творчого розвитку у соціалізуючому процесі при цьому залежить як від низки об'єктивних, так і суб'єктивних обставин. Останні характеризуються загальною спрямованістю особистості, її прагненням до самоствердження, самореалізації, специфічними інтересами й особливостями та індивідуальним досвідом.

Названі особистісні показники обумовлені, з одного боку, індивідуальною потребою в освіті, реалізація якої - свобода діяльності особистості, що базується на її активності та виборі; з другого - соціокультурною ситуацією в суспільстві, яка впливає на соціальну роль кожного із учнів тощо.

Таким чином, система навчально-виховної роботи профільного загальноосвітнього закладу являє собою єдність взаємопов'язаних і взаємообумовлених мети, діяльності щодо її реалізації, принципів та критеріїв ефективності навчально-виховної роботи, адекватних організаційних форм соціально-педагогічної роботи, системи суб'єкт-суб'єктної взаємодії, спрямованих на формування обдарованості учня, розвиток його творчого потенціалу.

На нашу думку, слід привернути увагу ще до однієї проблеми. У психологічній і педагогічній літературі (Н.Грищенко, І.Корчуганова, О.Музика, В.Чудновський, С.Шандрук та ін.) неодноразово згадується про проблему *адаптації* (від латинського „*adaptatio*” в перекладі означає приладжування, пристосування) *обдарованих дітей*.

У соціальному середовищі вивчення природи адаптації дозволило виявити в теоретичних працях один досить важливий аспект. Це стосується у першу чергу того, що процес адаптації обдарованих дітей у соціумі відбувається не так, як у переважної більшості учнів, які володіють певними стандартами поведінки, користуються зразками, що пропонуються батьками, старшими за віком людьми чи вчителями.

Обдаровані діти, які, як правило, схильні до прийняття оригінальних рішень, перебувають якнайчастіше в полоні своїх образів, розв'язують творчо і щоразу по-новому переважно більшість навчальних, інтелектуально-пізнавальних завдань, а також намагаються оригінально розв'язувати й побуто-

ві, соціальні питання. Їхня творчість у цих випадках натикається на канони, традиції, які буває їм важко подолати. З'являються конфлікти, напруга в міжособистісних стосунках, і вчитель змушений брати на себе відповідальність, щоб у навчально-виховному середовищі встановити злагоду, взаємопорозуміння, а в обдарованих учнів формувати відповідний соціальний вибір шляхом засвоєння знань про особливості соціальних умов.

Все вище сказане служить основою для твердження, що завдання вчителя полягає у можливості керувати самостійною творчою роботою учнів як на уроці, так і вдома, а для цього забезпечити їх адекватними професійними знаннями, уміннями, навичками, що формуються під впливом виконання комплексу вимог, розрахованих на цілеспрямований розвиток обдарованих учнів.

Не применшуючи значення діяльності педагогічного колективу профільних загальноосвітніх навчальних закладів, ми вважаємо за доречне підкреслити, що у процесі навчання і отримання знань у будь-якого вчителя постають питання: “Чому діти не мають бажання вчитися? Чому такий низький рівень мотивації до навчання?” Однією з відповідей на це питання може бути така: це умови, коли можна натиснути кнопку та одержати відповідь на своє питання, що не забезпечує творчого підходу до питань особистісної соціалізації.

Сказане у своїй сукупності дозволяє припустити, що успіх соціалізації обдарованого учня залежить від:

- соціального виховання, як процесу соціально керованого;
- використання як творчого потенціалу педагогічних засобів і методів в освітньо-виховному процесі, так і творчого потенціалу самих учнів;
- надання соціально-педагогічної і соціально-психологічної допомоги, спрямованої на розвиток духовно-ціннісних орієнтацій, знань, здібностей, моделей поведінки.

Виходячи із мети нашого дослідження і аналізуючи теоретичні основи даної проблеми, ми вважаємо, що процес соціалізації обдарованих учнів повинен бути спрямований, перш за все, на створення сприятливих умов для самовираження і розвитку особистості як учня, так і викладача, на формування повноцінного соціально-педагогічного середовища, інтелектуального, творчого спілкування, яке може сприяти реалізації пізнавальних запитів і духовних потреб особистості, її інтелектуальному зростанню.

1.3. Особливості соціалізації обдарованих учнів в умовах профільного загальноосвітнього навчального закладу

Процес гармонійного розвитку обдарованих дітей, адаптація, соціалізація та інтеграція молоді особистості в суспільне життя з метою актуалізації в неї найвищих творчих та громадянських почуттів, високої правової, естетичної, моральної культури значною мірою визначають майбутній розвиток потенціалу суспільства, нації.

Саме сьогодні особливо актуальним стали завдання щодо створення сприятливого соціально-педагогічного середовища для розвитку обдарованої особистості. Тому і постає завдання створення відповідних умов для обдарованої дитини, а це в свою чергу, потребує необхідності вирішення низки проблем: виявлення педагогічних механізмів формування якостей творчої особистості; створення нових технологій, спрямованих на розвиток цих якостей; визначення основних складових, що визначають зміст діяльності обдарованої особистості.

Проблеми взаємодії соціуму і дитячої обдарованості змушують педагогів створювати спеціальні програми навчання та виховання таких дітей у профільних навчальних закладах. Зацікавленість суспільства цими проблемами досить чітко відтворена у Законі України „Про загальнодержавну

підтримку молоді на 2004–2008 роки” [63], у Комплексній програмі пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді „Творча обдарованість” [85], Указі Президента України ”Про утворення державної гімназії для обдарованих дітей” [166].

Незаперечним є той факт, що обдаровані діти – діти незвичайні, психіка їх, як правило, досить емоційна, тому в роботі з ними завжди необхідно створювати специфічну ситуацію успіху, що характеризується, з одного боку, психологічним комфортом, а з другого – запитом на цих учнів з боку суспільства.

Практично з раннього дитинства і до закінчення школи обдаровані діти переживають велику радість від самого процесу пізнання і (рідше) шкільного навчання. Саме в умовах психологічно-розвиваючого комфорту „працюють” пізнавальні інтереси, водночас удосконалюються розумові та інші здібності особистості.

З іншого боку, постійному розвитку обдарованих дітей заважають характерні труднощі у взаєминах з однолітками і з колективом у цілому, проблеми складного пристосування до власних емоційних особливостей, помітна легкість навчання, яка супроводжується нудьгою, гіперопікою батьків, заздрістю деяких однокласників, сусідів.

Неординарність, гнучкість і швидкість мислення, прекрасне розвинене мовлення, здібності організатора, висока чутливість, схильність до критичного ставлення до себе й оточення - це зовсім не повний перелік якостей обдарованих дітей. З одного боку, ці якості допомагають обдарованій дитині досягати високих результатів у сфері її творчої діяльності, з іншого - служать джерелом конфліктів емоційного чи

психологічного характеру.

Аналіз результатів комплексу діагностичних методик дозволив виявити ряд негативних тенденцій, помилок, проявів формалізму у практиці навчально-

виховної роботи загальноосвітніх закладів, обмеженість креативних форм роботи сучасної школи, помилки на етапі діагностики якостей особистості та на етапі підведення підсумків навчальної діяльності, недостатнє використання організаційних форм навчально-виховного процесу (наукових конференцій, тренінгів, рольових та ділових ігор, інтерактивних технік, дискусійних форм роботи), що сприяють творчому розвитку учнів.

З наукових психолого-педагогічних джерел нам відомо, що у традиційній середній школі вчитель і учень найчастіше протистоять один одному хоча б тому, що перший постійно висуває свої вимоги, а другий повинен їх виконувати. Розв'язання таких суперечностей є і завданням, і умовою розв'язання проблеми навчання та виховання обдарованих дітей.

Такі суперечності часто з'являються тому, що навчальна програма є нецікавою для обдарованих дітей; часто обдаровану дитину просто не розуміють ні однолітки, ні педагоги, а іноді й батьки. Це веде до складних переживань такої дитини, вона замикається в собі, намагаючись збагнути, чому її не розуміють

Отже, можна сказати, що в обдарованих учнів у процесі взаємодії з вчителями і своїми однолітками виникають специфічні проблеми, властиві саме цим дітям, як-то: обдаровані діти переживають радість, коли їм пропонують знайти оригінальне рішення будь-якого завдання, високий рівень інтелектуальних здібностей в обдарованих дітях рідко відповідає їхнім творчим можливостям, що згодом призводить до труднощів у професійній самореалізації, що й вимагає спеціально організованої роботи з ними з метою їх соціалізації та підготовки до адаптації, до успіху в соціумі.

Таким чином, *перша проблема* обдарованих дітей – це нерозуміння ними ситуації, яка вимагає знання та її сприйняття як об'єктивної даності. *Друга проблема* стосується питання спілкування обдарованих учнів з однолітками. Причин труднощів у цьому плані може бути чимало: недостатня

сформованість вольових звичок і принципів саморегуляції, порушення відчуття реальності, відсутність соціальної рефлексії і навичок поведінки в реальних умовах освітнього і загального соціуму в цілому. Таким чином, можна говорити про певну дезадаптивність винятково обдарованих школярів. Будучи не другорядними особами в школі та маючи досвід поблажливого до себе ставлення у сім'ї, вони стають безпорадними серед посередніх, пересічних людей, часто залишаються такими, яких не розуміють, іноді ігнорують або навіть насміхаються. Саме тому, як показує досвід роботи, вони помітно частіше, ніж інші діти, знаходяться в умовах, несприятливих для їхнього розвитку, тобто в зоні соціально-педагогічного ризику.

Недолік вольової регуляції в тому або іншому плані відзначається у всіх дітей, проте в обдарованих він збільшується тому, що вони, в основному, займаються працею, яка не вимагає вольової регуляції, тобто розумовою. Для них така діяльність є бажаною, бо вона приносить успіх [212].

На сьогодні нами з'ясовано, що визначені вище причини вимагають від учителя готовності щодо систематичних пошуків впливу на таких учнів з метою їх пристосування до соціального середовища. Як зазначають дослідники (О.Авдуєвська, З.Бакшеєва, О.Зазимко, В.Морозова, Л.Нечепоренко, О. Чаплигін та ін.), значна частина обдарованих учнів переживає серйозні труднощі в особистому і професійному становленні, що може викликати появу дуже складних проблем і навіть психосоматичних захворювань.

Лише невелика частина цих школярів згодом виправдовує надії, що покладалися на них, у достатній мірі реалізує себе у творчій і професійній діяльності. Саме це і призвело до сумного висновку: в обдарованих дітей усе їхнє майбутнє – у минулому.

На підставі висловленого, можна зробити висновок: щоб уникнути помилок у роботі з особливо обдарованими дітьми, необхідно знайти такі психолого-педагогічні методи навчання, такі освітні технології, за допомогою яких

вирішувалася б, насамперед, проблема високого успіху їхньої майбутньої професійної діяльності. В принципі, це завдання будь-якого шкільного навчання, але по відношенню до обдарованих дітей дана проблема виноситься на передній план.

Оскільки обдарованість у дитячому віці можна розглядати як потенціал психологічного розвитку відносно наступних етапів життєвого шляху особистості, слід враховувати складність самої проблеми „обдарована дитина”.

Обдарованість конкретної дитини - це, значною мірою, умовна характеристика. Не слід вважати словосполучення „обдарована дитина” в плані констатації (грубої фіксації) статусу даної дитини. Це пов'язано з тим, що досить очевидним є психологічний драматизм ситуації, коли дитина, що звикла до того, що вона „обдарована”, на наступних життєвих етапах раптом об'єктивно втрачає ознаки своєї обдарованості.

Це твердження дозволило нам виявити та узагальнити ознаки обдарованості.

Першими ознаками обдарованості дитини можна вважати допитливість, захопленість, „упертість”. І, звичайно ж, досвід життя тих вундеркіндів, що у 12-13 років ставали студентами, дозволяє зробити висновок про те, що фізіологічно такі діти повинні залишатися зі своїми однолітками і йти з ними нарівні з більшістю предметів, крім, звичайно, того, що захоплювало б їх більше над усе

У цій сфері їх необхідно навантажувати значно більше, ніж інших дітей. Від дорослих вимагається пам'ятати, що навіть, якщо десятилітня дитина – геній, психічних і фізичних сил у неї рівно стільки, скільки і в десятилітнього

„звичайного” учня.

Тому така дитина швидко втомлюється як фізично, так і психічно, особливо від самотності серед старших людей, у середовище яких потрапляє.

У цьому плані привертають увагу дослідження багатьох вчених щодо особливостей обдарованої дитини, які проявляються в її реальній діяльності і можуть бути оцінені під час спостережень за її діями. Ознаки обдарованості зафіксовані у визначенні й змісті компонентів і пов'язані рівнем виконання діяльності у процесі соціалізації.

Сутність такого поєднання полягає у розумінні соціалізації людини як взаємодії з навколишнім середовищем протягом життя шляхом адаптації, нюанси якої змінюють одна одну в кожний період життєдіяльності. Ми погоджуємось з думкою М.Лукашевича [116], що основні показники обдарованості особистості не є вродженими, а є набутими індивідуально протягом життя.

У реальному житті далеко не всі учні можуть успішно соціалізуватися. Реалізувати стратегічні наміри, які були б дійсно метою життя, вдається лише людям, справді, обдарованим, творчим, які можуть реально оцінити свої справжні можливості та врахувати сприятливі умови в конкретному суспільстві (в конкретних умовах).

Сьогодні ми можемо з впевненістю сказати, що особистість має здобувати знання, виявляти волю, толерантність, керуватись у своїх діях совістю, по можливості самостійно приймати рішення й відповідати за їх наслідки. Таке розуміння приходить до учня з допомогою дорослих: батьків, учителів, соціального середовища тощо.

На рубежі ХХ та ХХІ ст. багато вчених (В.Бочарова, Н.Заверико, М. Лукашевич, Т.Лапіна, С.Марценюк, А.Мудрик та ін.) вважають, що існують об'єктивні та суб'єктивні труднощі соціалізації. Вони пов'язані як з підвищеною, так і з заниженою самооцінкою.

В обох випадках особистість не вважає себе дійсно самореалізованою. А тому так важливо допомогти людині вже в ранньому дитинстві виявити й зрозуміти свої природні здібності, допомогти не втрачати їх, а постійно розвивати. Уже в ігрових ситуаціях дитина або підліток навчається приймати

перші самостійні рішення й оцінювати їх наслідки, мотивувати свої дії, тобто набувати досвіду суб'єкта діяльності.

На наш погляд, саме навчально-виховне середовище є тим соціумом, у якому учень навчається пристосовуватись до реальних умов та знаходити своє місце у ситуації, що виникає; лише за умови втручання батьків, вчителів та вихователів є можливість навчити обдарованого учня не тільки долати труднощі і вирішувати складні проблеми, але й домагатись успіхів завдяки взаємодії у шкільному середовищі, про що піде мова в наступному розділі.

Аналізуючи проблему соціалізації обдарованих дітей в умовах профільного загальноосвітнього закладу, слід зазначити, що у педагогічній сфері зроблено чимало: є підручники для профільних шкіл та розроблено

нормативно-правову базу.

Важливим аспектом у роботі з обдарованими дітьми є сприяння органів влади, управління освіти на місцях у плані створення профільних класів, ліцеїв, гімназій тощо [166, 167].

Досліджуючи проблему створення профільних класів, шкіл з залученням до них обдарованих учнів, було з'ясовано, що саме такі діти мають великі проблеми з пристосуванням та входженням у нове соціальне середовище після закінчення школи.

Як уже зазначалося у §1.1. та §1.2., обдаровані учні, якщо їх спеціально й цілеспрямовано не готувати до адаптації у конкретних соціальних умовах, бувають безпорадними, переживають стреси, розчарування, які ведуть навіть до фатальних результатів. Такі висновки змушують шукати відповідні умови для попередження й усунення будь-яких негативних явищ.

Ми вважаємо, що соціалізацію в умовах загальноосвітнього закладу можна розглядати як процес створення оптимальних умов, і, за визначенням видатного педагога Я.Каменського [84], можемо висувати певний перелік вимог до самої школи :

1. Освіту мусить здобувати все юнацтво, крім хіба що тих, кого Бог позбавив розуму.
2. Юнацтво має вчитись всьому тому, що здатне зробити людину мудрою, добропорядною, благочестивою.
3. Як підготовка до життя ця освіта мусить бути закінченою до настання зрілості.
4. Ця освіта має відбуватися дуже легко й м'яко, наче сама собою – без буття в суворості чи будь-якого примусу.
5. Юнацтво повинно здобувати освіту не ілюзорну, але істинну, не поверхневу, але серйозну, тобто, щоб розумна істота – людина – привчалася керуватись не чужим розумом, а своїм власним.
6. Ця освіта не повинна вимагати великих зусиль, а мусить бути досить легкою.

Таким чином, якщо подивитись на визначені мету та зміст освіти у XVII столітті, про що писав Я.Каменський, і сучасні її основи в розвинутих країнах світу і в нашій молодій державі, то вони дуже схожі.

Зокрема в ліцеї, як у профільному закладі, основною метою є надання ліцеїстам освіти понад державний мінімум, здійснення науково-практичної підготовки талановитої учнівської молоді.

Як ми вже зазначали, школа, так чи інакше, торкається інтересів кожного, багатьох професійних груп, різних співтовариств. Зрозуміло, що сучасна система освіти України виросла не на пустому місці, вона прийшла із системи освіти СРСР.

Метою освіти сьогодні є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, формування юних громадян, здатних до свідомого суспільного вибору. Освіта – це не просто надання предметних знань у школі, а формування “надпредметного” розуміння світу, що дозволяє бути

успішними в житті [165].

Зважаючи на складові соціалізації як соціального явища (наявність, як мінімум, двох індивідів, суб'єктів – об'єктів соціалізації; дій, вчинків та методів, прийомів і засобів виховного впливу), можна говорити про утворення стійких соціальних відносин і у зв'язку з цим необхідно зазначити наступне:

1. Ефективність освіти оцінюється відповідно до загальної мети виховання, але, як оказав досвід 1991 року, завдання ідеологічного виховання, що було стрижнем радянського суспільства, а значить і радянської школи, було провалено. Мільйони людей продемонстрували відсутність переконаності в істинності багатьох догм.
2. У ХХ столітті спостерігався бурхливий розвиток багатьох вітчизняних наукових шкіл (математика, фізика, хімія, інженерна справа), що неминуче вплинуло на ефективність процесу підготовки кадрів. Близько 30% учнів у минулому дійсно були добре підготовлені з математики, фізики, хімії, але інші 70% мали (і мають) стійку байдужність до навчання і до школи.
3. Успіхи школи в розвитку здібностей учнів були в основному обумовлені зовнішніми факторами. У радянський період дуже багато вчених, викладачів вищих навчальних закладів приділяли велику увагу роботі з дітьми, бо це було, як ми зараз говоримо, престижно.
4. Життя кожної людини на рівні держави багато в чому визначалось, що сприяло необхідності виховання в школі, насамперед, сумлінних виконавців, входження яких у суспільство не вимагало від школи особливої уваги до питань соціальної адаптації учнів, особливо обдарованих.

Дослідники проблеми соціалізації (В.Бочарова, А.Волович, Н.Заверико, А.Капська, О.Кузьменко, Н.Лавриченко, А.Мудрик, Р.Пріма та ін.) довели, що цей процес може здійснюватись по-різному: стихійно, цілеспрямовано, відносно контрольовано і в результаті самозміни людини. Причому соціалізація як процес може прискорюватись чи призупинятись. Це залежить як від самого індивіда, так і від багатьох факторів, що впливають на нього. Звичайно, ці фактори розглядались багатьма вченими, зокрема А.Мудриком [136, с.24] була запропонована їх класифікація:

- макрофактори (етнос, планета, світ, країна, держава);
- мезафактори (етнос, регіон, місто, село, селище, телебачення, радіо тощо);
- мікрофактори (сім'я, сусідство, групи ровесників, різні організації, мікросоціум).

Кінець ХХ-поч. ХХІ ст. і ті зміни, що відбулися в суспільстві, призвели до появи нових факторів соціалізації, наприклад, нового змісту засобів масової комунікації (ЗМК), нової субкультури; розширилися функції макрофакторів.

Не применшуючи значення кожного із названих вище факторів, ми вважаємо за доречне підкреслити, що у процесі соціалізації одним із

досить важливих факторів стають виховні, соціальні організації, в яких відбувається спрямована, контрольована соціалізація особистості. І якраз тут особливого значення набуває освітньо-виховне середовище загальноосвітнього навчального закладу.

Це дозволяє припустити, що процес контрольованої соціалізації здійснюється найбільш ефективно, перш за все, у спеціально створених освітньо-виховних умовах, які сприяють розвитку здібностей, знань, ціннісних орієнтацій людини.

Таким чином, ми розглядаємо проблему соціалізації обдарованих учнів, де дитина виступає об'єктом, суб'єктом та індивідом, як стихійної, відносно керованої і соціально контрольованої соціалізації. При цьому вона відіграє специфічну, суттєву роль у розвитку обдарованої дитини, оскільки, будучи цілеспрямованим і організованим процесом, вона здатна, значною мірою впливати на зміст і результати розвитку особистості.

У цьому контексті доречно зазначити, що мета профільного загальноосвітнього навчального закладу полягає у вихованні учнів на ідеалах гуманістичної культури, а основне завдання – це формування і розвиток особистості, розвиток в неї здатності вільно орієнтуватися в сучасному світі, приймати самостійні рішення, це, врешті-решт, виховання дійсних громадян нашої країни. Таким чином, процес соціалізації обдарованих учнів повинен бути зорієнтований, перш за все, на створення сприятливих можливостей для самовдосконалення, самореалізації, розвитку соціальної особистості, та на створення повноцінного, гуманного середовища, де здійснюється інтелектуальне і творче спілкування цих обдарованих дітей.

Як зазначалося раніше, при проведенні нами констатувального експерименту під час формування класів (груп) у профільних навчальних закладах, таких, як ліцеї, гімназії, реалізовувались два підходи: виявлення тих, хто має особливі здібності в профілюючій галузі; можливе зарахування усіх з “випробувальним терміном”.

Виходячи із особливостей завдань нашого дослідження, практичного досвіду роботи і даних експерименту, можна стверджувати, що:

робота у профільному навчальному закладі підтверджує, що наука не може існувати у відриві від навколишнього соціального середовища, тому що підготовка національної еліти відбувається, значною мірою і насамперед, для вітчизняної науки;
практично всі випускники загальноосвітнього закладу влаштовуються успішно, тому що головне, чому їх змогли навчити, – це вміння думати, вирішувати нестандартні задачі, володіти декількома іноземними мовами;
досить важливим завданням профільного навчального закладу, на нашу думку, стає належна підготовка випускників до навчання у вищому навчальному закладі.

Слід зазначити, що будь-яка розробка особистісно орієнтованої системи освіти неможлива без вільного володіння викладача предметом і методологічними принципами кожної теми.

При цьому слід пам'ятати, що об'єктивно у кожного вчителя є улюблені теми, і, як нам показує досвід, зрозуміло, що улюблені теми ті, котрі вчитель глибоко і тонко розуміє сам. При вивченні “улюбленої” теми мова вчителя набуває яскравості, образності, діалог ведеться у вільній формі, з гумором, безліччю цікавих прикладів.

Багатогранний підхід до проблеми соціалізації обдарованих дітей змушує нас розглянути питання про те, що заважає такій дитині природно перейти від звичайної практики навчання до шкільного профільного навчання, а це змушує шукати відповіді і батьків, і педагогів. Можна відповісти на це питання на прикладі викладання математики.

Навчаючи азів математики, учитель не може з відомих причин, повторити весь шлях побудови системи математичних знань. Він змушений давати знання у вигляді готових рецептів. Найбільша складність, на нашу думку, полягає в тому, щоб органічно, разом зі знаннями очевидними включати в систему знань дитини абстрактні математичні моделі. Зрозуміло, що такі очевидні для нас речі, як відповідь на питання: “Що легше: кілограм пуху чи кілограм заліза?”, для дитини є дуже складним. Будь-які пояснення вчителя сумнівів дитини не розвіють і, таким чином, мета не буде досягнута.

Безперечно, кожне математичне поняття відповідає етапу розвитку математики як науки, тому для навчання дуже важливою є послідовність засвоєння науки дитиною.

Таким чином, етапи навчання математики повинні відповідати послідовності формування математичного знання у суспільстві. Це дозволяє нам стверджувати, що формування системи знань проходить від простого до складного: не можна вводити складні поняття до того часу, поки дитина не навчиться легко

орієнтуватися у простих (числах, арифметичних операціях, найпростіших задачах тощо).

Так, у нашому дослідженні ми підійшли до головного: для проектування процесу навчання найбільше значення мають три аспекти: *особистісний, процесуально-психологічний і педагогічний.*

Чимале значення має той факт, що вчитель спонукає учнів до активної роботи у процесі організації засвоєння системи знань, побудови абстрактних конструкцій, які, крім самої дитини, ніхто не може побудувати.

Особистісний аспект: у навчанні два суб'єкти, навчання – спільна діяльність, кожна сторона якої робить свій внесок: той, кого навчають (учень), здобуває нові знання, а вчитель (той, хто вчить) допомагає йому в цьому, управляє його діяльністю і контролює її.

Кожен учитель вважає, що повідомлене ним на уроці є істина, і що вона покладена в нерухомому систему попередніх істин, навіть якщо вчителі і вводять

в урок елементи створення проблемної ситуації, але вони дуже часто самі поспішають вирішити ці проблеми, що не дає можливості вирішити нагальну проблему освіти: сполучення різнорівневої індивідуально-групової роботи з колективно-фронтальною, а значить - і вирішення актуальної проблеми соціальної адаптації дитини .

Виходячи з вищезазначеного, можна говорити, що у процесі навчально-виховної діяльності в умовах профільного загальноосвітнього навчального закладу успішно реалізуються такі завдання кожного із суб'єктів навчального процесу:

1. Учні:

розвиваються комунікативні здібності учнів у процесі спілкування з викладачами та учнями з використанням віддаленого зв'язку; здійснюється самореалізація психолого-педагогічної допомоги та створюються відповідні можливості;

розвиваються вміння і навички користуватися системою внутрішньоліцейської комп'ютерної мережі та можливостями Інтернету; навчання за індивідуальними планами з причини послабленого здоров'я чи прояву особливого інтересу до окремих наук, видів діяльності.

2. Педагоги:

надається можливість використовувати сучасні засоби інформації в навчально-виховному процесі; створюються умови для оперативного обміну інформацією при проведенні комп'ютерних форумів; здійснюються якісний, оперативний, поточний та тематичний види контролю на основі вибіркової бази завдань з окремих предметів; забезпечуються організаційна й змістова оперативність при проведенні олімпіад різного рівня, турнірів, інтелектуальних марафонів тощо; створюються умови для здійснення індивідуалізації і диференціації в навчанні з обдарованими учнями.

Вивчення природи соціалізації обдарованих дітей в сучасних умовах вимагає негайного врахування різкого зростання інформаційних потоків. Обсяг людських знань подвоюється кожні 10 років, потужність комп'ютерів – кожні 18 місяців. За другу половину ХХ століття людство дізналося про світ більше, ніж за увесь час свого попереднього існування.

Немає сумніву в тому, важливе завдання – розкрити істинну роль процесу комп'ютеризації освіти, виявлення справжнього місця і значення комп'ютера і не лише як технічного засобу, а як необхідної умови формування творчого мислення і підвищення рівня загального розвитку [42, 50].

Використання комп'ютерної техніки в навчанні є необхідною умовою розвитку особистості, при цьому, комп'ютер виступає і як об'єкт вивчення, і як засіб навчання з формування творчих умінь використання навчальних програм, інформаційної системи Інтернет тощо.

Огляд педагогічних джерел з даної проблеми (В.Кисільова, І.Лернер, Ю.Мальований, Л.Новікова, П.Самовол, Н.Шумакова та ін.) дозволяє нам розглядати позитивні моменти, які мають місце в умовах комп'ютеризації навчального процесу, в який включаються обдаровані учні:

- підвищується інтерес та загальна мотивація навчання, завдяки новим формам і причетності їх до пріоритетного напрямку науково-технічного прогресу;
- реалізується ідея індивідуалізації навчання;
- забезпечується об'єктивність контролювання; відбувається розширення інформаційного простору;
- відкрито доступ до “банків інформації”, вихід на інформацію у достатньому обсязі.

Таким чином, розробка особистісно орієнтованого підходу до навчання та виховання в умовах профільного загальноосвітнього навчального закладу – це дуже складний теоретичний процес і практична проблема.

Ми розглядаємо особистісно орієнтований підхід як важливий психолого-педагогічний процес, тому що він (підхід) реалізується через діяльність, яка передбачає, перш за все, співпрацю, саморозвиток суб'єктів освітнього процесу.

Так, згідно з вимогами до знань та умінь з інформатики, випускник загальноосвітнього навчального закладу повинен володіти конкретними уявленнями і знаннями щодо програмування, знати загальні питання розвитку інформаційних технологій та вдосконалення комп'ютерної справи.

На наш погляд, інформатика, у сучасному розумінні, повинна, як мінімум, надавати можливість і засоби для вивчення інших предметів, а не “стояти окремо”.

У цій ситуації обдарований учень має можливість, якщо не зрозумів матеріал з фізики чи математики, використати мережу комп'ютерної бібліотеки, відкривати у Power Point лекцію, заздалегідь підготовлену вчителем, і самостійно працювати; користуватись Інтернетом і знаходити зірки, які можна бачити лише в телескоп і т.д.

Світ інформатики більш багатий, ніж реальний. Він віртуальний, він має мету та зміст, дає можливість об'єднання за девізом: “Інформатика заради особистісного успіху в житті”. Фактично це дає можливість обдарованим учням отримати більш широкі знання.

З метою посилення розвитку учнів в умовах профільної загальноосвітнього навчального закладу, ми розробили проект “Використання нових інформаційних технологій як умова підвищення якості засвоєння знань”, робота над яким розрахована на 5 років.

Водночас слід зазначити, що створення елітних профільних навчальних закладів породжує і суттєві проблеми, які зводяться до наступних: учні потрапляють у “тепличі” умови і часто у них складається помилкове враження, що терпимість з боку педагогів, турбота, уважне ставлення до них, як до особистостей “з великої літери” буде існувати завжди. Таким чином створюється ситуація, коли без систематичної і планомірної навчально-

виховної роботи з учнями профільних класів (шкіл) з'являються труднощі для подальшої адаптації випускників у реальному середовищі.

Сьогодні і наше дослідження, і результати вітчизняного педагогічного досвіду [14, 19, 94, 135, 140, 145, 168, 190] засвідчують, що ідеали і прагнення в суспільстві в цілому, і учнівської зокрема, досить змінилися.

Розшарування в суспільстві відбуваються все інтенсивніше, але завдання профільних шкіл полягає в тому, щоб зробити все можливе, аби дитина навчалась і розвивалась відповідно до своїх здібностей, а не залежно від соціального стану родини

Обираючи тему щодо соціалізації обдарованих учнів, ми переслідували практичну мету пристосувати: підготувати випускників профільних загальноосвітніх навчальних закладів до комфортного входження в нове соціальне сере-

довище, реалізувати власний творчий потенціал, відчувати самоцінність і самодостатність у суспільстві.

Більше десятиліття вивчається нами стан адаптації обдарованих учнів до реального життя та ведеться пошук найбільш ефективних педагогічних умов щодо їх соціалізації. І всі минулі десять років НВК №166 “Вертикаль” та лицей №174 “Професіонал” із профільних класів випускає таких учнів, які без перешкод відразу вступають до різних вищих навчальних закладів та опановують майбутню спеціальність, про що свідчать показники, представлені у додатку Б.

Висновки до першого розділу

Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що особливість освітньої інфраструктури полягає не лише в тому, щоб навчати учнів середньої школи, а й у тому, щоб створити умови, які б сприяли розвитку ініціативності, творчості обдарованих дітей, їх самоствердженню і самореалізації, що веде в кінцевому результаті до їх соціалізації.

Вивчення філософського, психологічного аспектів соціалізації дозволило нам визначитись у розумінні суті соціалізації в педагогічному аспекті. Це діяльнісно-перетворюючий процес, в якому спрямовуються зусилля одного суб'єкта на іншого, щоб допомогти йому виконувати соціальні функції, брати участь у соціальному, духовному, моральному розвитку суспільства [77].

На основі теоретичного аналізу різних наукових праць (В.Бочарова, А. Волович, В.Іванов, А.Капська, М.Лукашевич, В.Москаленко, А.Мудрик, Р. Пріма, та ін.) нами визначено основні поняття та представлено характеристику власного підходу до проблеми пошуку педагогічних умов соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу.

Визначаючи поняття соціалізації обдарованих дітей як процесу їх пристосування до довкілля з метою забезпечення особистого соціального захисту

та досягнення бажаного успіху в різних сферах життєдіяльності, звертається увага на те, що цей процес відбувається не так, як у переважній більшості пересічних учнів, котрі володіють певними штампами поведінки, готові користуватись зразками, що пропонуються батьками, старшими за віком людьми чи вчителями. Обдаровані діти, як правило, схильні до прийняття оригінальних рішень, перебувають якнайчастіше у полоні своїх власних образів, розв'язують творчо і щоразу по-новому переважну більшість навчальних, інтелектуально-пізнавальних завдань, а також намагаються розв'язувати й побутові, соціальні питання власним шляхом. Їхня творчість у цих випадках натикається на канони, традиції, готові зразки, які важко буває подолати. І тоді вчитель змушений брати на себе відповідальність, щоб у навчально-виховному середовищі формувати в обдарованих учнів відповідний соціальний вибір.

Процес соціалізації обдарованого учня розглядається нами як взаємодія особи з навколишнім середовищем протягом життя. Виокремлено *особливості процесу соціалізації* обдарованих учнів у профільному загальноосвітньому навчальному закладі: раннє залучення учнів до науково-пошукової діяльності, орієнтація на визначення майбутньої сфери професійної діяльності; своєрідний характер педагогічної взаємодії; надання учням права вибору найбільш значущих для них видів навчально-виховної діяльності; стимулювання процесу їх самовизначення та самореалізації.

Особливості підготовки обдарованих учнів до адаптації в соціальному середовищі полягають у тому, щоб учителі, батьки, організації, з якими співпрацюють навчальні заклади, були обізнані з можливостями таких дітей, їхніми запитам та потребами, рівнем адаптивних умінь і навичок. У розділі обґрунтовуються основні особливості обдарованих учнів.

Суть їх полягає в тому, що:

обдаровані діти дуже специфічні у своїй поведінці та в реагуванні на різні соціальні акти. Як правило, вони почувають себе незахищеними,

вони особливо хворобливо реагують на зауваження учителів і ровесників; часто виявляють вибіркоче ставлення до різних предметів, віддаючи перевагу одним предметам і нехтуючи іншими; проявляючи при цьому досить своєрідні риси особистісної поведінки й реакції на оточення;

обдаровані й талановиті діти, як правило, особистості неординарні, вони не можуть “втиснутись” у стандартну нішу, а це часто дратує учителів і однокласників. Талановиті, здібні учні нічого не сприймають на віру, вони потребують доказів, а коли їх обмаль чи вони відсутні, то пропонують власні рішення. Обдаровані учні гостро переживають “стан пошуку”, який триває майже перманентно.

Постійне читання різних книг, проведення експериментів (іноді без дотримання необхідних заходів безпеки чи правил) породжують постійні й складні запитання, які вимагають умотивованих відповідей. Все це вимагає від вчителя морально-психологічної урівноваженості,

стриманості та уміння і готовності зрозуміти учня; успіх у роботі з обдарованими дітьми потребує творчого вчителя, достатньо урівноваженого, з достатнім рівнем психологічної і педагогічної кваліфікації. Такий педагог повинен володіти не тільки змістом спеціальних навчальних програм, але й мати певний обсяг знань про природу дитячої обдарованості, структурні типи і особливості вияву обдарованостей, вміти спілкуватися з незвичайними дітьми, організовувати навчально-пізнавальну діяльність з урахуванням рівнів і сфер вияву обдарованості кожного учня, бачити в кожному з них творчу індивідуальність, запроваджувати у своїй професійній діяльності елементи нових технологій тощо. При цьому необхідність ефективного забезпечення дійової системи підготовки майбутніх вчителів до роботи з обдарованими дітьми вимагає визначення рівнів готовності студентів

до такого роду діяльності на основі розробки відповідних критеріїв їх оцінювання.

Звичайно виявлені особливості соціалізації обдарованих учнів та необхідність педагогічних можливостей не можуть проявитись і утвердитись самі по собі. Це може відбуватись лише за наявності певних умов і відповідного педагогічного управління.

Наше завдання полягає в тому, щоб розкрити ці умови, які позитивно і ефективно впливають на соціалізацію обдарованих учнів у профільних загальноосвітніх навчальних закладах.

РОЗДІЛ II

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ ПРОФІЛЬНОГО ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Проведений у попередньому розділі аналіз сучасної теорії і практики соціалізації обдарованих учнів, теоретичних положень про зміст обдарованості та прикладних розробок щодо проблеми обдарованості свідчить про те, що умови традиційної системи освіти не є ефективними при вирішенні проблеми соціалізації обдарованих учнів.

Сьогодні вимагає від освітян пошуку обдарованої молоді, талановитих дітей, здатних не лише успішно навчатись, але й після закінчення загальноосвітнього середнього навчального закладу знайти своє місце в житті, домогтись високих професійних і соціальних успіхів, поповнити еліту нації. Розроблення педагогічних умов щодо соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному процесі загальноосвітнього закладу якраз і сприяє розв'язанню завдань, які ми об'єднали у три блоки:

1. Забезпечити високий рівень навчального процесу за новітніми технологіями, сутність яких полягає: а) у відборі сучасної наукової інформації; б) поєднанні різних форм навчання; в) особистісно зорієнтованому навчанні та вихованні.
2. Розробити систему навчально-виховних вимог усіх учителів-предметників, класних керівників (кураторів), адміністрації профільного загальноосвітнього закладу й батьків щодо обов'язкового визначення соціального спрямування різного роду інформації.
3. Організувати систему науково-методичної роботи навчального закладу, яка охоплює весь колектив учителів і учнів своєю емоційно-гуманістичною спрямованістю, опорою на ідеї успішного навчання й освіти з визначення сфери застосування набутих знань у майбутній професії та в соціальному житті.

Мова йде о створення умов для повноцінної багатогранної життєдіяльності в умовах профільного загальноосвітнього навчального закладу, де педагогічний процес здійснюється на основі більш глибокої індивідуальної соціалізації, хоча при цьому слід говорити про диференційовано-інтегрований характер організації всього навчально-виховного процесу.

2.1. Загальна характеристика програм експерименту з проблем соціалізації обдарованих учнів

Практика доводить, що підготовка у загальноосвітніх навчальних закладах соціалізованої особистості можлива лише за умови випереджаючого становлення її соціальної зрілості.

Одним із складних і багатогранних завдань, що стоїть перед профільним загальноосвітнім навчальними закладами, є створення умов для розвитку і становлення особистості в різних соціумах життєдіяльності, які органічно поєднують потреби та інтереси як суб'єктів виховання, так і суспільства. Тому саме у світлі вищеназваних тенденцій суспільного розвитку проблема соціалізації обдарованих учнів набуває актуальності і є найважливішим показником всебічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу.

Виходячи з того, що в основу нашої концепції було покладено ідею класичної соціальної філософії про неповторність і унікальність кожної індивідуальності, а також ідею обдарованості, що пояснюється генетичними причинами, обрані методи дослідження переважно були максимально індивідуалізованими. Утворення невеликих експериментальних груп учнів мало теж своє обґрунтування.

При цьому слід звернути увагу на те, що набір учнів у старші класи профільних загальноосвітніх закладів відбувається за певних умов, а саме:

набір учнів здійснюється індивідуально на основі складання письмово іспиту з профільного предмета (математика, іноземна мова, українська мова);

написання шкільного тесту розумового розвитку (ШТУР), що дає змогу виявити рівень розвитку уявлення учня, його пам'ять, мислення;

вже з першого відвідування профільної чи спеціалізованої школи (ліцею, гімназії) вихованець має право відчувати професійно-спрямоване „забарвлення” майбутнього навчання;

для кожного учня профільного чи спеціалізованого загальноосвітнього закладу першою школою вже була інша, а продовження в нових умовах навчання стає новим етапом у житті учня і є більш важливим і цінним для вибору майбутньої професії;

при визначенні характеру профільного (спеціалізованого) середнього загальноосвітнього навчального закладу активну участь беруть батьки, що вимагає від педагога постійно підтримувати з ними контакт.

З врахуванням зазначених умов була побудована експериментальна робота в профільних навчальних закладах з питань соціалізації обдарованих учнів.

Критеріями ефективності цієї роботи ми визначили:

виявлення творчих здібностей;

спрямованість на взаємодію з соціумом;

здатність мобілізувати внутрішні сили на реалізацію цільової установки;

наявність соціально-адаптаційних умінь, гуманне ставлення до оточуючої дійсності.

Програма констатувального експерименту полягала в вивченні стану адаптації обдарованих учнів до реального життя та пошуку найбільш ефективних педагогічних умов їх соціалізації. Експериментально-дослідною

роботою було охоплено 250 учнів загальноосвітніх навчальних закладів НВК №166 “Вертикаль” та ліцею №174 “Професіонал”.

З урахуванням загального теоретичного обґрунтування соціалізації обдарованих учнів в умовах профільного загальноосвітнього навчального закладу відповідно була розроблена програма експерименту і визначено методи її застосування.

1. Вивчення масового і кращого досвіду роботи педагогів з підлітками і вияв тих методик, які найповніше сприяють розвитку і становленню соціальної особистості. Для вирішення цих завдань були використані методи: спостереження, масове опитування, монографічне дослідження, самодіагностика особистості. Водночас через систему навчально-виховного процесу впроваджувались окремі методики, безпосередньо спрямовані на соціалізацію особистості.

2. Впровадження основної експериментальної концепції соціального становлення особистості в умовах діяльності об'єднання за інтересами в межах розвитку цілісної особистості на основі виховання інтегративних якостей у підлітка; виявлення особливостей самореалізації як соціальної особистості і здійснення певної корекції цього процесу.

З метою вирішення цих завдань ми використали такі методи: включене спостереження, проєктивні методики, самодіагностика емоційного стану, оцінка мікрогрупи, дослідно-експериментальна робота.

3. Вивчення особливостей поведінки обдарованих учнів в умовах профільного загальноосвітнього навчального закладу; визначення оптимальних способів корекції і самокорекції соціальної поведінки вихованців. Для вирішення цих завдань використовувались такі методи: включене спостереження, анкетування, проєктивні методики, дослідно-експериментальна робота, вивчення результатів діяльності.

Оскільки механізми соціалізації особистості проявляються в діяльності та через неї реалізовується, була розроблена система завдань і програм, які педагоги спільно з учнями вирішували, виходячи з таких вимог:

- врахування актуальних потреб обдарованих учнів;
- надання можливостей самостійно виконувати певне завдання чи вид діяльності у мікросоціумі;
- забезпечення стимулюючого педагогічного впливу завдань чи конкретного виду діяльності на самореалізацію учня;
- відповідність діяльності, яка організовується як педагогічна умова, інтересам обдарованого учня, його ціннісним орієнтаціям;
- саморозвиток і самореалізація особистості у практичній діяльності;
- прояв педагогічної культури вчителів в таких аспектах, як: розуміння сутності соціалізації обдарованих учнів, їх вікових особливостей, діагностики цього процесу, уміння створювати підґрунтя для розвитку соціальної особистості, налагоджувати відповідні сприйнятливі емо

ційні і водночас педагогічно доцільні стосунки з учнями певного класу;
 організація диференційованого підходу з метою виявлення і розвитку обдарованого учня як соціальної особистості і розробка методики навчально-виховної роботи в умовах диференціації.

Не менш важливою проблемою у нашому дослідженні була необхідність виявити рівень підготовки вчителів до роботи з обдарованими учнями. Цілком зрозумілим є те, що при виборі змісту освіти у профільних і спеціалізованих середніх загальноосвітніх навчальних закладах основна функція вчителя полягає в тому, що, добираючи змістовий матеріал, він повинен дотримуватись принципів:

- відповідності фактичного матеріалу сучасному стану наукових знань; опори на основні нормативні документи державно-правового характеру;
- гуманістичної спрямованості усього навчально-виховного процесу; єдності розвивально-виховних дій школи, сім'ї, навчальної групи (класу);
- пошуку гармонізації групових, індивідуальних та громадських інтересів;
- розв'язання найскладніших питань педагогічними заходами;
- забезпечення радості відкриття нового в процесі навчання;
- ствердження ідеї успішності учня в навчальному процесі;
- активізації творчих пошуків у розв'язанні педагогічних завдань;
- оперативності в застосуванні одержуваних знань;
- постійного використання „опорних сигналів”, наочності у процесі засвоєння знань;
- емоційного забарвлення всіх форм навчання;
- актуалізації результатів самостійної роботи учнів;
- активізації самостійної роботи учнів через створення ситуацій для застосування набутих самостійно знань в умовах класно-урочної системи;
- багаторазового й варіативного повторення;
- єдності репродуктивного й творчого підходу до процесу засвоєння знань учнями;
- стабільності і систематичності перевірки, оцінки й контролю знань;
- поєднання ігрових прийомів з самостійною класною і позакласною роботою;
- постійного пошуку умов для „переможного навчання” [207].

Експериментально-дослідною роботою на етапі формувального експерименту було охоплено 546 учнів загальноосвітніх навчальних закладів НВК №166 “Вертикаль” та ліцею №174 “Професіонал”, 46 учителів та 320 студентів–майбутніх педагогів (фізичного, механіко-математичного, філологічного факультетів та факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна).

Особливостями експериментальної роботи було включення в процес організації забезпечення соціалізації обдарованих учнів загальноосвітнього навчального закладу студентів класичного університету - майбутніх учителів. Аналіз теоретичних підходів до шляхів розвитку професійно-особистісних якостей вчителя (С.Ю.Кричевський, С.О. Сисоєва, О.П.Тонконога та інші) дозволив зазначити, що професійне зростання вчителя передбачає безперервний розвиток його творчого потенціалу і вміння переводити власні творчі надбання у зону розвитку обдарованості учнів. Це переконало нас у необхідності спеціальної підготовки майбутніх педагогів до роботи з учнями профільних загальноосвітніх закладів. і обумовило включення до програми експерименту форм роботи з студентами.

Ми погоджуємось з позицією ряду науковців (І.Зязюн, С.Максименко, Л.Нечепоренко, Т.Сергеева та ін.), що система принципів відбору змісту й методики засвоєння системи знань обдарованими дітьми, сформовані педагогічні уміння вчителів, відповідні навчально-виховні умови повинні забезпечити певний рівень соціалізації обдарованих дітей.

Проведене дослідження виявило протиріччя між наявним і необхідним рівнем сформованості знань майбутніх педагогів про шляхи та механізми соціалізації особистості в системі загальноосвітнього навчального закладу. Визначено, що студенти не повною мірою усвідомлюють роль форм організації навчально-виховного процесу (консультацій, екскурсій, самостійної роботи, позанавчальної діяльності) з метою сприяння соціалізації особистості (86%), не враховують значення загально-гуманістичних прийомів впливу на учня та не пов'язують його з рівнем власної методичної підготовки (72%).

Розробка структура процесу формування готовності студентів до роботи з обдарованими учнями (див. рис. 2.1) і моделі процесу практичної підготовки студентів класичного університету до роботи з обдарованими учнями дозволила скласти конкретні плани роботи, навчальних занять, розробити форми й методи контролю. Провідним компонентом даного процесу став спецкурс „Обдаровані учні та особливості їх навчання і виховання”. В окремі навчальні семестри він змінювався відповідно до специфіки студентських

груп, документів Міністерства освіти і науки України, офіційних листів Головного управління освіти і науки.

Рисунок 2.1 Структура процесу формування готовності студентів до роботи з обдарованими учнями

Обдаровані учні та особливості їх навчання і виховання

1. Три фактори розвитку особистості: спадковість, середовище, виховання
2. Обдарованість дітей: спадкові й соціальні можливості розвитку здібностей дітей. Фізичні та інтелектуально-пізнавальні задатки. Можливості їх розвитку.
3. Нормативні кризи в розвитку особистості та педагогічні умови їх подолання.
4. Дисгармонія у розвитку дітей, підлітків, юнаків та дорослих.
5. Здібності генетичні та такі, що розвиваються прижиттєво.
6. Розвиток природних здібностей.
7. Творчий потенціал особи.
8. Діяльна основа здібностей.
9. Інтелект і його соціальні функції.
10. Розвиток природних здібностей.
11. Творчий заряд особистості як показник її обдарованості.
12. Педагогічні умови розвитку обдарованих дітей.
13. Проблеми соціалізації обдарованих дітей.
14. Аналіз феномена обдарованості учнів і досягнення ними успіхів у професійній діяльності та добробуту в повсякденному житті.

Вибір техніки й технології підготовки та проведення експериментальних занять визначався реальним станом навчально-виховного процесу на факультеті. Так на фізичному факультеті ХНУ об'єктивно склалися такі соціально-педагогічні умови, за яких кожен студент педагогічного (та й науково-виробничого) відділення мав можливість перевірити свої здібності як у науково-дослідницькій роботі та в навчально-виховному процесі, так і в художній творчості через визначення кожним своїх уподобань, нахилів та можливостей, самовираження і самореалізації у власній діяльності, роботі. Випускники університету, які проходили „школу” підготовки до навчально-виховної діяльності, потенційно готові були до роботи з обдарованими учнями краще, ніж студенти механіко-математичного, біологічного чи економічного факультетів. Наші спостереження за можливостями випускників-педагогів класичного університету доповнювались аналізом їхньої

діяльності керівниками профільних загальноосвітніх навчальних закладів, (класична гімназія №6, ліцей при Університеті внутрішніх справ України, гімназія №55

м. Харкова та ін.). Запропоновані аспекти перевірки педагогічних умов щодо підготовки студентів до соціалізації особистості обдарованих учнів розглядались під час читання лекцій, проведення практично-семінарських занять і здійснення керівництва педагогічною практикою.

При вивченні першого розділу теорії навчання і виховання (загальні питання педагогіки) включались для розгляду питання розвитку особистості виховання з погляду його генетичних задатків та можливого впливу оточення. А до питання „Виховання як вирішальний фактор розвитку особистості” додавались емпіричні матеріали досвіду освіти і виховання обдарованих дітей, що їх застосовували М.Монтесорі, А.Макаренко, В.Сухомлинський, сім'я Нікітіних, дослідницькі матеріали О.Романовського, О.Пономарьової, В. Бабаєва щодо методики формування сучасної національної політичної еліти та розвитку лідерських здібностей.

Поряд з цим, теми розділу “Основи теорії навчання і освіти” розглядались з огляду необмежених пізнавальних можливостей учнів на основі аналізу досвіду діяльності Ш.Амонашвілі і педагогічних узагальнень Є.Ільїна, В.Шаталова, Антоніо Менегетті, досвіду навчальної діяльності подружжя Гузик із Одеської області.

При цьому слід зазначити, що сутність методичних підходів полягала у наступному:

1. Переконливе теоретико-методологічне обґрунтування безмежних можливостей і здібностей вихованця з погляду його фізичних і пізнавальних задатків.
2. Створення реальних педагогічних умов для розвитку фізичних і пізнавальних здібностей під час підготовки і підведення різних висновків педагогічної практики.
3. Виявлення педагогічних умінь студентів та здійснення індивідуально-особистісного підходу до навчання учнів у профільних і спеціалізованих класах.
4. Відбір і визначення сутності соціальних умов для застосування набутих теоретичних знань на практиці. Актуалізація знань, які могли б значно поліпшити їхній соціальний статус.
5. Створення ситуації для поєднання особистісно орієнтованих форм виховання і навчання учнів з участю їх у колективних і групових формах діяльності.
6. Ознайомлення студентів з формами залучення батьків до роботи щодо соціалізації обдарованих учнів.

Не менш важливою проблемою в нашому дослідженні було питання методики виховання обдарованих дітей. Це спонукало нас до розгляду даної проблеми:

на лекціях з усіх розділів і тем;

при вивченні і реферуванні першоджерел;
 при визначенні тематики рефератів, екзаменаційних питань і завдань;
 при відборі виховного матеріалу під час проведення педагогічної
 практики шляхом опанування такими елементами, як:

- a) врахування вільної (і довільної) ініціативи учнів;
- b) творчий пошук учителя (намагання приймати власні, нові рішення, які раніше не мали місця);
- c) вибір мікросередовища для діяльності учня: клас, факультатив, курс за вибором, студія, гурток, ансамбль художньої творчості;
- d) оволодіння конкретними педагогічними вміннями і навичками. До них належать: вміння користуватись можливостями свого голосу, вміння спілкуватись, вміння слухати, вміння читати поезію чи прозу, вміння робити яскраві замальовки (малюнки, схеми, таблиці, дружні шаржі, епіграми і т.ін.), вміння використовувати народний фольклор.

Досить органічно у наш експеримент вписалась методика виховної діяльності, запропонована К.Ушинським [197, с. 35]. На основі розроблених нами педагогічних завдань з виховної практики, ми змогли використати їх як основу щодо розгортання процесу соціалізації обдарованих дітей.

Наводимо перелік окремих педагогічних завдань для студентів-практикантів педагогічних університетів, виконання яких сприяло формуванню педагогічних умінь з різних видів навчальної, виховної та соціальної діяльності. Як правило, перераховані три види умінь тісно між собою переплітаються, доповнюючи одне одного.

1. Завдання інформаційно-світоглядного характеру.

1. Ознайомившись з роботами В.Бочарової, Н.Заверико, Н.Кузьміної, напишіть реферат (або короткі виписки-цитати), підкресливши при цьому, на формування яких конкретних соціально-педагогічних умінь спрямовано зміст праць перерахованих авторів.

2. Зробіть аналіз таких понять: технологія і техніка педагогічної діяльності. Яке з цих понять є більш широким: технологія чи техніка? Чому?

3. Ознайомтесь з педагогічними публікаціями, які стосуються проблеми соціалізації особистості учня та спробуйте дати визначення таких понять, як: адаптація, пристосування, соціалізація. Чи є перераховані поняття синонімами? Чи включає в себе поняття "соціалізація особистості" елементи основної мети педагогічної діяльності? Сформулюйте основну мету педагогічної діяльності та визначте шляхи її розв'язання (до списку першоджерел включаються праці В.Андрущенка, І.Беха, М.Лукашевича та ін.).

4. Підготуйте доповідь для батьків, діти яких навчаються у 8-9 класах за наведеною нижче структурою:

- 4.1. Сформулюйте тему;
- 4.2. Доберіть найбільш цікаву літературу.
- 4.3. Визначте термін проведення батьківських зборів (яке півріччя?).
- 4.4. Відшукайте кілька яскравих прикладів із художньої літератури, кіномистецтва та з реального педагогічного досвіду.

- 4.5. Визначте структуру доповіді (складіть план) та визначте конкретні положення, з якими маєте намір познайомити батьків.
- 4.6. Оформіть провідну ідею доповіді.
- 4.7. Напишіть текст і визначте місце в ньому для кожного прикладу.
- 4.8. Виступіть з доповіддю перед аудиторією (академічною групою, вчителями класу, до якого ви прикріплені для проходження педпрактики).

При цьому слід зазначити, що інформаційні уміння для вчителя-спеціаліста з будь-якого навчального предмета є провідними за самою своєю суттю та призначенням тому, що:

будь-яка школа, а спеціалізована зокрема, завжди і всіма сприймається як джерело нової і корисної інформації для підростаючих поколінь; педагог на кожному кроці стикається із завданням давати пояснення, наводити довідки, переконувати слухачів, учнів, батьків не тільки в істинності знань, й у їх великому значенні; обдаровані діти, як правило, є допитливими та такими, що виявляють зацікавленість до найрізноманітніших проблем науки й соціальних питань.

II. Завдання, що сприяють формуванню організаторських умінь майбутнього педагога.

Не можна не звернути увагу ще на один цікавий факт. Вчені, які досліджують проблеми формування педагогічних умінь і навичок (О.Іванова, А.Капська, Н.Крилова, Н.Кузьміна, З.Курлянд, О.Лодзінська та ін.), переконливо доводять необхідність існування організаторських здібностей учителя, справедливо підкреслюючи при цьому готовність „брати знання”, засвоювати й продуктивно використовувати наукову інформацію у різних життєвих, соціальних ситуаціях. Саме тому для даного дослідження було відібрано такі завдання для самостійної роботи студентів, які могли б впливати на формування педагогічних організаторських умінь. До них віднесено такі:

1. Спланувати виховну роботу в певному класі на семестр.
2. Скласти плани-конспекти пробних і залікових уроків із зазначенням часу на кожен вид завдань.
3. Визначити черговість виконання різних видів виховних і освітніх завдань (за планами класного керівника).
4. Включити спеціальні завдання, розраховані на конкретних учнів у план роботи класного керівника (вчителя), до якого прикріплено практиканта.
5. Дібрати систему методів і методичних прийомів для проведення залікового виховного заходу із залученням батьків, громадськості.
6. Оцінити результати своєї роботи та своїх однокурсників. Виступити з таким аналізом на підсумковій конференції з педпрактики.

III. Завдання, спрямовані на формування педагогічної творчої майстерності.

У процесі аналізу досліджень щодо соціалізації обдарованих учнів, не можна було не звернути увагу на питання акторського мистецтва в діяльності педагога (І.Зязюн, А.Макаренко, І.Ковальова, Л.Нечепоренко та ін.), особливо це стосується комунікативної взаємодії. Це дозволяє у майбутніх стосунках з обдарованими учнями не лише оперативно і правильно сформувати уявлення про відповідну проблему, але й вибрати партнерів, розробити стратегію і тактику, визначити адекватні методи щодо досягнення цілей [69, с.73]. Тому перелік наступних практичних завдань включав:

1. Аналіз літератури про майстрів педагогічної діяльності.
2. Нагромадження інформації про окремі прийоми творчих пошуків відомих педагогів, як-то: опорні сигнали В.Шаталова, опора на позитивні почуття вихованців та ідея перспективних ліній А. Макаренка, концепція природовідповідності Г.Сковороди та досвід В. Сухомлинського щодо виховання учнів у єдності з природою рідного краю; розв'язання завдань та “понад завдань” за К.Станіславським та ін.
3. Вивчення напам'ять уривків з класичної зарубіжної і вітчизняної літератури з педагогічним забарвленням: про сенс життя (В. Симоненко), про любов і зраду (І.Франко, Л.Українка, Л.Костенко, В. Сосюра).
4. Створення наочних посібників до тем навчального курсу.
5. Робота над власним іміджем.
6. Осмислення сутності педагогічного спілкування.
7. Визначення мети і завдань кожного уроку з погляду його організації. Пояснення важливості і значення “планування” кожного уроку та підведення загальних підсумків.
8. Пояснення сенсу нагромадження знань з теорії і практики освіти. У чому полягає сенс педагогічної діяльності, які показники можуть свідчити про її ефективність і результативність?
9. Постановка голосу.
10. Опанування культурою мовлення [26, 72].

Всі учасники експерименту за період занять протягом 4-х років мали в своєму розпорядженні письмові роботи, що виконувались самостійно за темами, запропонованими викладачами:

плани навчальної діяльності на півріччя,

плани виховної роботи на півріччя;

плани-конспекти виховної роботи з 4-х тем: підсумкові батьківські збори, тематичний вечір (на морально-етичну проблему); шкільна дискотека; майбутня професія (за профілем класу);

4 доповіді з аналізом результатів педагогічної практики (за літню виховну практику, за педагогічну діяльність на 4-5-му курсі, за результатами педагогічної практики з відривом від навчальних занять на 4 курсі та за навчально-виховну практику на 5 курсі).

сценарії 4-х виховних заходів відповідно до заданої тематики, наприклад: День 8 Березня, День сміху (перше квітня), День рідної мови та „У світі мистецтва”.

Таким чином, складалась система організаційно-педагогічної, змістової та методичної роботи з підготовки студентів до роботи з обдарованими учнями у профільних загальноосвітніх навчальних закладах. Розроблену методику дослідження ми подаємо на рисунку 2.2.

Рисунок 2.2 Процес підготовки студента до роботи у профільних (спеціалізованих) класах

Враховуючи те, що предметом нашого дослідження є шляхи і механізми соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітньої школи, нами була розроблена відповідна методика констатувального та формуального експериментів. Розробивши показники щодо готовності роботи студентів із обдарованими учнями, ми помітили, що студенти не в повній мірі усвідомлюють роль морально-етичних та мовленнєвих засобів діяльності в системі своєї професійної підготовки, не враховують значення загально-гуманістичних прийомів впливу на учня та не пов'язують його з успішним розв'язанням і власних ділових питань. У зв'язку з цим нами була використана система педагогічних засобів та організовано процес вивчення рівня гуманізації навчального процесу і підготовки студентів до роботи щодо соціалізації учнів через соціально-педагогічну роботу.

У ході нашого дослідження було з'ясовано, що, як правило, студенти не вважають тренування, повторювану діяльність (процес мовлення, визначення ролі слова, розстановку пауз, підвищення чи пониження сили звучання голосу) як таку, що прямо впливає на результати роботи. Протягом певного часу ми намагались показати студентам такі можливості, яких можна досягти за допомогою влучно й точно відібраного лексичного матеріалу, стилю мовленнєвої дії, яскравого прикладу, застосування фрагментів класичної вітчизняної і зарубіжної літератури, музики.

Широкий спектр педагогічної діяльності особистості студента змусив нас шукати найбільш дієві прийоми, які здатні допомогти дійти згоди з учнем, налагодити гарні стосунки, мати успіх та вміти їх готувати до адекватного вибору професії після закінчення середньої школи.

Наше дослідження дозволило виявити, що за умови використання різних прийомів педагогічного впливу на обдарованого учня майбутньому педагогові не слід забувати, що:

- прийоми можуть передбачати різну інтерпретацію в межах переконання і стимулювання;
- слід здійснювати опору на позитивне у навчально-виховному процесі;
- застосування прийомів педагогічного впливу вимагає прояву особистісних якостей [28].

Таким чином, була виявлена необхідність проведення серії занять, які могли б розв'язати теоретичні й практичні проблеми соціалізації учнів, що навчаються у профільних загальноосвітніх навчальних закладах:

1. Про етикет всерйоз і жартома.
2. Культура мислення і культура поведінки.
3. Гармонізація внутрішнього і зовнішнього стану студента.
4. Імпозантність і доброзичливість педагога.
5. Що таке поблажливість і як вона впливає на обдарованого учня?
6. Культура мовленнєвої діяльності педагога.
7. Принципи професійно-педагогічної діяльності.
8. Образ ідеального педагога й зразкового учня.
9. Чи можна впливати на долю учня і як змінити його екстремальні задатки на цілком помірковані та виважені?

Заняття проводились у формі круглих столів, практичних занять з використанням елементів ділових та рольових ігор, дискусій, семінарів різного характеру, індивідуальних і групових консультацій та співбесід, проведення науково-методичних конференцій і симпозіумів, колоквиумів.

Розглядаючи основні питання визначених тем, нами широко використовувалися здебільшого класичні, традиційні підходи і технології, змінюючи їх такими, що виникали під впливом сучасних соціальних процесів та на замовлення вчителів профільних шкіл, батьків учнів.

До таких інноваційних підходів ми відносимо проведення уроків з „індивідуальної ініціативи”, які в нових умовах розбудови ринкової економіки в Україні вимагають від усієї системи освіти негайного впровадження

оригінальної педагогічної технології, що здатна забезпечити адекватний характер навчання і виховання учня та підготовки його до вибору будь-якого фаху.

У дослідженні ми виходили із тієї закономірності, що особистість утримує в собі незліченну множину різних рис і можливостей та має тенденцію до постійного саморозвитку й змін протягом усього життя та кожної даної миті. А тому навчання буде корисним тільки тоді й таке, яке несе в собі гуманні ідеї і через них готує студента теоретично (завдяки озброєнню його науковою інформацією і формуванню світогляду) і практично (завдяки формуванню конкретних ділових і професійних умінь та навичок). Сформульована нами позиція про те, що справжньою основою для формування професійної культури є загальна гуманістична спрямованість навчально-виховного процесу, стала провідною. Суть її полягає в тому, щоб забезпечити:

надбання і засвоєння широкого кола знань про людину, її індивідуальність та її можливості щодо безмежного розвитку різнопланових сил, закладених природою; вдосконалення їх і розвитку нових, бажаних для даної роботи в даній ситуації; готовність до постійного пошуку шляхів самовдосконалення з метою саморегуляції і самореалізації; розвиток здібностей через розвиток інтересів; віру в можливість власного постійного розвитку й поступового наближення до успіху в діяльності й житті; намагання жити й працювати відповідно до вічних моральних чинників, якими є віра, надія, любов, порядність, злагода зі світом і оточенням; постійний пошук і засвоєння знань та умінь за вибором, відповідної до ситуації поведінки та розв'язання будь-яких завдань мирним шляхом, без напруги, без конфліктів.

Визначені нами вище основні п'ять позицій гуманістично-соціального спрямування у діяльності педагогів здатні забезпечити необхідний рівень виховного впливу на самовизначеність й самодостатність обдарованої особистості школяра.

З метою визначення оптимальних педагогічних умов соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу, зокрема профільного, було відібрано три групи показників діяльності педагога (усвідомлення майбутнім педагогом феномена обдарованості учнів; оволодіння уміннями педагогічної взаємодії; влучність вибору технологій навчально-виховної діяльності).

Відштовхуючись від реальних умов розвитку нашої держави, перед учителями було поставлено завдання з'ясувати, як можна педагогічними засобами забезпечити таку підготовку учнів у профільних (спеціалізованих) класах (навчальних закладах), щоб вони після їх закінчення зуміли не тільки адаптуватися в умовах навчання у вищих навчальних закладах адекватно до своїх здібностей і загального розвитку, але й знайти своє місце в житті. З цією

метою в експериментальних групах ставилось завдання разом зі знаннями з основ наук дати уявлення про довкілля взагалі та ті соціальні умови, в яких доведеться шукати свій шлях до успіху. У процесі засвоєння знань та проведення позакласних виховних заходів подавалась інформація про реальні стосунки між людьми в суспільстві, про набутий досвід попередніх поколінь, про створення матеріальних і культурних цінностей, про наступність, прогрес, можливість жити в мирі та злагоді.

Зміст і методика позаурочних занять спрямовувались на практичне засвоєння інформації з метою введення її в особистий досвід життєдіяльності, що давало можливість виробляти власні погляди на світ та шукати в ньому успіху цивілізованими заходами. Студенти, засвоюючи зміст предмета викладання, відшукували в ньому можливості впливу на учнів з метою підготовки їх до соціалізації у майбутньому.

При таких підходах до організації педагогічного процесу як необхідної умови соціалізації обдарованих дітей, суттєво змінюються функції самого учня, способи організації і зміст їх життєдіяльності. Поряд з цим зміна ролі педагога у навчально-виховному процесі веде до прояву та розвитку здібностей учня, створює реальні можливості для розвитку кожної особистості, стимулює самопізнання, самовираження, тим самим формуючи самоусвідомлення себе як соціальної особистості, здатної стати і бути членом заданого соціуму.

Таким чином, на сьогоднішній день вітчизняними та зарубіжними науковцями (А.Волович, В.Гуров, Н.Заверико, А.Капська, Л.Куренда, Н. Лавриченко, Н.Лукашевич, В.Москаленко, А.Мудрик та ін.) процес соціалізації учнів тлумачиться не тільки як процес пристосування, але й такий, що допомагає пошуку шляхів до спіху, морально-духовного задоволення від самого процесу життєдіяльності. Поряд з цим до показників адекватного рівня підготовки студентів до навчально-виховної роботи з обдарованими учнями можна віднести загальну й особистісну культуру, яка є проявом урівноваженості в стосунках, витонченості у міжособистісних взаємовідносинах, елітарності у виборі техніки й технології освітнього впливу.

2.2. Система педагогічних умов соціалізації обдарованих учнів

Розробляючи соціально-педагогічний експеримент з проблеми соціалізації обдарованих учнів, ми перш за все дбали про виявлення тих умов і механізмів, які за відповідної організації навчально-виховного процесу у профільних загальноосвітніх навчальних закладах можуть забезпечувати необхідною інформацією учнів, акцентувати увагу на нормативному аспекті превенції негативних явищ у молодіжному середовищі і водночас враховувати особливості впровадження програм та технологій соціально-педагогічної роботи з дітьми та підлітками загалом.

На даному етапі дослідження ми ставили за мету вирішити такі завдання:
 вибір методів і технологій організації навчально-виховної роботи з обдарованими учнями, спрямованої на їх соціалізацію;

визначення соціально-педагогічних умов успішної соціалізації обдарованих учнів на базі певного профільного загальноосвітнього навчального закладу з урахуванням соціальних, культурних, економічних та психологічних особливостей;
 впровадження розроблених технологій в умовах функціонування профільних закладів;
 виявлення динаміки показників констатувального та формуального експерименту.

У ході вибору методів і технологій соціально-педагогічної роботи з обдарованими учнями ми виходили із сформульованих у результаті теоретичного дослідження концептуальних підходів до здійснення соціалізації в умовах профільного загальноосвітнього навчального закладу. В основу нашої моделі організації роботи були покладені такі принципи: а) особистісно орієнтованого виховного впливу в процесі навчальної діяльності; б) сприяння самореалізації обдарованих учнів та опори на потенційні можливості індивіда; в) диференційованого та індивідуального підходу; г) цілеспрямованості та системності виховного впливу на учнів у процесі навчально-виховної діяльності

Є очевидним той факт, що в період суперечливих оцінок реалій і цінностей суспільства загострилось особливе почуття - почуття цінності людської особистості. Причому, у самому нашому способі життя як ідеал задана цінність – „бути необхідністю”, і саме ця цінність і призводить до різкого посилення у молоді мотивації будь-якою ціною стати особистістю. А поява в роки кризи дефіциту духовності, атрофія морального вибору породили, з одного боку, страх перед дорослістю, втеча від вибору, соціальний інфантилізм, з другого - жадібність прагнення домогтися різними способами підтвердження власної індивідуальності.

При цьому ми не повинні забувати про потреби, інтереси учнів, їхню реакцію на запропоновані обставини і види діяльності. Спираючись на принципи індивідуалізації у навчально-виховному процесі, ми повинні враховувати й інші фактори соціалізації: ставлення до людей, конкретної справи, можливості та умови діяльності в конкретному соціумі, особливості індивіда (В.Білоусова, О.Вишневська, Н.Заверико, Н.Кузьміна, М. Лукашевич та ін.).

Виходячи із мети нашого дослідження і визначених завдань, ми не будемо розглядати всі умови, що сприяють соціально-педагогічному впливу на особистість обдарованого учня, а зупинимось лише на створенні системи педагогічних умов соціалізації. При цьому, на нашу думку, доцільно звернути увагу на той факт, що саме ми розуміємо під „умовами”, оскільки сьогодні у педагогічній літературі чітко не визначено суть цієї категорії. Так, скажімо Ю. Бабанський [14] поєднує суть поняття „умови” з „вимогами” і „шляхами”. Це дозволяє вести мову про умови як про певне середовище, обстановку, в якій розгортається діяльність чи процес, а також як обставину, фактор, які зумовлюють розвиток індивіда. Традиційно умови реалізуються за допомогою певних засобів, таким чином, реалізуються педагогічні

завдання і здійснюється педагогічний вплив на суб'єкта.

Виходячи з положення, що умови – це середовище, обстановка і обставини [79], то можна сказати, що для процесу розвитку і проходження соціалізації профільні загальноосвітні навчальні заклади і є тим соціально-освітнім середовищем, в якому цей процес розгортається.

Що ж стосується поняття „система”, то нами воно визначається з огляду цілісності впливу на особистість обдарованого учня. Якщо йти від тлумачення Аристотелем поняття системи, то можна наочно пересвідчитись, що цілісність (у даному випадку – система) є значно більшою, ніж сума його частин. Для системи важливим є не лише тісні зв'язки і взаємозв'язки між окремими частинами, але й нерозривна єдність усіх її частин з оточенням. Будь-яка система може розглядатись як елемент системи іншого, більш високого рангу. Разом з тим ефективність системи визначається узгодженістю усіх її елементів (С.Головаха, В.Гуров, В.Іванов, О.Карпенко та ін.). У будь-якій системі діяльність чи поведінка елементів підпорядковується певній меті, конкретним і загальним завданням. У систему умов, спрямованих на соціалізацію обдарованих учнів в навчально-виховному середовищі, входять кілька груп підсистем, які об'єднуються загальними завданнями.

На нашу думку, таких груп підсистем три і логічно їх можна вибудувати навколо трьох блоків, через які вирішуються різнобічні впливи на обдарованого учня з метою його соціальної адаптації. У зв'язку з тим, що основним суб'єктом у навчально-виховному середовищі профільного загальноосвітнього навчального закладу є вчитель, то нашу систему варто розпочати блоком умов, що формують особистість самого педагога.

Перша умова: навчання і виховання вчителя та підготовка його до соціалізації обдарованих учнів соціально-виховними засобами навчально-виховного середовища профільного загальноосвітнього навчального закладу.

З метою вивчення ефективності даної умови, нами була апробована адаптивна модель управління (додаток В) на базі ліцею №174 “Професіонал”. В основу практичних занять для директорів навчальних закладів, які проходили курси підвищення кваліфікації на базі Харківського обласного науково-методичного інституту безперервної освіти, була покладена формуючо-розвивальна освіта управління за “Програмою занять з педагогічної практики”. Згідно з розробленою програмою існують такі умови, як:

- система організаційно-аналітичного забезпечення;
- комплексно-цільова програма з особистісно орієнтованого навчання та виховання на основі розвитку творчого потенціалу учня;
- вивчення і можливість подальшого моделювання передового педагогічного досвіду;
- визначення форм і методів управління навчально-виховною структурою;
- розробка і забезпечення програми “Правова культура” тощо.

Друга умова: забезпечення різноманітних видів спілкування обдарованих дітей з дорослими, однолітками звичайних шкіл і груп, з талановитими й здібними дітьми.

Визначеність двох основних груп талановитих дітей (інтелектуально розвинених і художньо обдарованих) зумовило наші пошуки педагогічних умов щодо розвитку однієї з них. У зв'язку з тим, що уже був накопичений значний досвід роботи з дітьми фізико-математичних класів, в основі діяльності яких провідним завданням є розвиток пізнавальних та інтелектуальних сил, було прийнято рішення узагальнити вже набутий досвід (1996-1998 рр.) і розпочати роботу з подальшого удосконалення роботи з такими обдарованими учнями, які проявляють інтерес до наукових знань та мають активну підтримку з боку батьків. У зв'язку з цим велись дослідження та визначались не окремі умови, а система заходів, здатних забезпечити як інтелектуальний розвиток, так і соціалізацію обдарованих дітей. Відмовившись від одноактних дій і разових заходів, ми почали вирішувати проблему щодо адаптації таких дітей до існуючого соціуму шляхом їх соціального розвитку, здобуття необхідної інформації загального характеру та оволодіння професійними знаннями. З цією метою було проведено низку соціологічних досліджень щодо визначення найбільш ефективної системи навчально-виховної діяльності з обдарованими учнями та підготовки їх до входження в соціальне середовище після закінчення школи.

Для розв'язання цих складних соціальних завдань, ми повинні забезпечити:

- організацію діяльності всього колективу вчителів, батьків і дітей,
- об'єднання всіх учасників навколо найбільш продуктивних ідей;
- створення реальної цільової програми діяльності профільної школи;
- навчання самих учителів, заступників директорів щодо вирішення питань соціалізації обдарованих дітей;
- формування дійсно виховуючо-розвивальних стосунків, позитивного мікроклімату.

Таким чином, нами були створені такі педагогічні умови, завдяки яким всі без винятку діти, що навчаються за нашою моделлю, вступили до різних вищих навчальних закладів за обраними ще в загальноосвітньому навчальному закладі спеціальностями. Крім того, вони успішно навчались у ВНЗ, а після закінчення знайшли можливість працювати за фахом.

Розглянемо більш детально складові розробленої нами системи педагогічних умов:

1. Розроблено, проаналізовано та сформовано основні засади і принципи навчально-виховної діяльності щодо соціалізації обдарованих дітей в умовах профільного загальноосвітнього навчального закладу. Ми погоджуємось із твердженнями американських вчених К.Тенекс і М.Карне, які говорять про необхідність нав'язування дітям певного розкладу занять та зміни їх за пропозицією вчителя, наполягають на соціальному розвитку учнів та зменшенні уваги до академічних занять [78, с. 134, с. 159-160]. Доцільним стало створення індивідуальних програм, приділення постійної уваги до запитів обдарованих дітей. Безперервність уваги до обдарованих дітей та постійний пошук збалансованості різних видів занять [78, с.161] стали основною умовою

розвитку таких дітей та підготовки їх до соціальної адаптації.

Взагалі основна увага зарубіжних авторів звертається на індивідуалізацію програм і форм занять, залучення сім'ї, талановитих фахівців з того профілю освіти, до якого мають схильність діти.

Принциповою відмінністю нашої методики є урахування соціально-економічної ситуації в суспільстві. Зважаючи на існуючий об'єктивний дефіцит уваги з боку старших до обдарованих дітей, ми поповнювали його шкільними заходами.

Виходячи із мети нашого дослідження, нами була розроблена певна система принципів у роботі з учнями:

- індивідуальний відбір дітей до профільних класів (шкіл) на основі їх реальних здібностей і бажання;
- узгодження зарахування дітей у профільний клас (певного напрямку) з позицією й можливостями батьків;
- єдність окремої групи вимог до всіх учнів, а саме:
  - опора на позитивні почуття (переживання);
  - відмова від будь-якого виду покарань чи насилля;
  - створення спеціальних цільових програм;
  - пошук для роботи з обдарованими дітьми неординарних учителів;
  - обов'язкова індивідуально зорієнтована система навчання і виховання з застосуванням різних форм навчання;
  - поступовість і гармонійність вимог учителя, батьків, адміністрації;
  - постійна позитивна мотивація навчання обдарованих дітей та деякі інші.

Відповідно до вище зазначеного (дотримання самих цих принципів само по собі вже є певною системою, умовою, обставиною), з урахуванням традицій навчального закладу, ми розробили вимоги щодо організації відбору змісту і методів навчання та виховання.

Виходячи з вимог, визначених нами, і вихідних теоретичних позицій, нами була впроваджена та частина системи педагогічних умов, яка спирається на попередню та дає підстави щодо формування нових технологій навчання і виховання обдарованих учнів.

До них віднесено, перш за все, створення цільової загальної програми для роботи з учнями профільних шкіл.

2. Створено відповідну програму спрямовану на успішну соціалізацію обдарованих учнів. Протягом п'яти років вивчались умови для її створення і реалізації; було виявлено, що програма повинна бути цільовою, охоплювати всіх учасників педагогічного процесу, включати теоретичні й практичні засоби впливу та зв'язок з громадськістю.

В ході формуального експерименту впроваджено у практику *комплексну цільову програму* „Особистісно орієнтоване навчання та виховання як умова розвитку творчого потенціалу обдарованих учнів”, яка передбачала участь в її реалізації всіх учасників навчально-виховного процесу (див. додаток Д).

Програма включає в себе:

I. *Підготовчий етап* (інформаційно-теоретичний). Робота проводиться влітку.

На цьому етапі відбувається створення стратегії і тактики виконання програми на підставі наявного педагогічного досвіду та самоаналізу роботи педагогічного колективу у попередньому навчальному році.

Основні аспекти роботи включали:

- вивчення існуючого педагогічного досвіду з питань пізнавальної активності обдарованих учнів;
- збір інформації про умови розвитку пізнавальної активності учнів профільної школи;
- здійснення аналізу наявного творчого потенціалу вчителів;
- ознайомлення педагогічного колективу з теоретичними основами, фактичним матеріалом з даної проблеми, здійснення аналізу успіхів учнів та методики роботи педагогічного колективу.

II. *Організаційний етап*: (осінній семестр, перше півріччя), який охоплює постановку й виконання таких завдань, як створення умов роботи педагогічного колективу з реалізації програми.

Напрямами цього етапу є:

- відбір засобів підвищення пізнавальної активності учнів;
- проведення психодіагностики першого етапу адаптації учнів школи I ступеня у школі II ступеня.

III. *Практичний етап* (проводиться наприкінці I та II семестрів) спрямовується на мобілізацію всіх учасників педагогічного процесу на виконання тактичних завдань програми.

На даному етапі вирішуються питання щодо:

- підвищення пізнавальної активності кожного із учнів з кожного навчального предмета;
- підвищення творчої активності всього учнівського колективу;
- стимулювання та підвищення рівня педагогічної майстерності і творчої активності вчителів;
- посилення ролі відносин „учень-учитель” як основного фактора в підвищенні пізнавальної активності обдарованих учнів.

IV. *Аналітичний етап* передбачає аналіз та узагальнення діяльності педагогічного колективу за результатами виконання програми.

Аналіз та узагальнення охоплюють напрямки:

- виявлення реального стану та результатів роботи педагогічного колективу за навчальними предметами щодо соціалізації обдарованих учнів;
- аналіз результатів участі учнів у роботі МАН, в олімпіадах, у різноманітних конкурсах та турнірах у районі, місті, країні;
- зворотний зв'язок з педагогічним колективом з метою виявлення проблем у сумісній роботі педагогічного колективу з адміністрацією, учнями, батьками.

V. Підсумковий етап дозволяє здійснювати корекцію програми та окреслити завдання на новий навчальний рік.

У зміст „Цільової програми” включені компоненти роботи, яку виконують адміністрація навчально-виховного закладу, колектив учителів, учнів, батьків, діяльність психолога, загальношкільні заходи, співпраця з позашкільними закладами з метою залучення їх до загального процесу щодо соціалізації обдарованих дітей.

Результати дослідження показали, що з метою посилення позитивного впливу цільової програми, необхідно проводити ще й таку роботу:

а) з представниками адміністрації: наради з теоретичних питань підвищення пізнавальної активності учнів; семінари з метою вивчення психологічних особливостей пізнавальної діяльності обдарованих учнів; з'ясування ставлення обдарованих учнів до навчання з точки зору їх пізнавальної активності (критерії: успішність з предмета, відвідування уроків, участь у різних формах позакласної роботи з предметів тощо); наради з завідувачами кафедр з метою

з'ясування шляхів підвищення рівня мотивації з погляду соціалізації здібних учнів, аналіз кадрового складу педагогічного колективу, створення плану підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у поточному році, проектування річного плану роботи закладу; створення творчих груп вчителів за напрямками, посилення їх мотивації у навчанні (розробка на уроці, позакласна робота, робота з обдарованими учнями); вивчення стану викладання окремих предметів, постійний аналіз динаміки навчальних досягнень учнів, поточна корекція роботи закладу освіти, створення умов для участі учнів у позакласних заходах, відкриття на базі НВК гуртків та секцій, робота над посиленням матеріальної бази НВК; моральне та матеріальне стимулювання учнів; створення умов для підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, підготовка педагогічного колективу до участі у ярмарку педагогічних ідей з проблеми навчання обдарованих дітей; вивчення ролі відносин „учень-учитель” як фактора пізнавальної активності учнів; збір підсумкових матеріалів за навчальний рік та їх аналіз, порівняльний аналіз участі учнів навчального закладу в позакласній роботі, районних та обласних заходах з окремих предметів; анкетування педагогічного колективу, підготовка до педагогічної ради за результатами навчального року та випуску учнів; виявлення основних недоліків у роботі в попередньому навчальному році; розробка шляхів усунення недоліків у наступному навчальному році; створення плану роботи на новий навчальний рік, остаточне підведення підсумків роботи за попередній навчальний рік та затвердження плану роботи на наступний.

б) з учителями: обговорення змісту роботи за напрямками: морально-психологічний (семінар “Формування мотивації навчальної діяльності обдарованих підлітків”), проведення конференцій, відвідування уроків, проведення позакласних заходів з предмета; розробка схеми оцінки якості знань обдарованих учнів протягом року, підготовка пропозицій щодо шляхів

підвищення їхньої мотивації у навчанні, участь і проведення сумісних семінарів з питань підвищення пізнавальної активності учнів з Нюрнберзьким центром, Асоціацією французького альянсу та видавництвом LONGMAN, робота творчих груп, робота над створенням творчої атмосфери на уроках та в позаурочний час, співробітництво з учнями під час підготовки та проведення позакласних заходів, проведення роботи із залучення учнів до занять у гуртках та секціях, участь класних керівників в анкетуванні учнів, вивчення досвіду колег, взаємовідвідування уроків, проведення міжпредметних тижнів, курсова перепідготовка, участь у районних, обласних, міських семінарах, участь у Ярмарку педагогічних ідей району, області, участь у конкурсі „Учитель року”, підготовка матеріалів для участі учнів у позакласних заходах з предмета, підготовка звіту про підсумки участі учнів в олімпіадах та конкурсах МАН, аналіз на кафедрах проблем позакласної роботи з предмета.

в) *з учнями*: анкетування учнів з метою вивчення морально-психологічного клімату в колективі; залучення учнів до роботи у творчих об'єднаннях за інтересами; участь у міських, районних, обласних конкурсах (олімпіадах, конкурсах тощо); проведення шкільних заходів, які сприяють розвитку особистості учня; розробка учнівськими колективами законів учнівської республіки; підготовка інформації про відвідування уроків з предмета, про участь учнів у позашкільних заходах з предмета (в попередньому навчальному році), організація роботи старостату, робота із створення учнівського самоврядування; анкетування „Учитель – очима учнів”

г) *з психологом*: анкетування учнів з метою з'ясування стану підготовки їх до соціальної адаптації, тестування учнів з метою з'ясування ролі окремих предметів у процесі соціалізації обдарованих учнів; виявлення оптимального характеру сприйняття нового типу поведінки серед учнів; індивідуальна робота з учнями та батьками; анкетування учнів 5 класів з метою з'ясування напрямків роботи з ними в нових умовах; вивчення факторів, які впливають на професійну орієнтацію учнів та їх соціалізацію; індивідуальні консультації для вчителів; вивчення психологічних проблем взаємовідносин “учень-учитель”; систематизація психологічних досліджень, проведених протягом року; участь в обробці результатів анкетування; підготовка рекомендацій на наступний навчальний рік.

д) *з батьками*: участь у роботі семінару „Формування мотивації навчальної діяльності підлітків як умова їх соціалізації”, обробка результатів тестування; залучення членів батьківського комітету до збору інформації про сім'ї, які потребують педагогічної допомоги; проведення конференції „Проблеми навчання та виховання обдарованих учнів очима батьків”; участь батьківського комітету у вирішенні питань матеріального забезпечення навчального процесу; участь батьківського комітету в заходах з адаптації учнів школи I ступеня в школі II ступеня; проведення батьківських зборів за темою: „Розвиток пізнавальних інтересів у молодших школярів”; вибіркоче анкетування батьків з метою вивчення ставлення учнів та батьків до викладання окремих предметів; підготовка батьківським комітетом інформації про соціальні проблеми, які виникли, з точки зору батьків, протягом року.

е) з позашкільними виховними закладами: проведення зустрічей з працівниками ВНЗ; проведення екскурсій до вищих навчальних закладів з метою професійної орієнтації учнів; участь у роботі заочної фізико-математичної школи „СУЗІР’Я”; робота в інтернет-проектах на базі вищих навчальних закладів; участь викладачів вищих навчальних закладів у засіданнях з розгляду проблемних питань на кафедрах; активація співробітництва з Українським молодіжним аерокосмічним об’єднанням „СУЗІР’Я”; організація педагогічної практики студентів різних спеціальностей; зустрічі зі студентами, випускниками НВК; отримання від вищих навчальних закладів інформації про результати випускних іспитів здібних учнів, які брали участь у складанні вступних іспитів; підготовка інформації за побажаннями батьків і учнів до навчального процесу.

є) *організація, підготовка й проведення загальношкільних заходів:* проведення педагогічної ради “Підсумки попереднього навчального року та завдання на новий навчальний рік”, проведення педагогічної ради “Формування у дітей позитивних мотивів навчання, потреби в поширенні знань, позитивного ставлення до навчання та праці”, проведення педагогічної ради “Управління підвищенням пізнавальної активності обдарованих учнів через взаємовідносини вчителів та учнів у процесі навчання та виховання”, засідання атестаційної комісії, проведення науково-практичної конференції до Дня космонавтики, проведення серпневої педагогічної ради “Підсумки попереднього навчального року та завдання на новий навчальний рік, затвердження плану роботи навчального закладу на новий навчальний рік”.

Загалом, як ми зазначали вище, в умовах профільного загальноосвітнього навчального закладу обдаровані діти мають достатньо можливостей для прояву себе як соціальної особистості, для саморозвитку, реалізації своїх потенційних творчих сил. Наочно систему педагогічних умов щодо соціалізації обдарованих учнів ми представили у вигляді таблиці (див. таблиця 2.1).

Таким чином систематизовані нами умови, які мають сприяти посиленню самореалізації обдарованих дітей, в цілому створюють необхідне підґрунтя щодо їх соціального становлення. Щоб реалізувати поставлені завдання, ми вважали за доцільне розробити модель процесу соціалізації особистості обдарованого учня, в основі якої лежить модель А. Мудрика [137].

Дана модель охоплює окремі соціальні простори, без яких неможливо організувати цілеспрямований процес соціалізації обдарованих учнів. Залежно від міри взаємодії цих соціально-впливових складових створюються нові можливості для розвитку і саморозвитку особистості, оскільки кожна із них може по-різному впливати на проходження процесу соціалізації, видозмінювати його та трансформувати.

Таке твердження цілком правомірне, оскільки інтегральна якість соціосфери, яка включає кілька різних соціосередовища, проявляється в тому, що вона сприяє забезпеченню сприятливих умов для розвитку особистості, її соціального самопочуття в різних видах діяльності, у

взаємодіях з іншими людьми, у різних соціальних структурах, для більш повної реалізації творчих можливостей і здібностей, які в кінцевому результаті впливають на ефективність творчої діяльності учнів. Тому введення у практику означеної моделі (рис. 2.3) сприяє збалансованості у

Система педагогічних умов соціалізації обдарованих учнів

Організаційні	Когнітивні (пізнавальні)	Виховні	Соціальні
<ul style="list-style-type: none"> - організація роботи клубів, гуртків, секцій, студій; - рейд-перевірка “Організація початку уроків”; - засідання методичних комісій, кафедр; - розробка та складання річного плану роботи школи; - участь учителів у роботі районних та міських науко-во-теоретичних семінарів; - складання навчального плану 	<ul style="list-style-type: none"> - проведення шкільних олімпіад; - проведення предметних тижнів ; - цикл радіопередач “У світі цікавого”; - проведення тижня предметних екскурсій; - проведення олімпіад творчості з предметів гуманітарного циклу ; - проведення науково-теоретичних семінарів; - “День учених”: зустрічі з науковцями вузів Харкова 	<ul style="list-style-type: none"> - проведення ліцейських свят: “Наші традиції”; - проведення загально-шкільних лінійок; - щомісячне засідання Малої ради ліцею; - організація та проведення виховних заходів: КВК, зустрічі з випускниками минулих років, виставка дитячих робіт “Світ фантазії та творчості”; - екологічного десанту “Екологічна осінь”, дня відкритих дверей та ін. 	<ul style="list-style-type: none"> - зустрічі з вченими, керівниками місцевої влади ; - відвідування установ міста: <ul style="list-style-type: none"> районної ради; ВНЗ; музеїв; театрів. - участь у благодійній діяльності; - шефські концерти, вистави

Рисунок 2.3 Модель процесу соціалізації особистості обдарованого учня в профільному загальноосвітньому навчальному закладі

соціально-освітньому середовищі, усуненню деформації і своєчасному рішенню соціально-виховних конфліктів – це є певне відображення суті процесу соціалізації в профільному загальноосвітньому навчальному закладі. У даному випадку мова може йти про „виховання в контексті соціалізації” [136, с.108].

Зважаючи на те, що кожна людина, котра включається в соціалізуючий процес, має пройти два основних етапи – адаптації і відособлення її у конкретних соціальних умовах, ми передбачаємо, що кожен учень від пристосування в найближчому соціумі переходить в умовах профільного навчального закладу на рівень адаптації. А, враховуючи особливості обдарованих учнів, ми можемо передбачити, які фактори у даному середовищі є найбільш продуктивними. Саме в даному мікросоціумі передбачається визначення й узгодженість самооцінок і домагань учня з його можливостями і з реальностями соціального середовища.

Проте не можна обійти під час проведення соціально-виховної роботи й іншого аспекту – відособлення учня у соціальному середовищі. І, як ми зазначали вище, психологічна установка обдарованого учня на те, що вона не така, як усі, розвивається ще із шкільного середовища, якщо її не пом'якшити, то учень у майбутньому ще більше відчуватиме свою „особливість”. З одного боку, це веде до автономізації випускника школи

у суспільстві, і результатом цього процесу – є його потреба мати власні погляди та наявність їх, „потреба мати власні нахили, самостійно вирішувати питання, що стосується лише його, здатність протистояти тим життєвим ситуаціям, що заважають його самовизначенню” [136, с.158].

З другого боку, обособленість може бути результатом психологічного результату у мезосередовищі, коли інші люди не відчують особливості обдарованої дитини, не хочуть розуміти її специфічну діяльність, поведінку мислення. Це, у свою чергу, призводить до виключення або самовідмежування молодшої людини від широкого кола людей чи окремих груп. Це, без сумніву, засвідчує певне порушення у соціалізуючому просторі.

Передбачаючи систему педагогічних умов з метою здійснення соціалізації обдарованих учнів профільного загальноосвітнього навчального закладу, ми окреслювали низку соціально-педагогічних факторів, які впливають на молоду людину, та тих агентів, з якими учень безпосередньо вступає у взаємодію у процесі соціалізації. Практика показала, що і фактори, і агенти соціалізації на різних вікових етапах розвитку школяра є

різними. Водночас, окреслюючи в моделі процесу соціалізації обдарованих учнів чотири сфери життєдіяльності кожної дитини, ми не могли обійти питання виявлення соціально-педагогічних механізмів соціалізації особистості: традиційних (притаманних його сім’ї і найближчому оточенню; інституційних (взаємодія з інститутами суспільства, організаціями, засобами масової комунікації); стилізованих (діють в межах певної субкультури); міжособистісних (функціонують у процесі взаємодії учня з суб’єктивно значущими для нього особами – батьками, ровесниками, друзями).

Проектуючи використання механізмів соціалізації на основі запропонованої моделі, ми враховуємо той факт, що на різних вікових етапах може домінувати той чи інший характер соціалізації. В теорії та практиці соціалізації простежуються її чотири складові (за А.Мудриком):

стихійна соціалізація людини у взаємодії і під впливом об’єктивних обставин життя суспільства, зміст, характер і результати якої визначаються соціально-економічними і соціокультурними реаліями;

відносно керована соціалізація, коли держава передбачає певні економічні, законодавчі, організаційні міри з метою вирішення своїх завдань, які об’єктивно впливають на зміни можливостей і характеру розвитку, на життєвий шлях тих чи інших вікових груп;

відносно контрольована соціалізація – планомірне створення суспільством і державою правових, організаційних, матеріальних і духовних умов для розвитку учня;

більш-менш свідомо самозміна особистості, котра має згідно з індивідуальними ресурсами і відповідно чи всупереч об’єктивним

умовам життя [136].

Природно, що таке широке бачення соціалізуючого процесу та складових соціокультурного середовища у профільному загальноосвітньому навчальному закладі дозволило нам врахувати одну із надзвичайно важливих складових в системі умов розвитку творчо обдарованої особистості: міра систематичності, інтенсивності, характер, зміст, форми і способи організації соціального досвіду, освіти та індивідуальної допомоги безпосередньо залежать від віку і статі вихованців, а також, певною мірою, від їх соціально-культурної приналежності.

Таке розуміння складових соціалізуючого процесу і механізмів впливу, безперечно, потребують пошуків і розробки соціально-педагогічних технологій, які б дозволили в умовах профільного навчального закладу оптимізувати процес соціалізації обдарованих дітей.

Таким чином, соціальне мікросередовище, соціальна установка, соціальні цілі та наявність відповідних педагогічних технологій і механізмів фактично можуть забезпечити адекватну можливість розвитку особистості, її самоствердження і прояв у соціумі.

Спираючись на теоретико-методологічні дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців (О.Гнатюк, О.Зазимко, О.Музика, А.Матюшкін, Л. Різник та ін.), навряд чи варто доводити, що розвивати обдаровану особистість може лише таке виховання та навчання, які надають їй свободу пошуку і право на власний вибір. Тому нам довелося принципово змінювати позицію педагогів щодо процесу навчання, а також спонукати учнів вчитися, щоб підготуватися до вступу до вищих навчальних закладів не тільки з точки зору комплексу набутих знань, але й їх психологічної підготовки

Для корекції дій за даним напрямком ми започаткували роботу у напрямку співробітництва з профільними кафедрами вузів, які працюють над цим питанням (наприклад, кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами НТУ “ХПІ”, кафедра педагогіки ХНУ імені В.Н. Каразіна тощо).

Основними *напрямами педагогічної діяльності*, закладеними в модулі профільної освіти за цією програмою є:

- узгодження змісту та тематики спецкурсів згідно з вимогами вищих навчальних закладів;
- розробка відповідних конспектів лекцій вчителями;
- розробка інтегрованих курсів за профільними напрямками;
- створення навчальним закладом спеціальної бази власних контрольних робіт і тестів;
- постійна інформаційна підтримка навчальної діяльності учнів.

Згідно з визначеним планом роботи кожна кафедра формує стратегічно-цільові напрямки освітньої діяльності педагогів, яка посилює пізнавальний процес. Наприклад:

кафедра економічних дисциплін працює над формуванням економічного мислення в учнів, їх умінням орієнтуватися в поточних сучасних економічних процесах;

кафедрою основ програмування проводиться робота над забезпеченням відповідного рівня освіти учнів з основ програмування на рівні сформованості у них умінь самостійно створювати алгоритми і втілювати їх в різні інформаційні програми, які потребує сучасне суспільство, як-то: системи проектування, розробка інтерфейсу, який розраховано на користувача;

кафедра іноземних мов успішно складає та використовує тестові завдання в процесі викладання граматики, спеціальні тести, які застосовуються при дистанційному навчанні та формуванні навичок читання; формує комунікативні навички учнів у процесі вивчення іноземних мов.

Реалізація моделі навчання дає можливість забезпечити поглиблену допрофесійну підготовку молоді; формування стійких професійних інтересів; оптимальні умови життєдіяльності всіх учасників навчально-виховного процесу; особистісно орієнтоване навчання як умову розвитку творчого потенціалу учнів; впровадження в ліцейську практику досягнень педагогічної науки, співробітництво з науковцями вузів.

Таким чином, можна говорити про здійснення інноваційної моделі навчання, оскільки даний профільний загальноосвітній навчальний заклад пройшов шлях від підвищення ефективності праці адміністрації, викладачів до впровадження програмно-цільового управління, яке передбачає створення комплексно-цільових програм з метою посилення пізнавальної діяльності учнів. А це, в свою чергу, сприяло удосконаленню системи планування та управління навчально-виховним процесом і разом з цим дозволило визначити якість і результативність управління.

На наступному етапі формувального експерименту впроваджено моніторинг процесу соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу. Застосування педагогічного моніторингу дозволило визначити навчальні завдання з орієнтацією на досягнення результатів, здійснити корекцію окремих ланок навчання, проаналізувати кінцеві результати. В процесі моніторингу активно використовувались комп'ютерні технології контролю знань учнів, їх особистісних досягнень.

На наступному етапі формувального експерименту впроваджено моніторинг процесу соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу, зміст якого представлено на рис. 2.4.

Процес вирішення проблем моніторингу складається з п'яти основних етапів.

Перший етап – перегляд структури та змістової частини річного плану.

Коллектив профільного навчального закладу обрав єдину проблему „Створення соціально-педагогічних умов для особистісно орієнтованого

навчання учнів”. Вирішення проблеми передбачало розробку та реалізацію індивідуальних програм, електронних конспектів і підручників, активних методів навчання і було розраховано на три роки. Перший етап – 2002/2003 навчальний рік. Основою цілепокладання стала інтеграція навчальних дисциплін.

Рисунок 2.4 Схема моніторингу процесу соціалізації обдарованих учнів

Нами були визначені такі *завдання першого етапу*:

психологічна підтримка освітнього процесу – організація соціально-педагогічного патронажу учасників навчально-виховного процесу; інформаційно-комп’ютерне забезпечення ліцейської освітньої системи – формування єдиного інформаційного простору, створення єдиної комп’ютерної мережі, інформатизація навчального процесу; експертиза ліцейської освітньої діяльності – введення надійного інструменту оцінювання якості діяльності ліцею, підвищення рівня управлінської культури викладачів (педагогічний менеджмент); експертиза якості управління освітнім процесом – експертна оцінка факторів, що впливають на функціонування та розвиток ліцею; апробація технології рефлексивного навчання; інтегрування навчальних програм профільного навчального закладу і ВНЗ як способ здійснення безперервної освіти в межах освітньої концептуальної моделі “Ліцей – ВНЗ”.

Згідно з зазначеним планом, були передбачені певні *шляхи* реалізації завдань:

координація та регулювання діяльності всіх учасників освітнього процесу;
збір інформації про діяльність та аналіз професійної компетентності викладачів;
включення викладачів у пошукову та дослідницьку діяльність для оволодіння методами та методиками особистісно орієнтованого навчання, інноваційними, педагогічними технологіями на рівні розвитку учнів;
узгодження діяльності ліцею та вузів з питань адаптації ліцеїстів шляхом інтегрування програм;
забезпечення цілепокладання процесу реалізації єдиної науково-методичної роботи через цілеспрямовану діяльність кафедр;
інтеграція навчальних дисциплін, створення навчально-методичних комплексів для індивідуалізації навчання ліцеїстів;
залучення батьків до співпраці, створення єдиного навчально-виховного середовища “ліцей-родина”;
визначення пізнавальних інтересів ліцеїстів для реалізації диференціації та індивідуалізації навчання та інші шляхи.

Другий етап – проведення моніторингу, який в системі “педагог-ліцеїст” здійснюється таким чином:

визначаються навчальні завдання з орієнтацією на досягнення результатів;
здійснюється підготовка навчальних матеріалів та організація всього ходу навчання згідно з навчальними планами;

визначається оцінка поточних результатів, корекція окремих ланок навчання;

визначається кінцева оцінка результатів.

Третій етап – визначення функцій моніторингу, який передбачає регулярність відстеження якості засвоєння знань та навичок у навчальному процесі. Для цього визначили основні функції перевірки та оцінки знань – навчальна, контролююча, виховна, формувальна, надаючи можливість виявити знання, які засвоїли ліцеїсти на кожному етапі навчання, виявити ефективність роботи педагога, упущення в питаннях підготовки ліцеїстів.

Четвертий етап – визначення методів та форм контролю. Моніторинг відрізняється від звичайної оцінки знань тим, що забезпечує викладачеві оперативний зворотний зв'язок щодо засвоєння ліцеїстами обов'язкового навчального матеріалу. Для перевірки результатів навчання методи й форми контролю неможливі без об'єктивних та адекватних вимірів.

Проаналізувавши традиційні методи перевірки та оцінки знань, було виявлено певні недоліки, зокрема прояв суб'єктивності (особисте ставлення викладача до учня). У педагогічній практиці, як правило, важливо, щоб оцінювальна діяльність педагога здійснювалась в інтересах соціально-психологічного розвитку учнів та їх пізнавальних інтересів, що вимагає об'єктивної оцінки та адекватного ставлення педагога. Тому вчителі використовують комп'ютерні технології контролю знань ліцеїстів для корекції навчального процесу, підвищують вимоги до точності та надійності контролю.

Щоб довести наявність результативності пізнавальної діяльності, наступною складовою нашого дослідження ми вважали *виявлення рівня оволодіння знаннями* обдарованими учнями в умовах профільного навчального закладу. Досягнення фіксувались за такими параметрами:

пізнання – розглядається як запам'ятовування та відтворення інформації;

розуміння – розглядається як таке знання, що може вступати до системи комунікацій, користуватися наявною інформацією та залучати нову (на свій власний розсуд);

практичне застосування – розглядається як уміння застосовувати інформацію у новій ситуації без підказки, готовність здійснювати “перенос” знань;

аналіз – розглядається як знання, що дозволяють ділити інформацію на частини та встановлювати взаємозалежність між ними;

синтез – розглядається як знання, що дозволяють трансформувати інформацію з різних джерел і на цій основі створити новий зразок, це вміння зв'язати в єдине ціле окремі частини;

оцінка – дозволяє судити про цінність ідеї, методу, матеріалу, уміння.

Зосередивши увагу на системі моніторингу, яка включає створення інструментів контролю знань, умінь і навичок, та корегуючи означену методику, ми орієнтували її на особистість учня, враховуючи його індивідуальні досягнення у пізнавальному процесі. Індивідуально-особистісна система дозволяла кожному учню, його батькам, вчителям спостерігати постійне зростання рівня самостійності, захищеності вихованця від несподіваних негараздів, готовність його переоцінити і змінити обраний метод, шлях, спосіб розв'язання проблеми, що загартувало волю, характер та допомагало робити правильний вибір.

Не можна не загострити увагу ще на одному важливому аспекті, без врахування якого неможливо вирішувати поставлену проблему. Кожна особистість, зокрема учень, визначає для себе позитивну мотивацію на повне засвоєння інформації. Таким чином, цільова установка педагогічного колективу в даному питанні полягає у створенні такої системи навчання, яка б давала змогу простежити суттєві зміни в реальних знаннях кожної окремої особистості та спроектувати подальше її зростання у процесі пізнавальної діяльності. У зв'язку з цим, успішність кожного обдарованого учня розглядається в

динаміці, враховуються результати попередніх років навчання й поточного року та вносяться корективи у процес організації його самостійної роботи.

Організація такого навчально-пізнавального процесу, який гарантує високий рівень якості знань і умінь, потребує від викладача не тимчасових творчих затрат, уміння на основі технологічного підходу збудувати структуру навчального процесу, а постійної готовності до творчих змін, реакції на нове.

Якщо розглядати хронологічно дію кожного педагога, то перший крок викладача – це визначення мети та завдань. Під час формування мети у межах навчального предмета, завданням викладача є його готовність відповідно до кожного розділу, теми навчальної програми визначити ступінь її важливості та успішності засвоєння таких знань, умінь, навичок, які допоможуть ліцеїсту в житті (скажімо, при виборі професії). Етапи особистісного розвитку учня передбачають врахування відношення до предмета, щоб на цій основі визначати комплекс навчальних завдань.

П'ятий етап – організаційна робота кафедри. Більшість викладачів ліцею – неординарні особистості, які здійснюють навчання на високому рівні складності, створюють атмосферу довірливого спілкування, забезпечують варіативність розв'язання проблем з урахуванням індивідуальних нахилів і здібностей учнів. Але слід наголосити, що їхньою діяльністю необхідно вміло керувати і створювати для неї необхідні умови. Таку функцію виконують кафедри та вся адміністрація профільного загальноосвітнього навчального закладу

Система кафедрального менеджменту зорієнтована на викладача, на впровадження нової етики управління – партнерський стиль відносин; науково-методична робота спрямована на використання методу дослідницьких проєктів („Системний підхід до підвищення успішності учнів на основі нестандартних

форм і методів навчальної діяльності”, „Формування мотивації навчальної діяльності обдарованих підлітків”, „Проблеми навчання та виховання обдаро-

ваних учнів очима батьків”, „Учитель очима учнів” тощо). Діяльність кафедр забезпечує розробку технологічних підходів до управління навчальним процесом, опанування викладачами основ особистісно орієнтованого навчання та моніторингу.

Наша практика і спостереження дозволили виявити певні можливості для розв’язання таких складних завдань, які б сприяли соціалізації обдарованих учнів у навчальному процесі:

технологічний підхід до навчального процесу, удосконалення внутрішнього контролю та діагностики, контролюючі дії в системі “педагог-ліцеїст” дали змогу визначити систему контролюючих методів та розробити корекційні методики (індивідуальні консультації, додаткові заняття за потребами, виконання контрольних завдань на комп’ютерах тощо);

моніторинг якості навчання в системі “педагог-ліцеїст” включає методики, що дозволяють досліджувати проблему і приймати правильне управлінське рішення, допомагають адміністрації орієнтуватися в освітній ситуації ліцею;

з метою вирішення проблеми управління якістю знань потрібно:

- a) визначити рівень якості підготовки випускника, яку ліцей забезпечує своєму учневі “на виході” освітнього процесу (прогноз, моделювання, проектування);
- b) забезпечити умови для вирішення зазначеної проблеми;
- c) застосовувати й розвивати ліцейську освіту через інноваційні процеси;
- d) з’ясувати та оцінювати реальну якість ліцейської освіти, її відповідність визначеним завданням та стандартам.

Все це у своїй сукупності дозволяє простежити і здійснити корекцію взаємодії основних компонентів, в яких відображається суть складових управління якістю освіти і пізнавальним процесом в цілому, спрямованих на особистість учня і вирішення разом з тим основної ідеї – створення умов для розвитку обдарованої особистості та її соціалізації. Залежно від взаємодії цих компонентів можуть створюватися нові можливості і для подальшої соціалізації учнів, оскільки кожен із компонентів дозволяє удосконалювати технології навчання, видозмінювати та трансформувати їх у нових ситуаціях.

2.3. Педагогічні технології діяльності як ефективна умова розв’язання проблеми соціалізації обдарованих дітей

Складний стан політичних, правових, економічних, соціальних проблем, загальнодемократичних процесів, що характеризує ситуацію у суспільстві сьогодні, не міг не призвести до виникнення суперечностей в освітній системі взагалі, вирішити які можна лише за умов її інноваційних перетворень. У сучасних умовах потреба в інноваційних процесах в освітній системі України ні у кого не викликає сумніву. Але сьогодні, коли економічний стан освіти в Україні можна охарактеризувати як суто негативний, ми поступово втрачаємо свої позиції у вихованні молодого покоління. Це не може не викликати серйозного занепокоєння, особливо на фоні тих процесів, що відбуваються в системах освіти високорозвинених країн світу в результаті проголошення ними розвитку освітньої галузі пріоритетним напрямом державної політики.

Сьогодні уже остаточно визнано, що друга половина XIX та кінець XX ст. – це період глобальних інноваційних процесів у різних галузях науки, економіки, культури, суспільного життя, в мистецтві, побуті. Інновації змінюють всю систему стосунків людини зі світом, впливають на свідомість особистості, її систему цінностей, ускладнюючи і без того непросте життя та вимагаючи від людини різного роду пристосувальних умінь, навичок, мотивів адаптації до соціального довкілля.

Суттєвою тенденцією останніх десятиліть XX ст. стало те, що у розвинених країнах намітилось значне збільшення капітальних вкладень в освітню сферу.

В Україні, де освіта формально визначається пріоритетним напрямком державної політики, насправді доля витрат на неї у бюджеті складає фактично 1%, хоча бюджетом передбачається 3,8%, а законом “Про освіту” визначається 10%. Як наслідок, через нестачу коштів для нормального функціонування освітньої галузі в Україні намітились тенденції погіршення матеріально-технічної бази навчально-виховних закладів, недостатній рівень зарплати вчителів, які набули стійкого, прогресуючого характеру. Але з’явилась можливість альтернативного створення приватних шкіл. Переважна більшість загальноосвітніх навчальних закладів приватного типу мають профільний характер, що спрощує можливість вільного відбору обдарованих дітей для навчання у відповідності до своїх задатків та створення умов їх поступального розвитку. Проте, слід зазначити, що при цьому ще гостріше стає проблема соціальної адаптації таких дітей, бо вони, як правило, більшу частину часу, навіть вільного, віддають заняттям за вибором відповідно до своїх нахилів і здібностей.

Як справедливо зазначається у працях провідних науковців (В. Андрущенко, В.Гриньова, О.Кульчицька, Н.Ничкало, О.Пехота та ін.), процеси, які мають місце у фінансуванні освіти, носять об’єктивний характер. Це пов’язано з тим, що система освіти розвивається швидше, ніж виробництво валового національного продукту, і вона рано чи пізно загальмує розвиток до того часу, поки темпи росту економіки та освіти не придуть у відповідність. Але до того часу, поки не підвищаться темпи економічного зростання, не буде вирішена проблема дефіциту платіжного балансу, країна буде відчувати труднощі навіть у підтримці на належному рівні мережі навчальних закладів,

що існує, не говорячи вже про її вдосконалення. Зберегти долю фінансових ресурсів, що витрачається на освіту, таким країнам буває надзвичайно важко [99].

Отже, з метою прискорення економічного зростання Україна змушена йти по шляху поліпшення системи освіти до тих пір, і поки наша економіка не досягне певного рівня розвитку, капітальні вкладення в освіту будуть недо статніми. Тому позитивне розв'язання проблеми пошуку обдарованих дітей, їх навчання, розумна та вчасна соціалізація буде сприяти загальному піднесенню рівня й освіти, й економічного та політичного розвитку країни, а уряд при цьому забезпечить оптимальні умови для активного посилення цих процесів.

Оскільки зміна економічного статусу держави вплинула на його соціальний статус, ми можемо спостерігати, що відбувається швидка дезінтеграція соціальних груп. Нові соціальні групи здійснюють зворотний вплив на всю життєдіяльність суспільства, в тому числі й на освіту, що проявляється, зокрема, у виникненні ринку освітніх, інноваційних як за змістом, так і за формою послуг. Досить часто інноваційність і якість навчання та виховання дітей виявляються поняттями несумісними. Але недоліки діяльності освітян з інноваційної діяльності ні в якому разі не можуть перекреслити стійкої тенденції до створення мережі навчально-виховних закладів, що працюють в інноваційному режимі. Саме до таких типів навчальних установ належать профільні загальноосвітні навчальні заклади, в яких триває процес нагромадження досвіду розробки та впровадження нових педагогічних технологій з проблеми соціальної адаптації обдарованих дітей.

Незаперечним є факт, що на функціонування системи освіти в Україні великий вплив мають сучасні політичні умови. Демократизація суспільного життя та входження України до ринку вимагає від української освіти розв'язання низки нових і надзвичайно складних проблем. До них можна віднести:

- по-перше, проблему створення і впровадження в освітню практику нової виховної парадигми, що ґрунтується на ідеї особистості, як основної цінності, що має можливість жити в умовах економічної й політичної свободи. Тому до найважливіших завдань сучасної освіти належать: формування гуманістичної спрямованості особистості, розвиток толерантності, інтелектуальної розвинутості, світоглядної чесності, здатності до співпраці й взаємодії з іншими людьми, уваги й поваги до іншої точки зору;
- по-друге, проблему організаційну, яка вимагає пошуку раціонального співвідношення централізації та децентралізації влади в управлінні освітою. Наприклад, в деяких зарубіжних країнах, зокрема у США, в Канаді, перевага надається децентралізації. Підтримуються творчі можливості управлінців і педагогів на місцях, здатність вирішувати не тільки повсякденні педагогічні завдання, але й кваліфіковано, на високому професійному рівні розв'язувати завдання щодо визначення

довготривалої освітньої стратегії та вибору тактики; по-третє, оновлену проблему виховання нової генерації професіоналів в усіх галузях народного господарства, виховання національної інтелектуальної і державної еліти. Створення та розвиток мережі навчально-виховних закладів нового типу (ліцеїв, коледжів, приватних шкіл, комплексів тощо), метою функціонування яких є навчання та виховання обдарованих, здібних дітей і молоді, - одна з перших спроб її розв'язання на законодавчому рівні. У Законі України „Про освіту” підкреслюється що, з метою “розвитку здібностей дітей створюються профільні класи (із поглибленим вивченням окремих предметів або початковою допрофесійною підготовкою), спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, а також різні типи навчально-виховних комплексів, об'єднань” [65];

по-четверте, проблему входження нашої системи освіти в світовий освітній простір. Відмова від усталених ідеологічних штампів сприяє розгортанню співробітництва з іншими державами не лише в політичній, а й у соціально-культурній, науковій та освітній сферах. Цьому сприяє прозорість кордонів, що робить можливим ознайомлення із станом і особливостями освіти високорозвинених країн, дає поштовх для переосмислення процесів навчання та виховання, сприяє створенню саме “інноваційного клімату”. Але, на думку Б.Гершунського [38], на цьому шляху можна припуститися значних помилок. Мова йде про спокусу реформування нашого освітнього простору шляхом копіювання систем освіти високорозвинених країн. При цьому ігноруються такі два принципових моменти, як: а) складові нашої системи освіти, що забезпечили її потужний освітній потенціал, що давало значно вищий, ніж у будь-якій розвиненій країні рівень освіти; б) врахування особливостей українського менталітету. Тому, починаючи реформування освіти, необхідно брати до уваги менталітет українського соціуму, який значною мірою відрізняється від американського, канадського, французького та і взагалі європейського менталітету.

Навряд чи варто доводити, що перехід від тоталітаризму до демократичного суспільного устрою, від планового господарства до ринкового – це досить важкий процес, який в одну мить здійснити неможливо: виявляється, зокрема, і природний ментальний опір новому. У зв'язку з цим системні інноваційні процеси в освітній галузі, реформи системи освіти є не тільки невід'ємною ознакою сучасного освітнього життя, але й однією з об'єктивних передумов перетворення України на демократичну, правову, розвинену європейську державу.

Не дивлячись на зубожіння населення, економічну, соціокультурну та політичну нестабільність українського суспільства, вже сьогодні в нашій системі освіти відбуваються суттєві зміни на краще. Когнітивна система освіти, що орієнтована на передачу вчителем та засвоєння учнями певної суми знань, умінь та навичок, реформується в систему освіти, що спрямовується на

розвиток особистості школяра, формування його загальнокультурної, загальнолюдської, соціальної і методологічної компетентності, досягнення ним рівня освіченості, достатнього не тільки для отримання базової, але й допрофесійної та професійної освіти.

Масовий перехід від школи традиційної з єдиним змістом освіти до школи, що працює в інноваційному режимі, поставив перед педагогічною наукою України завдання теоретичного осмислення та узагальнення накопиченого сучасного досвіду.

Педагогічні інновації беруть свій початок із кінця 50-х років ХХ сторіччя, коли процеси реформування й розвитку освіти стали предметом спеціального вивчення зарубіжних учених. У їх працях здійснено певний аналіз теоретичних і практичних аспектів інноваційних процесів, зокрема, виявлено специфічні особливості, притаманні окремим структурним елементам нового типу педагогічної діяльності щодо планування, моделювання, апробації, розповсюдження, менеджменту в освіті [17, 44].

Переважає більшість російських і українських науковців, що працюють в галузі нових педагогічних технологій (Т.Агапова, З.Бакшеєва, Р.Вайнола, В.Євдокімов, В.Кисільова, І.Ковальова, І.Лернер, Л.Новікова та ін.) поняття “інновація” трактують як “комплексна діяльність, спрямована на створення (народження, розробку), освоєння, використання, розповсюдження нового”.

Враховуючи специфіку завдань нашого дослідження, ми дотримуємось позиції, що спирається на ідею гармонійного поєднання традиційних підходів з педагогічною інновацією, яка визначає комплексну діяльність, спрямовану на створення, експериментальну апробацію, освоєння та розповсюдження нових педагогічних технологій у сучасній загальноосвітній школі.

У сучасній педагогічній літературі в основі поняття нових технологій лежить об’єднання всіх елементів навчання і виховання, що спирається на традиційні і нові підходи щодо поліпшення всієї системи і процесу освіти, спрямованого на оптимальну активізацію пізнавальної й пристосувальної активності учня з метою підготовки його до відповідного вибору поведінки в майбутньому, після закінчення загальноосвітньої школи [47, 54, 80, 134, 147]. Найбільшого розповсюдження набули інновації, в основі яких лежать розвивальні ідеї. Створення й запровадження в освітню практику особистісно орієнтованої навчально-виховної парадигми освіти, теорії “виховуючих відносин”, перехід загальноосвітніх навчально-виховних закладів на новий зміст, структуру і новий 12-річний термін навчання, впровадження у практику роботи середніх загальноосвітніх закладів 12-бальної системи оцінювання, використання культурологічного та полусуб’єктного підходу, концепції самовиховання і самореалізації особистості, елементів вальдорфської педагогіки та педагогічних систем М.Монтессорі й С.Френе, створення мережі навчальних закладів нового типу (гімназій і ліцеїв, коледжів, навчально-виховних об’єднань, шкіл-лабораторій, класів із профільним навчанням, груп із раннім поглибленим вивченням окремих предметів, приватних шкіл), а також авторських програм – все це викликало до життя й низку нових науково-теоретичних, науково-дослідницьких, науково-методичних концепцій.

Аналіз наукових джерел [8, 12, 53, 66, 73, 101, 128, 146] дозволив виявити основні тенденції і закономірності сучасного суспільно-політичного життя в Україні. У зв'язку з цим необхідно розглядати всі фактори та весь процес, що детермінують розвиток тієї чи іншої освітньої системи та технологій з погляду їхньої необхідності та можливості трансформовання у навчально-виховне середовище, оскільки вони відображають політичні, економічні, культурні, соціально-психологічні та морально-духовні процеси, що відбуваються в нашому суспільстві.

Розглядаючи функції освіти в контексті сучасних інформаційних та інших інноваційних змін, що впливали на довкілля, група провідних західних учених ще у 1977 році в доповіді Римському клубу наголошувала на життєвій необхідності переосмислення традиційної освітньо-виховної парадигми. З часів утворення Римського клубу в науковий обіг увійшли нові терміни: “традиційна освітня парадигма”, “інноваційна освітня парадигма” та “традиційне навчання”, “інноваційне навчання”, а в педагогічній практиці та методичній літературі до основних чотирьох моделей, за якими здійснювалось навчання й виховання дітей у загальноосвітніх навчально-виховних закладах у світі (відбірково-поточної, постановочної, інтегративної моделей, моделі “змішаності здібностей”), була додана ще одна – інноваційна модель.

У цій моделі, на відміну від когнітивних – відбірково-поточної, постановочної та моделі “змішаних здібностей”, особлива увага почала звертатись на розвиток дитини, формування в неї соціально адаптованої поведінки – розвитку бажання, готовності й здатності до виживання у новому, оновленому світі, якому притаманні риси “інформаційного та високо технозованого суспільства”. Все це потребує інтеграції зусиль не лише окремих особистостей, але й об'єднань соціумів, що характеризується розподілом праці й спеціалізацією, значною питомою вагою науки й техніки тощо.

У зв'язку з цим, стає зрозумілим, чому розробка змісту освіти та інноваційних моделей і технологій вважається процесом набагато складнішим, ніж у когнітивних моделях. Щоб досягти поставлених в інноваційній моделі завдань, необхідно не відмовлятися від провідної ролі теоретичних знань предметної системи, але водночас шукати можливості їх використання у реальному житті, щоб з їх допомогою пристосуватись до нього, мати соціальний затишок та постійно успішно рухатись вперед. Як наслідок, навчання в інноваційно-профільній школі концентрується біля так званих “досвідних одиниць” ситуацій реального громадського суспільного життя, його проблем, реальних подій, включення учнів у пошук адаптивних шляхів, шляхів до успіху. До характерних ознак інноваційної моделі належать співіснування предметної та проектної систем, науково-пошукових та соціально-прикладних систем.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що разом із загальноприйнятими методами, використовують такі методи, як проективна робота, консультування, корекційне викладання [76, 82, 131, 147, 192]. Групи вчителів у профільних школах є досить автономною, творчою, самостійною одиницею, вони самостійно висувають пріоритетні мету та завдання,

розробляють свої особистісні педагогічні підходи (зміст, методи, форми тощо). Управління процесом навчання при цьому розглядається як найважливіший аспект діяльності вчителя, а тому до його основних завдань належать: спостереження за діяльністю школярів, адаптація навчальних курсів до потреб, можливостей учнів та конкретної ситуації, розвиток дитини та її соціалізація, залучення до апробації одержаних знань у соціальному досвіді. В таких умовах відбувається об'єднання науково-методичної, навчально-виховної, розвивально-творчої та соціально-адаптивної діяльності.

Такий творчий підхід, безперечно, ставить за мету створити позитивні мотиви, оптимальний вплив на творче мислення, створення таких умов, щоб кожний обдарований учень зміг оцінити свої можливості і реалізувати прагнення до саморозвитку.

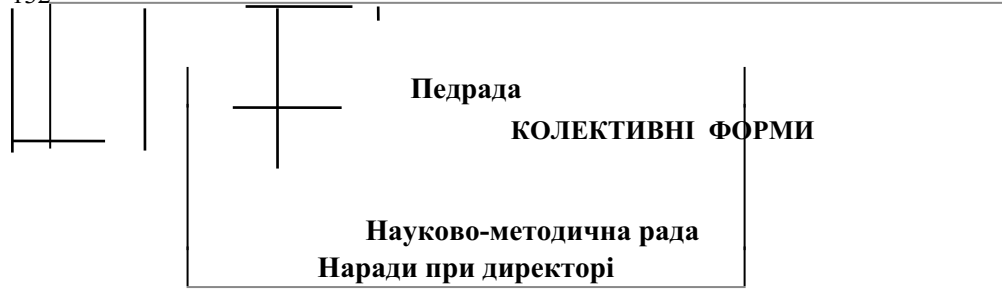
Адже відомо, що діяльність учнів, яка організована на основі індивідуального підходу, створює принципово нові відносини і нове соціальне середовище, яке розвиває їх.

Тому мета нашої діяльності полягала у спрямуванні навчально-виховної системи профільного навчального закладу, зокрема, науково-методичної роботи, на формування професійно-педагогічної культури викладачів, прирощення знань, апробації нових педагогічних технологій, узагальнення та поширення перспективного педагогічного досвіду на принципах актуальності, комплексності, всебічності, системності, цілісності, практичної спрямованості технологій (див. рис. 2.5).

Цьому підпорядковувалась і робота адміністрації щодо створення педагогічних умов для розвитку творчої особистості викладача профільного загальноосвітнього навчального закладу.

Відповідно до завдань дослідження нами визначено *шляхи удосконалення науково-методичної діяльності педагогічного колективу профільного загальноосвітнього навчального закладу*:

1. Організувати та спланувати роботу науково-методичної ради профільного загальноосвітнього навчального закладу.
2. Провести діагностику професійної потреб, професійного становлення викладачів-предметників, кураторів до навчального процесу;

ІНДИВІДУАЛЬНІ ФОРМИ

Рисунок 2.5 Форми організації методичної роботи з викладачами профільного загальноосвітнього навчального закладу

проаналізувати дані діагностики та врахувати їх під час планування роботи з викладачами.

3. Провести навчання кафедр на тему “Алгоритм роботи за єдиною методичною темою”.
4. Проаналізувати підсумки роботи педагогічного колективу за єдиною науково-методичною темою; провести науково-практичну конференцію “Розвиток творчої лабораторії викладача ліцею”.
5. З метою розвитку творчості й майстерності викладачів провести проблемний семінар “Нетрадиційні прийоми конструювання уроку на основі врахування індивідуальних особливостей кожного учня”, враховуючи нетрадиційні форми проведення семінару.
6. Обговорити проблему “Використання міжпредметних зв’язків як один із засобів підвищення ефективності навчального процесу”.
7. Створити творчі аналітичні групи викладачів відповідно до напрямків методичних об’єднань.
8. Практикування індивідуальних форм науково-методичної діяльності педагогічних кадрів шляхом:
  - складання індивідуальних планів науково-методичної роботи викладачів, з урахуванням методичної теми закладу, обговорення та затвердження їх на засіданнях кафедр;
  - виявлення проблем кожного викладача (відвідування уроків, індивідуальні бесіди, звіти викладачів на засіданнях кафедр та інші форми);
  - виявлення професійних інтересів викладачів (бесіди, аналіз уроків, виступів, методичних розробок та інші форми);
  - здійснення діагностики результативності діяльності викладачів (анкетування учнів, батьків, підсумки директорських контрольних робіт, зрізів знань та інше);
9. Забезпечення відповідного рівня кваліфікації педагогічних кадрів на основі:
  - впровадження передових методичних технологій, практичних навичок складання викладачами планів та програм самоосвіти на навчальний рік;
  - дослідницьких навичок роботи викладачів над науково-методичною темою (проблемою) (визначення та затвердження тем доповідей, методичних розробок, рефератів, публікацій, навчальних посібників
  - ;
  - складання кафедральних програм реалізації творчого потенціалу викладачів;
  - атестації педагогічних кадрів;
  - створення інформаційної бази даних (інновації, педагогічні технології, професійні інтереси викладачів ліцею, самоосвіта викладачів, навчально-методичні консультації, консультації

психолога, відвідування уроків та інше);
 наукових зв'язків з кафедрами вузів, спільної науково-методичної роботи;
 індивідуальних консультацій учителів-методистів.

10. Підготовка та публікація методичних збірників з питань узагальнення науково-методичної роботи викладачів.

З метою реалізації поставлених завдань, ми вважали за доцільне застосовувати ряд технологій у роботі з педагогічним колективом:

ділова гра “Пошук оптимальних методів і шляхів розвитку творчості педагогів”;
 лекції-консультації науковців;
 відкриті уроки викладачів;
 узагальнення досвіду роботи викладачів;
 огляд літератури й обговорення нових методичних видань (виставки, бібліотеки, інформації на педрадах, засіданнях кафедр);
 практичний семінар „Шляхи оптимізації діяльності педагогічного колективу за єдиною науково-методичною системою”.

Науково-методична робота кафедр була спрямована на реалізацію таких основних завдань: узгодження завдань кафедри в новому навчальному році; вивчення методики організації самоосвіти викладачів; обговорення змісту програм, освоєння методики викладання даного предмета, аналізу результатів ефективності викладання предметів, якості знань, умінь і навичок учнів; оцінювання науково-теоретичного і науково-методичного рівня викладачів кафедри; об'єднання зусиль викладачів для впровадження та удосконалення єдиної науково-методичної системи для профільного загальноосвітнього навчального закладу.

З метою вирішення завдань експериментальної роботи та впровадження новітніх педагогічних технологій, нами проведено ряд заходів:

1. Взаємовідвідування різних форм навчальної та виховної діяльності протягом року.

2. Індивідуальна та групова робота викладачів щодо підготовки адаптованих програм та спецкурсів, завдань для учнів, котрі виявляють підвищений інтерес до предмета, обговорення рекомендацій щодо змісту самостійних завдань, розроблення тематики для творчих робіт учнів.

3. Аналіз змісту методичних і навчальних посібників, підготовка необхідних методичних матеріалів.

З метою цільового впровадження зазначених етапів роботи та розвитку особистісних здібностей учнів, нами була розроблена та апробована комплексно-цільова програма „Особистісно орієнтовне навчання та виховання як умова розвитку творчого потенціалу учнів” (див. додаток Д). Її складовими є:

I. Загальні цілі:

забезпечення наукового супроводу освітнього процесу;
 визначення змісту навчання (базові знання, уміння, способи діяльності, формування світогляду тощо);
 зосередженість на потребах юної особистості;
 поєднання традиційних форм навчання з інноваційними;
 оновлення засобів навчання, перехід на високий рівень мотивації;
 створення умов для реалізації творчого досвіду кожного учня завдяки надання їм можливості займатися різними видами діяльності за вибором (образотворчою, музичною, науковою, конструктивно-технічною).

II. Завдання програми:

реалізація педагогічних принципів в освітньому процесі (єдність вимог, педагогічна етика, колективна творчість, самоосвіта, співпраця);
 створення умов для особистісно-орієнтованого навчання й виховання: (матеріально-технічне забезпечення; створення здорового психолого-педагогічного мікроклімату в колективі; створення умов для адаптації учнів до нової освітньої ситуації; співпраця суб'єктів і об'єктів освітнього процесу);
 цілеспрямована організація навчального матеріалу, орієнтованого на визначення суб'єктивного досвіду учня, використання цього досвіду в навчанні;
 систематичне вивчення індивідуальних можливостей кожного учня шляхом створення максимально урізноманітненого розвивально-освітнього простору для кожної дитини;
 удосконалення управлінської діяльності: створення бази даних з проблем особистісно орієнтованого навчання та виховання; організація, координація, проектування, моделювання, корекція та контроль освітнього процесу.

III. Критерії оцінки результативності особистісно-орієнтованого навчання та виховання учнів:

позитивна динаміка якості навчання і виховання;
 високий рівень професійної самостійності педагогів;
 оволодіння педагогами сучасними методами навчання, виховання, вміння ефективно використовувати допомогу психолога;
 оцінка пізнавальних можливостей кожного учня не стільки за результатом, скільки на зосередженні уваги на процесі досягнення, тобто на способах опрацювання навчального матеріалу, їх різноманітність.

Дана програма охоплює низку важливих факторів, без яких неможливо організувати цілеспрямований педагогічний процес. Зокрема, вона включає орієнтацію на особистісні структури, можливі типи

управління, розмаїття організованих форм, ставлення до суб'єкта учіння, варіативність методів та їх домінантів, категорію вихованців і навіть можливість модернізації традиційних форм навчально-виховного процесу.

Щодо технології виховної роботи, то вона визначалась реальним станом вимог адміністрації навчального закладу щодо рівня вихованості і соціальної зрілості випускників шкіл. Соціально-виховна робота педагогічного колективу мала на меті вироблення життєвої позиції обдарованого учня, становлення його як особистості, як громадянина своєї держави на принципах національного і загальнолюдського розуміння світу, єдності навчання й виховання, диференціації та індивідуалізації виховного процесу з елементами залучення учнів до реальних соціальних проблем.

Методична проблема, над якою працював педколектив у 1999-2000 навчальному році “Соціально-психологічна адаптація учнів та індивідуалізація виховання”, передбачала розв’язання таких наукових і методичних завдань:

- а) систематичне вивчення психолого-педагогічних особливостей групи в цілому та кожного учня зокрема (експрес-опитування, анкетування, тестування, індивідуальні бесіди з учнями, викладачами, батьками, бесіди -аналізи, спостереження, висновки тощо);
- б) застосування анкетування серед учнів I курсу “Адаптація учнів I курсу”; учнів II, III курсів “Морально-психологічний клімат у групі”; учнів IV курсу “Соціальна зрілість особистості”.

Дослідно-експериментальна робота, спостереження, анкетування, теоретичний аналіз дозволили скласти психолого-педагогічні характеристики учнів I–IV курсів. На основі цього були внесені корективи в плани і зміст роботи та започатковано проведення семінару-практикуму для кураторів груп “Комунікативні дії куратора в організації діяльності учнів”.

Доцільно звернути увагу на той факт, що в результаті спільних дій складались стартові тренінги з розвитку особистісно-комунікативних здібностей учнів (за окремим планом для кожного учня); нами були розроблені та впроваджені заходи щодо становлення колективу учнів (співробітництво з батьками, оволодіння учнями навичками самостійної роботи з навчальним матеріалом, спілкування, самореалізації, створення творчих груп учнів та інше), що дозволяло стабільно й систематично поліпшувати соціально-адаптивну роботу між педагогічним колективом та учнями.

Особливу увагу під час розгортання цього складного процесу ми приділяли індивідуалізації виховання (див. додаток Ж). З цією метою проводилось узагальнення інформації (особливості кожного учня) та складання індивідуальних та групових програм виховання (за планами кураторів та методичних об'єднань), залучення учнів до активного вивчення своєї особистості, власних потенційних можливостей, створення адекватної Я-концепції, що робило як виховний, так і навчальний процес чітко індивідуалізованим і особистісно спрямованим. При цьому слід зазначити, що проведення особистісно-комунікативного тренінгу з учнями протягом року за

допомогою психолога „Конфлікт – це добре?“, дозволив розробити рекомендації для кожного учня. Відповідне місце в структурі нових технологій виховання обдарованих дітей посідає робота з батьками.

Саме в сім'ї дитина чує перші розповіді про життя, соціальну справедливість, про вибір професії, друзів, визначення сенсу життя. Тут вона набуває і досвіду міжлюдських стосунків взагалі та стосунків між рідними й близькими людьми, між родичами та сусідами, в сім'ї людина осмислює і практично освоює досвід адаптації до зовнішнього соціуму шляхом пошуку сприйнятливих для себе умов поведінки та готовності до спільних дій в ім'я розв'язання загальних питань і певною мірою для задоволення власних інтересів.

Навряд чи варто доводити, що співпраця педагогів з батьками – це не тільки батьківські збори та записи в щоденниках.

Організація роботи з батьками проходила за окремим планом під керівництвом заступника директора з виховної роботи та кураторів. У цьому напрямку позитивно зарекомендували себе такі нові технології:

- письмові батьківські збори (обмін інформацією директора і батьків);
- письмова інформація батькам з питань успішності учнів та їх труднощів;
- організація допомоги батькам у вихованні дітей через консультації лікаря, юриста, психолога, викладачів, проведення тренінгів (згідно з планом роботи психолога) і науково-практичних конференцій, круглих столів і випуск інформаційних матеріалів забезпечувала фактичне озброєння системою наукових і науково-популярних знань, індивідуальні консультації з членами адміністрації закладу, науковцями.

Згідно з вищезазначеним нами був проведений тренінг для батьків „Батьківське розуміння”.

Постійна співпраця з батьками входить у систему роботи з обдарованими дітьми, але вимагає і від педагогів певної уваги. Тому і для учнів був корисним такий тренінг, як „Розуміння батьків їхніми дітьми та онуками”.

Звичайно, у ході дослідження нас цікавило питання насичення змісту позаурочної діяльності конструктивною проблематикою, яка спрямована на досягнення особистої й соціально значущої мети.

Розробка та впровадження у практику системи обліку досягнень обдарованих учнів у різних видах урочної, позаурочної діяльності розширює можливості соціалізації учнів у навчально-виховному середовищі, бо при цьому особистість учня є активним учасником всього педагогічного процесу.

Педагогічно доцільним є залучення учнів до діяльності в тій ролі, яка дозволяє коригувати негативні риси характеру та поведінки (за планом кураторів), посилювати постійну увагу до результатів позитивних змін у поведінці, що сприяє посиленню динаміки поліпшення характеру учнів, їх психологічного здоров'я.

Процес соціалізації особистості як перехід із вихідного стану у стан-результат проявляється в обдарованого учня за численними параметрами і під впливом багатьох факторів. Це значно ускладнює їх аналіз, окрім того, важко зафіксувати розвиток соціалізації особистості відносно конкретизації кінцевого числа ознак, як про це говорять психологи [113, с.171]. Тому ми обмежимося виявленням тенденцій розвитку соціалізації учня, а за показник ефективності експериментальної роботи ми прийняли зміни у виборі педагога ми напрямків та форм виховної діяльності.

Результати, представлені в таблиці 2.1, засвідчують, що орієнтація на взаємозв'язок особистісних потреб, вікових особливостей та цілеспрямованої організації її діяльності щодо забезпечення їх прояву у практиці, підвищують рівень активності учнів і їх свідомого включення в діяльність. При цьому самі учні активно проявляють себе, пізнають і розвивають.

Це дуже важливо для самоствердження дитини, її можливості максимально проявити свої нахили, знайти своє місце в навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу.

Таблиця 2.1

Результати роботи педагогів-кураторів з виховної діяльності

№ п/п	Основні форми і напрями виховної діяльності	Початок експерименту		Кінець Експерименту	
		А	%	а	%
1	Індивідуальна робота (вільна розмова; я можу...; відкритий мікрофон; творча програма „Особистість та подія року”; тиждень дитячої творчості «Барви осені”)	77	27,7	201	72,3
2	Організація самовиховання, саморозвитку (інтелектуальний аукціон; філософський стіл; п'ять хвилин з мистецтвом; соціальна зрілість особистості)	40	14,4	64	23,0
3	Вияв і розвиток здібностей (Я - інтелектуал; фестиваль „Моя гітара”; виставка „Місто майстрів”; конкурс „Наука. Культура. Технологія”; акція „Прикрасимо світ”)	15	5,4	162	58,3

4	Диференційована робота з учнями (день генія; турнір красномовців; день добрих сюрпризів; операція „Турбота 2002-2003”; акція „Пам’ять”)	45	16,2	117	42,1
---	---	----	------	-----	------

(Суттєво зросла кількість учнів, які були охоплені індивідуальною роботою, збільшився вагомо відсоток учнів, які активно включались у різноманітні диференційовані види робіт.)

Ми погоджуємось з думкою А.Петровського [156], який наголошує на важливості процесу персоналізації, розгортання якого можливе лише за умови ефективної взаємодії особистості з референтними групами.

Способи організації цієї діяльності (а це, як правило, секції та гуртки) забезпечують особистісне спілкування в колі референтних осіб і відповідають основним критеріям суспільно-корисної діяльності (суспільна та особиста значимість, ініціативність, самостійність і творчість кожного учасника).

Чимало дослідників, які займаються проблемою підліткового віку (О. Авдуєвська, Р.Вайнола, В.Кисільова, О.Кузьменко та ін.), відзначають, що навчальна діяльність в силу різних причин часто втрачає привабливість для підлітків, оскільки не забезпечує необхідних віковому періоду умов розвитку.

Ряд досліджень показують, що стосунки між дорослими та підлітками в сім'ї часто бувають напруженими саме через блокування почуття дорослості, обмеження самостійності (Л.Божович, А.Ковальов, О.Кульчицька та ін.).

Все вищезазначене дозволило нам виокремити найбільш дієві *напрями позаурочної діяльності* як компонент соціалізації обдарованих учнів:

- 1) організація в межах профільного загальноосвітнього навчального закладу всіх основних сфер життєдіяльності учнів;
- 2) застосування різноманітних за складністю і характером форм роботи;
- 3) широке включення обдарованих учнів в „ситуативні колективи”;
- 4) корекція емоційного стану особистості.

Звичайно, названі напрями не є вичерпними, проте у нашому дослідженні дані напрями досить ефективно впливають на учнів в умовах профільного навчального закладу.

Для подальшого висвітлення проблеми вважаємо за доцільне коротко розглянути зазначені напрями соціалізації обдарованих учнів.

- 1) Щоб особистість могла розкрити себе в достатній мірі, необхідно в межах шкільного мікросоціуму передбачити можливість функціонування всіх

основних сфер життєдіяльності обдарованого учня і, в першу чергу – предметно-практичної діяльності, спілкування, спорту.

Виокремлюючи ці сфери, ми загострюємо увагу на об'єктивній можливості розвитку всіх потенційних сил особистості, а отже, на виховному впливі мікросоціуму (педагога) на особистість. На цю проблему свого часу звернув увагу А.Петровський, наголошуючи, що „складається таке враження, що як власне особистісні „працюють” лише ті якості індивіда, котрі найбільше включені у провідну для даної соціальної спільноти діяльність, що ж стосується інших індивідуальних здібностей, то вони до певного часу залишаються „німими” [156, с.65].

Очевидно, лише в результаті широкої репрезентативності сфер життєдіяльності можуть бути реалізованими, а не бути „німими” інтелектуальні, інструментальні, експресивні та соціальні здібності особистості [74, с.121].

Так, спостерігаючи за участю учнів у позаурочній діяльності, ми досить часто могли помітити відсутність навичок до систематичної самоорганізації у різних видах діяльності, іноді накопичується байдужість від перенасичення подіями, фактами, людьми, немає навичок спілкування. Але спостереження педагогів свідчать про те, що головною причиною є інше.

Відомо, що для учнів, а обдарованих особливо, є притаманним бажання реалізувати себе у різних сферах життєдіяльності. Таке бажання може не проявлятися лише у тому середовищі, де відсутні умови для реалізації особистості.

Це пояснюється тим, що учень прагне будь-якою ціною самоутвердитися. А звідси й поява необхідності прояву "Я" у всіх сферах життєдіяльності. Тому на певному етапі життєдіяльності підліткам стає немовби „тісно” в одному соціальному просторі, де можна успішно реалізувати себе, але де мало можливостей для більш широкого, наповненого змістовного спілкування, відпочинку, змагань тощо.

Виходячи із вищезазначеного, ми повинні розуміти процес, який приводить кожного учня до бажання „вийти” за межі школи і виразити себе в гуртку, клубі, неформальному об'єднанні.

Саме тут дитина може виразити себе настільки, наскільки створені для цього необхідні умови.

До речі, виявлено, що компенсація однієї сфери життєдіяльності іншою не спрацьовує, відсутність тієї чи іншої сфери чи недостатня їх кількість створюють в особистості психологічний дискомфорт, напругу, які, у свою чергу, можуть призвести до „замирання”, затухання інтересу до того чи іншого виду діяльності.

За допомогою методів опитування, включеного спостереження, бесід було виявлено, що навіть ті, хто проявив себе особливо яскраво у певній сфері, прагнуть реалізувати себе і в інших сферах діяльності.

Така тенденція простежується у 79,3% обстежених нами учнів. Звичайно, не у всіх сферах особистість реалізує своє "Я", свої здібності і вміння

достатньо повно.

Дослідницько-експериментальна робота показала, щоб ідею застосування всіх сфер життєдіяльності реалізувати найбільш ефективно, необхідно виконати низку педагогічних вимог:

кожна сфера життєдіяльності має бути представлена у тимчасовому мікросоціумі набором різноманітних форм діяльності;
важливо, щоб особистість підлітка виступала суб'єктом життєдіяльності;
в кожній сфері життєдіяльності від особистості потребуються значні зусилля вольових, інтелектуальних і емоційних сил.

2) Важливим шляхом впливу на становлення особистості підлітка є використання в життєдіяльності профільного навчального закладу *урізноманітнення за складністю, змістом і напрямком форм виховної роботи.*

На нашу думку, особистість не може реалізувати себе, здійснити самовдосконалення в одній-двох справах.

Тому у планах навчального закладу передбачаються такі комплексні справи, які можуть включати найрізноманітніші види діяльності, які потребують включення ще у додаткові два-три види, які учні мають змогу вибрати для себе, з урахуванням свого бажання та нахилів, діяльності.

Наша практика і спостереження дозволили виявити великі можливості для саморозвитку і соціалізації обдарованих учнів через такі форми роботи, які потребують включення до різних видів діяльності: ігри (розігрування сцен, інсценівок, костюмованих балів тощо), предметно-практичної діяльності (виготовлення самими учасниками костюмів, масок, оформлення місця дійств); інтелектуальних змагань, вікторин; спортивно-туристичної діяльності та ін. Проте поряд з великими комплексними справами, які потребують чималої підготовки та й певної підготовленості до них обдарованих учнів, доцільно використовувати і так звані малі форми: конкурси, творчі змагання, захист наукового проекту, засідання клубу, вечір-розмова „Відкриття душі”, концерт-блискавка „Ми найкращі”, виставка, літературне змагання та ін. Такі форми роботи часто проводяться з метою „душевного” відпочинку учнів. Практика засвідчує, що використання малих форм дозволяє зробити життя учнів досить насиченим і багатограним. Відомо, що для учня вільний час, виражений у формі бездіяльності, є найбільш небезпечним фактором.

Таким чином, залучення учнів до спільної справи дозволяє особистості не лише реалізувати себе в різних справах, а і пізнати навколишній світ, визначити своє місце в ньому. Наочно така виховна система може мати певну модель, де всі компоненти взаємодіють і впливають на особистість (див. рис. 2.6). дана модель досить чітко відображає спрямованість на активізацію діяльності учня.

Водночас не можна не загострити увагу ще на одному аспекті, виявленому в нашому дослідженні, який теж, певною мірою, виступає умовою успішного розвитку і соціалізації обдарованих учнів, - це участь у науково-

дослідній роботі (написання курсових та дипломних робіт, наукове товариство, участь у роботі МАН тощо).

Є очевидним той факт, що через показ особистих досягнень, через їхню участь у загальноліцейських, районних, міських заходах відбувалось знайомство з різними рівнями наукових робіт, представниками наукових шкіл, розкривались певні уміння і навички через участь в олімпіадах, інтелектуальних турнірах, оглядах знань, виставках та інших ілюстративних і наочно-інформаційних заходах. Це було підставою, щоб вести мову про створення умов для задоволення потреб учнів у творчій діяльності, що досягалось організацією низки виховних заходів, таких, як: традиційні свята; конкурси, виставки, екскурсії та інші форми; зустрічі з фахівцями у „Літературній вітальні”, клубі „Математичні ерудити” тощо.

Результативність практичної виховної роботи в таких умовах забезпечується нерозривністю психологічної, організаційної і практичної роботи педагогів-предметників, кураторів у плані залучення учнів до активної, самостійної і адекватної їх інтересам діяльності.

У процесі організації такої діяльності ми виходили із таких міркувань: становлення обдарованого учня як соціальної особистості - органічна частина всієї його життєдіяльності; виявлення мотивації діяльності - як фактор доцільності її організації, необхідне забезпечення психологічного клімату у спілкуванні із учнями; схвалення і стимулювання успіхів обдарованих учнів, спрямування їх на саморозвиток, самовдосконалення.

Рисунок 2.6 Модель виховної позанавчальної діяльності у загальноосвітніх навчальних закладах

На цій підставі можна вважати, що індивідуальна робота виходить за межі простої корекції виховного процесу. Вона набуває статусу інтегративного методу, що забезпечує нові умови становлення особистості, за яких сама особистість максимально активно проявляє себе, пізнає, розвиває, формує.

Сам учень вибирає напрямок свого розвитку і самовдосконалення. Тобто організація індивідуальної роботи є „способом педагогічного впливу на особистість з метою оптимізації її спільного соціального, вікового та індивідуального розвитку” [32, с.235]. Саме такий підхід робить учня профільного загальноосвітнього навчального закладу активним співучасником та ініціатором виховання і власного розвитку, спираючись при цьому на свої здібності.

До цього часу ще досить активно живе думка, що учень не може жити поза колективом. і колектив розглядається і як об'єкт, і як суб'єкт цілісного

процесу. Зокрема, свого часу В.Шаталов наголошував на тому, що саме в колективі школярі пізнають себе [207]. Оцінюють інших, реалізують свої здібності, реалізують свої запити та інтереси.

А.С.Макаренко підкреслював, що колектив не пригнічує індивідуальність, а навпаки, саме в колективі дитина може проявити себе всебічно і водночас збагачувати своє "Я" [121].

Включаючи учнів у різноманітні форми роботи різні за складністю і напрямками, ми дійшли висновку, що ефективність даного шляху значно посилюється, якщо при цьому враховуються такі вимоги:

щоб виховна ефективність форм роботи зростала, вони повинні мати соціально-корисне завдання;

у всі форми організації життєдіяльності має бути закладена мета ліквідації суперечності між індивідуальними і колективними потребами та інтересами;

форми організації життєдіяльності учнів мають будуватися з урахуванням дитячого суперечливого віку.

3) Ми погоджуємось із думкою науковця В.Жицького щодо включення учнів профільного навчального закладу під час позаурочної діяльності у „ситуативні колективи” [73].

Така створена „ситуативна спільнота” інтегрована своєрідним соціальним досвідом, який викликає близьку соціальну установку, емоційний настрій, стимулює творчу діяльність цієї спільноти [38, с.82]. Ситуативна спільнота (група, колектив) створюється, як правило, в межах великого колективу і має чітко визначені мету діяльності для вирішення конкретних завдань, ситуацій: підготовка сценарію дійства з іншими збірними групами тощо. Таке ситуативне товариство функціонує протягом порівняно короткого часу. Проте саме ця умова стимулює, активізує всіх учасників (як представників різних мікрогруп) проявляти максимум умінь, винахідливості, оптимізму, працьовитості, зважаючи на те, що їх діяльність швидко завершиться. При цьому не можна не відзначити: чим вищий рівень розвитку і діяльності мікрогрупи, тим ефективнішою є діяльність ситуативної групи. В даному випадку ситуативна група виступає своєрідним індикатором соціального рівня розвитку особистості обдарованого учня в тому чи іншому мікрооб'єднанні. Створюючи такі ситуативні групи, ми водночас розширюємо межі діяльності особистості, а отже, і шляхи та фактори, які впливають на активізацію особистості учня, оскільки розширюється кількість його функціональних ролей і кожного разу вони можуть виконуватися в нових умовах. Це все разом допомагає дитині набувати соціального досвіду, оптимізувати власний саморозвиток.

Практичний досвід, спостереження й аналіз результатів опитування респондентів показують: ефективність періодичного включення учнів у ситуативні групи буде зростати, якщо кураторами будуть враховуватись такі умови:

діяльність, на основі якої створено ситуативну групу, повинна бути наповнена пізнавальними, емоційними і вольовими компонентами; діяльність ситуативної групи має носити творчий характер; ситуативні групи повинні мати різноманітний характер і напрями діяльності;

перед ситуативним колективом необхідно ставити конкретні цілі, реалізуючи які, кожен підліток виконує посильні функції.

Проведене опитування, дозволило нам з'ясувати рівень задоволення підлітками своєю діяльністю в гуртках, в класі і в ситуативній групі.

Таблиця 2.2

Показники задоволення обдарованими учнями власною участю у різних виховних структурах (показники у %)

Групи	У гуртках та секціях		У класі		В ситуативній групі	
	а	%	а	%	а	%
Експериментальна (102 особи)	64	62,7	27	26,5	11	10,8
Контрольна (78 осіб)	23	29,5	34	43,6	21	26,9

У процесі проведення нашого експерименту ми виявили тих, хто постійно і охоче бере участь у позакласній творчій діяльності (102 особи) і тих, хто „під тиском” тимчасово виявляв свій позитив.

Таким чином, ми змогли прослідкувати закономірність: було відсутнім „не визнання” учнями будь-якої форми роботи чи не бажання діяти в одній із трьох груп. Бажання діяти у гуртках і секціях висловили в Ег – 62,7%, в Кг - лише 29,5%; зате бажання працювати в загальному класному колективі в Кг виявлено у 43,6% опитаних учнів.

Ця відповідь цілком вмотивована, оскільки в контрольних групах не проводилася спеціальна орієнтація дітей на їх включення до секцій та гуртків, що й дало відповідний результат.

4) Ще одним важливим шляхом, який сприяє соціалізації особистості у профільному навчальному закладі, може бути, на нашу думку, *створення і корекція емоційного стану учнів*. Цей шлях, як стверджують ряд дослідників (О. Зазимко, В.Іванов, А.Лосєва, М.Лукашевич та ін.), оптимізує самореалізацію вихованців.

В умовах життєдіяльності загальноосвітнього навчального закладу недопустимо весь час „утримувати” дітей у стані піднесеності, святковості. За таких умов ми цілком погоджуємось з думкою А.Лутошкіна [119], який виявив і обґрунтував досить помітну пульсацію настрою колективу і назвав це явище

„маятниковим ефектом”. Зміна темпо-ритму „емоційного маятника” справді та ки має відбуватися з певною періодичністю. Не слід допускати його „уповільнення” чи „бігу”, бо від цього залежить динаміка емоційного життя мікрогрупи. При цьому виявлено специфіку прояву емоційного стану: відбувається швидке наростання радісних, світлих переживань і досить помітний, повільний його спад. Це дозволило нам зробити припущення, що для яскравого прояву позитивного емоційного стану (певного емоційного зриву) потрібно, очевидно, певне незадоволення, відсутність вражень.

В такій ситуації педагог зобов'язаний розробляти повну „емоційну партитуру” виховної роботи. Це спонукало нас переглянути з цих позицій як форми, так і зміст роботи з обдарованими учнями, враховуючи їх можливий емоційний вплив.

У процесі зміненої соціальної ситуації педагогам пропонувалося користуватися різноманітними прийомами (див. додаток Ж) навчальної та виховної роботи :

включення учня в нове мікросередовище, в нову сферу самореалізації, саморозвитку (конкурс „Мої музичні захоплення”, виставка малюнків „Мої весняні квіти”);

створення ситуації, в якій особистість може досягати позитивного результату (вікторина „Душа природи – душа добра”, операція „Турбота 2000-2005”);

створення ситуації, в якій особистість „запрограмована” на генерацію ідей, виявлення творчих здібностей (турнір „Чи знаєш ти Харків?”, учнівська наукова конференція, Тиждень Науки, „Вечір нерозгаданих таємниць”);

формування позиції лідера, організатора (літературний вечір, підготовлений старшокласниками для молодшої школи, „Добрий день, казка”, екологічна акція „Прикрасимо світ”, робота екскурсовода в шкільному музеї).

Низку прийомів можна продовжити, враховуючи: індивідуальні особливості особистості підлітка, причини, які спонукають до діяльності, той чи інший емоційний стан, настрої.

Таким чином, запропоновані методи і прийоми посилюють суть і доцільність технологій соціалізації обдарованих учнів в умовах профільного загальноосвітнього навчального закладу.

А проаналізовані технології дозволяють їм розкривати свої здібності, набуті знання, уміння та навички. Лише у сукупності з педагогічною корекцією умов та технологій можна стимулювати особистість з максимальною повнотою розкрити себе у соціумі, що дозволяє учневі домогтися самоствердження, а педагогам соціалізації обдарованих учнів.

2.32.4. Ефективність застосування експериментальних технологій у соціалізації обдарованих учнів

Соціалізація обдарованих учнів в умовах профільного загальноосвітнього навчального закладу є одним із педагогічних аспектів формування особистості і може бути об'єктом педагогічного впливу.

Сутність нової парадигми навчання та виховання полягає в його спрямованості на саму людину, учня, дитину й розуміння її як суб'єкта та мети діяльності вчителя, спрямованої на самовизначення та повну реалізацію особистості учня.

Як зазначалося вище, причини необхідності розробки нової парадигми освіти обумовлені великими змінами в соціальних процесах суспільства, демократичними перетвореннями в економічному житті відповідно до розвитку педагогічної науки та необхідності в удосконаленні навчально-виховної діяльності.

Науковцями розглянуто низку теоретичних положень щодо розвитку особистості учня з метою його підготовки до гармонійного входження у соціальне середовище. До них ми відносимо ідеї “педагогіки добра” й естетизації шкільного життя І.Зязюна, особистісно зорієнтоване виховання І.Беха, неперервність освіти Н.Ничкало, виховуючі відносини А.Бойко, єдність соціального й індивідуального В.Рибалка та ін. До гуманістично-емоційних засад міжособистісних стосунків відносяться також інвайронментальні засади педагогічної концепції Л.Нечепоренко, моральні механізми поведінки А. Дусовицького, нові педагогічні технології виховання Н.Куліш, Л.Куренди, Т. Сущенко та ін.

Формування особистості, розвиток її сутнісних сил, здібностей тощо відбувається у відповідній структурі взаємовідношень у малій групі, в суспільстві на підставі спільної дії та співробітництва з іншими учасниками. В педагогічному процесі мета, завдання, зміст, форми, засоби, методи виховання та навчання об'єктивно визначаються соціальними факторами і повинні мати характер особистісного спрямування у міжособистісних відношеннях.

Як засвідчує наше дослідження, сформовані соціально-духовні особистісні цінності учнів допомагають їм відповідно сприймати ідеологічні утворення і соціальні інститути, які вже існують у суспільстві та задають і транслюють суб'єкту об'єктивні смисли його існування та взаємодії з довкіллям.

Відношення „учитель-учень” існують об'єктивно, вони є необхідністю. Учитель повинен вчити, передавати свій досвід, а учень зобов'язаний оволодівати досвідом попередніх поколінь, щоб рівнем своєї соціальності далі поліпшувати взаємовідносини з соціумом. Учитель не обирає собі учнів, а вступає у відношення з тими дітьми, які прийшли вчитися, бо вони проживають у цьому мікрорайоні чи обрали профільну школу за бажанням своїх батьків. Учні теж не обирають собі вчителя, тому що приходять до школи, де є вже сформований педагогічний колектив, об'єднаний спільністю мети й завдань. У такій ситуації найбільша загроза полягає в тому, що у відношеннях “учитель-учень” дія переважає над взаємодією, відношення відзначаються формалізмом, нещирістю, а діяльність учня приречена на слухання, відтворення, повторення.

Педагогічний процес у такому випадку виступає як один “великий диктант”, учням диктуємо все: і знання, і характер відношень до світу, який їх оточує, і мораль, і переконання, і спрямованість.

При такій організації навчання, на думку Ш.Амонашвілі, діти втрачають інтерес до навчання, стають конфліктними, а сам процес навчання ігнорує дитину, перетворюючи заняття на кару [8]. Вивчення педагогічного досвіду показує, що виховні взаємини формуються не на основі обґрунтованих науково-методичних рекомендацій, а шляхом “проб і помилок”, на інтуїтивному рівні, на основі індивідуального досвіду та природних даних вчителя. У той же час на працюваний досвід, випробовувані методики, які здатні значно полегшити процес виховання, посилити соціалізуючий процес в освітньому середовищі.

На жаль, сьогодні навчально-виховний процес у школі зберігає офіційно-авторитарний характер без елементарного співпідпорядкування (супідрядності). У діяльності сучасної школи досить часто простежується пояснювально-ілюстративна діяльність учителя і репродуктивна – учнів. В їх стосунках мало взаємопорозуміння. Вчитель віддаляється від дитини, і, навпаки, дитина віддаляється від учителя, а особливо, якщо це особистість незаурядна й неординарна.

Слід зазначити, що педагог ще може адекватно прийняти інформацію про те, що учень володіє великими здібностями, але не може і не хоче сприймати той факт, що процес навчання не відповідає його очікуванням. Тому часто проявляється схильність деяких учителів до насильницького „придушення” індивідуальності, проявів обдарованості дітей. У зв’язку із вищезазначеним, постало питання про необхідність пошуку доцільних і дійових факторів, які б сприяли створенню комфортності для учня, для його становлення і розвитку.

Аналіз отриманих матеріалів і досвід практичної роботи з обдарованими учнями дозволяють стверджувати, що в даному випадку суттєву роль може зіграти корекція, як один із важливих механізмів педагогічного управління процесом соціального виховання учнів. Корекція, як процес і педагогічний чинник, виявилась сприйнятливою для нас, оскільки вона базується і орієнтується в основному на процесі життєдіяльності особистості учня, що дозволяє використовувати її оперативно і гнучко. Це зумовлено різноманітністю способів корегування, які представлені досить аргументовано у психолого-педагогічній літературі (А.Волович, О.Зазимко, В.Іванов, Л.Куренда, П.Самовол, Н.Шумакова та ін.) і ґрунтуються на загальних педагогічних вимогах щодо реалізації методів стимулювання (схвалення, похвала, заохочення) та формування думки старших чи думки мікросередовища; створення ситуацій, які спонукають до соціальної поведінки, соціально-вмотивованих вчинків.

У зв’язку з цим постала необхідність змінити корінним чином усталене відношення „учитель - учень” з врахуванням наступних чинників:

неодмінна і постійна любов до учнів, уміння приймати їх такими, якими вони є, незважаючи на те, що інколи вони не є “зручними для вчителя”, а інколи просто є дуже незручними, можна сказати “чужими” , бо мають свою думку, відмінну від учительської; довіра до учнів;

взаємна повага;

готовність і уміння задовольняти прагнення дитини до того, щоб цікавилися її справами, турбувались її проблемами;

“інстинкт симпатії”;

уміння поставити себе на місце іншого.

Тільки за умови орієнтації вчителя на позитивне, що є у кожної дитини, створення таких педагогічних умов, щоб і “найслабший” учень не загубив своїх природних здібностей, вірив в себе, переживав радість успіху, обдаровані учні зможуть почувати себе потрібними, бо їх неординарність задовольняється увагою з боку вчителя і бажанням інших ровесників спілкуватись з ними, спільно виконувати різні види роботи, особливо з підвищеним ступенем складності.

Дослідження переконує, що лише у взаємодії позиції бажання, а не примусу спілкування педагог дійсно може формувати індивідуальність обдарованого учня, який готовий гармонійно увійти в соціальне середовище, щоб знайти в ньому своє місце та достойно його посісти. Як особистість учитель має бути у центрі виховного процесу, який по суті є доцільною організацією взаємин між дорослими і дітьми.

Сила вихователя, учителя – особисте ставлення до учня, а перехід відносно до стану “суб’єктно-суб’єктних” є однією з необхідних умов посилення ефективності процесу навчання і виховання. Тому найвищою точкою взаємодії учня та вчителя є співтворчість, під час якої педагоги та учні об’єднуються творчим діловим пошуком нерозкритих потенційних можливостей навчально-виховного процесу з метою активного саморозвитку і самовираження особистості кожної дитини, а також виявлення їхніх найкращих духовних якостей,

розкриття всього арсеналу як педагогічних засобів, так і творчих здібностей учителя і учня.

Здійсненню розвитку відповідних взаємовідносин сприяв створений план діяльності педагогічного колективу, спрямований на підвищення результатів навчання, виховання та розвитку учнів (див. додаток Ж).

У плані виховної роботи у профільному загальноосвітньому навчальному закладі ставилося за мету створити сприятливе мікросередовище із системоутворюючою основою для вирішення проблеми соціалізації обдарованих учнів.

Поняття системоутворюючої основи можна характеризувати як таку організацію усього життя навчального закладу, в якій знаходять своє відображення і реалізуються сукупність ідей та цінностей, що вироблені колективом цього закладу, завдяки чому кожен вихованець отримує можливість і гарантію свого особистісного розвитку і становлення.

У нашому дослідженні доведено (§ 1.2.), що соціалізація особистості здійснюється у трьох основних сферах: діяльності, спілкуванні, самосвідомості. З практичними проблемами соціалізації зустрічаються майже всі фахівці, що мають відношення до виховного та навчального процесів. Особливо це стосується такої сфери впливу на людину, як виховна робота у профільному загальноосвітньому навчальному закладі.

Шкільний вік наповнений соціальними прагненнями. Це період активної соціалізації особистості - „входження” людини у суспільство. Таким чином, серед соціально-психологічних якостей учнів найважливіше місце посідають їх соціальні і духовні характеристики. Соціалізуючись та засвоюючи інтелектуальний досвід людства, учні готуються до процесу відтворення знань, норм, цінностей на наступних етапах життєвого шляху.

Виявлено, що у шкільному віці набуває актуальності суспільно корисна, соціально значуща та індивідуально-особистісна діяльність. Відповідно до цього, зазначає Н.Заверико, соціалізація особистості спрямована на „підготовку молоді до виконання соціальних функцій, до активної

участі у соціальному розвитку” [61].

Головним завданням при цьому ми вважали те, щоб дати можливість кожному учню максимально, особистісно значуще і соціально ціннісно виразити себе. Крім того, ми вважали особливо важливим дати можливість обдарованим дітям проявити себе, якщо і в не повній мірі, сформованою соціальною особистістю, то хоча б підвищити рівень соціальної спрямованості у життєдіяльності. При цьому створювались всі можливі умови, щоб сприяти формуванню у дітей відчуття емоційно-психологічного комфорту у певному мікросередовищі, що уже саме по собі відіграє суттєву роль у їх соціалізації.

Виховна робота у навчальному закладі - це спеціально організована діяльність, яка має яскраво виражену специфіку впливу, що дає їй певні переваги перед іншими засобами виховання.

Це, передусім, добровільність участі учнів у позашкільній роботі; диференціація її за інтересами і спрямованістю на певний тип діяльності; постановка конкретних практичних завдань перед кожним вихованцем; оволодіння знаннями та вміннями в індивідуальному темпі тощо.

Система навчально-виховної роботи у позаурочний час передбачає також організацію комплексного соціалізуючого процесу - від виявлення у суб'єкта здібностей, потреб, інтересів до визначення соціальних факторів та створення умов для їх застосування з конкретною метою і стосовно конкретного учня.

Позаурочний педагогічний процес не можна ототожнювати із урочним ще й тому, що перед ним не ставиться завдання опрацювати державний стандарт загальної освіти. Ми повинні його логічно розглядати у руслі соціальної комунікації як процес соціально-педагогічної взаємодії, в якій найважливішу роль відіграють феномени емпатії, співтворчості, рефлексивної саморегуляції тощо.

У процесі теоретико-методологічного дослідження ми визначили основні складові соціально-виховної роботи з обдарованими дітьми у

профільному навчальному закладі:

мета - навчити учнів розумно проводити вільний час, створити умови для самостійної, творчої, соціально значущої діяльності, всіляко сприяти успішній соціалізації обдарованих учнів;

виховні цілі - виховання особистості, яка б орієнтувалась на загальнолюдські цінності; здатність до самовизначення та самореалізації в різних сферах діяльності; творче перетворення соціальної дійсності;

завдання - формування базової культури обдарованих учнів; створення сприятливих умов для їх творчої самореалізації; створення суб'єкт-суб'єктної взаємодії в умовах педагогічної співтворчості; підвищення рівня самосвідомості учнів тощо.

Відповідно до визначених складових ми орієнтувались на твердження А.Воловича [35] щодо існування трьох рівнів дозвіллевої діяльності: підготовчого, творчого та екстеріоризації (участь в олімпіадах, концертах, наукових читаннях тощо).

Визначені три рівні діяльності за своїми характеристиками можна співвіднести з трьома стадіями соціалізації:

первинна соціалізація (засвоєння норм та правил поведінки у позанавчальний час);

вторинна соціалізація (засвоєння соціальних ролей);

продуктивна стадія (володіння механізмами позитивного утворення соціальних норм та ролей).

Розроблена теоретична концепція (§§1.2,1.3.) дозволила нам провести аналіз кращого досвіду організації соціально-виховної діяльності, що дало змогу виявити позитивні тенденції та критично осмислити недоліки такого процесу і їх причинову зумовленість.

Це дозволило нам визначити соціально-виховну діяльність як особливий вид суспільної необхідної діяльності, основною метою якої є поглиблене пізнання і оволодіння учнями суті цілеспрямованої

життєдіяльності особистості.

Основне призначення виховної роботи у профільному навчальному закладі полягає у тому, щоб спонукати, активізувати молоду людину до удосконалення і перетворення світу, пізнання його законів, норм, до утворення принципів добра, совісті, справедливості, відповідальності по відношенню до людей, до протидії всьому, що спроможне руйнувати чи принижувати особистість. Структура і склад виконавців цієї роботи створюють умови для розвитку відповідної мотиваційно-потребової сфери, яка передбачає співпадання потреб і цілей кожного учня з потребами і цілями колективу школи і суспільства.

Усвідомлення учнями у процесі соціально-виховної діяльності особистого внеску у справу, яка потрібна як їм, так і іншим молодим людям, дозволяє реально оцінювати свої можливості, наявні знання, вміння, спонукає до удосконалення своїх позитивних якостей як соціальної особистості.

Самостійна діяльність, яку передбачає соціально-виховна робота, сприяє розвитку в обдарованих учнів мислення, соціальної відповідальності, активності і психологічної стійкості, які в подальшому стають підґрунтям для перетворення сформованих поглядів, уявлень про громадянськість у власні особисті перетворення та ідеали (К.Абдульханова-Славська, Л. Божович, І.Бех та ін.).

За таких умов створюється сприятливий психологічний клімат, який позитивно впливає на гармонізацію внутрішнього стану обдарованого учня і зовнішніх факторів, що мають на нього вплив. А це, у свою чергу, допомагає йому проявити суб'єктивні якості у певному соціумі.

В той же час, на основі аналізу отриманих даних, ми з впевненістю можемо стверджувати, що у позаурочних об'єднаннях та гуртках учні дійсно мають достатньо можливостей для прояву себе як соціальної особистості, для саморозвитку, самореалізації своїх потенційних творчих сил. Про це свідчать дані, що представлені у таблиці 2.3. Зокрема, привертає увагу

той факт, що домінуючі позиції займають такі види діяльності, як: предметно-практична, в якій реалізуються і розвиваються найбільш повно інтелектуальні здібності; спортивно-оздоровча, яка дозволяє учням самовдосконалюватися і фізично розвиватися; наукова, що сприяє розвитку індивідуальних здібностей кожного із учасників.

Таблиця 2.3

**Характеристика прояву соціалізації обдарованих учнів
(у гуртках, секціях та навчальній діяльності)**

Сфери життєдіяльності обдарованого учня	НВК№166 „Вертикаль” (268 осіб)		Ліцей „Професіонал” (278 осіб)	
	а	%	а	%
Практично-предметна діяльність	84	31,3	92	33,1
Навчальна діяльність	19	7,1	15	5,4
Спортивні секції	63	23,5	56	20,1
Науково-пошукова діяльність	72	26,9	90	32,3
Спілкування	30	11,2	25	9,1

При цьому слід зазначити, що йдеться не просто про кількісні зміни, а перш за все (і це для нас є найбільш важливим), про якісні. Це, безпечно, дає позитивний ефект при виробленні установок на саморозвиток, самовдосконалення особистості учня, на соціалізацію в цілому.

Проводячи дослідження, ми звернули увагу на той факт, що у профільних загальноосвітніх навчальних закладах можна було виявити основні сфери діяльності, в яких учні брали участь найбільш активно.

Так, скажімо, для НВК „Вертикаль” це були різні напрямки предметно-практичної діяльності і участь у спортивних секціях, а для ліцею „Професіонал” - предметно-практична діяльність та наукові гуртки.

Такі показники, очевидно, ми можемо пояснити тими педагогічними умовами та можливостями учнів, у яких найбільш повно

проявляється різноманітність життєдіяльності обдарованих учнів.

Друге, що представлено в таблиці, - це те, що помітна досить суттєва різниця між показниками, зафіксованими в профільних загальноосвітніх навчальних закладах.

Це підтверджує наше припущення, що в умовах класу профільної школи учні не мають можливостей реалізувати власні цілі і установки на саморозвиток, як це вони можуть робити у позанавчальній діяльності. Маючи в школі основну установку на розвиток знань, учні не завжди ці знання можуть реалізувати у практичній діяльності, що дискредитує їх у середовищі ровесників. Власне йдеться про відсутність у навчальному процесі оптимальних умов для самореалізації особистості, самоствердження „Я” на гуманних і рівноправних засадах.

На основі цього можна сказати, що диференційована соціально-виховна робота має виходити за межі звичайного виховного процесу. Вона набуває статусу інтегрального методу, який забезпечує якісно новий характер соціалізації особистості, коли сама особистість може максимально активно проявляти себе, розвивати, удосконалювати і водночас впливати на характер соціалізаційного процесу.

Крім того, практика переконала нас в тому, що більше „виграють” ті учні, які живуть не лише життям класу, а мають право і змогу входити у будь-яке об'єднання чи гурток, в яких його перебування може бути потрібним, цікавим і посильним. Це й зумовлює потребу обдарованого учня часто випробувати себе у всіх можливих сферах життєдіяльності. Особливо до цього прагнуть ті, хто в умовах класу не міг знайти для себе цікаву справу чи мав досить занижену самооцінку. Тому поява реальних умов для прояву власних умінь і створює реальну базу для реалізації власного „я хочу” і „я це можу”. При цьому, без сумніву, такі учні не лише „випробовують, перевіряють” себе у різних ситуаціях і різних видах діяльності, але й обов'язково знаходяться хоча б в одному із видів діяльності у стані найбільшої комфортності, задоволення і доброго настрою.

Привертає увагу ще один аспект життєдіяльності обдарованих учнів в умовах соціально-виховної діяльності - реальність різноманітних ситуацій, в яких вони, незалежно від здібностей і умінь, вступають у взаємодію, спілкування.

Це зумовлено не стільки обмеженістю простору, скільки прагненням школярів саме цього віку бути в центрі певного мікроколективу, де без взаємоспілкування життєдіяльність мікроколективу практично неможлива.

Звичайно, у ході дослідження нас цікавило питання активності самореалізації, саморозвитку особистості учня та виявлення домінуючих сфер діяльності у профільному загальноосвітньому навчальному закладі.

Одержані дані свідчать про те, що суттєвої розбіжності щодо вибору сфер не помічається. А ось щодо прояву активності реалізації себе, прагнення до розвитку своїх здібностей, то тут досить помітна різниця прояву активності учнів на початку і в кінці навчального року (про що свідчать показники, наведені у таблиці 2.4).

Таблиця 2.4

Порівняльна характеристика прояву активності самореалізації, саморозвитку обдарованих учнів (%)

Сфери життєдіяльності обдарованого учня	НВК №166 „Вертикаль”				Ліцей „Професіонал”			
	Початок року		Кінець року		Початок року		Кінець року	
	а	%	а	%	а	%	а	%
Практично-предметна діяльність	26	31,1	53	63,9	34	36,2	65	69,1
Навчальна діяльність	17	20,5	49	59,0	22	23,4	69	73,4
Спортивні секції	27	32,5	57	68,7	21	22,3	64	68,1
Науково-пошукова діяльність	32	38,6	65	78,3	27	28,7	67	71,3
Спілкування	40	48,1	62	74,7	40	42,6	79	84,0

Як не дивно, але у всіх сферах виявилися і такі респонденти, які зовсім не прагнули до активної життєдіяльності. Проведені бесіди, анкетування дозволили виявити причину байдужості як до сфер, так і до виду діяльності: психологічний внутрішній „зажим”, який мотивується небажанням виставити себе на посміх; відсутність уміння спілкуватися; невпевненість у своїх здібностях чи достатніх уміннях; внутрішня установка на позицію, „що тут немає нічого цікавого” та ін. Особливо ця тенденція спостерігалася у сфері гурткової роботи, де потребувалася розкутість, невимушеність, швидка реакція, ініціативність. Боячись показатися „смішними” в тій чи іншій малій групі, учні охочіше включалися в інтелектуальні, наукові гуртки, ніж до творчих чи спортивних гуртків, де потребувалось реалізувати певні „рольові” функції.

Таким чином, у ході нашого дослідження ми виявили, що в основному вплив педагогічних чинників, мікросоціуму залежить від активності самої особистості, про що переконливо доводять ряд вчених: Л. Божович, В.Гуров, О.Карпенко, О.Кузьменко, А.Мудрик та ін. Особистість

самореалізується, самоудосконалюється, індивідуалізується, соціалізується у виховуючому мікросередовищі.

Тому ми вважаємо, що недопустимо протиставляти мікросоціум соціальній особистості, оскільки поза ними вона ніколи не зможе стати „соціальною”. Це теоретичне положення стало своєрідним підґрунтям у науковій розробці методики соціалізації обдарованих учнів.

Включаючи підлітків у діяльність з урахуванням виявлених індивідуальних особливостей, інтересів і нахилів, педагог по суті проектує умови розкриття кращих якостей кожного із них. Для того, щоб життєдіяльність у мікросоціумі забезпечувала взаємозв'язок і взаємодію кожного, сприяла виробленню навичок спілкування, формувала соціально-значущі мотиви, перед колективом педагогів завжди ставилися певні вимоги: кожному обдарованому учню - свободу творчості; активна участь кожного в організації власної життєдіяльності і своїх однолітків; для всіх учасників різних сфер – рівні і конкретні обов'язки; висока вимогливість до себе і до учнів; допомога і порада, а не покарання та фіксація недоліків.

У процесі аналізу досліджень процесу формування підлітка не можна було не звернути увагу на типи реалізації себе, виокремленні О.Мудриком [136]: „пливучі”, „плануючі”, „видумуючі”, та „ті, що віддаються життю”; та В. Іжицьким [73], „відкритий”, „пульсуючий”, „цілеспрямований”, „пливучий”, „фантазуючий”.

Виходячи з суті нашого дослідження, ми прийняли варіант самовираження В.Іжицького, оскільки, справді, кожен суб'єкт є відображенням певного характеру, поведінки, мотивів, орієнтацій, що в цілому і проявляється у конкретному визначенні його типу саморозвитку.

Характеристика цих типів не є окремим предметом нашої уваги, але вона дозволила нам та іншим педагогам, які брали участь в експерименті, краще орієнтуватися у виборі адекватних методик для соціалізації обдарованих учнів. Аналіз кількісної характеристики різних типів самовираження особистості дозволив виявити співвідношення, що представлено у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Показники типів самовираження обдарованих учнів

Типи самовираження	НВК №166 „Вертикаль”		Ліцей „Професіонал”	
	а	%	а	%
„Відкритий”	35	13,1	44	15,8
„Пульсуючий”	83	30,1	91	32,7
„Цілеспрямований”	78	29,1	63	22,7
„Пливучий”	36	13,4	46	16,6
„Фантазуючий”	36	13,4	34	12,2
Всього	268		278	

Наші дослідження дозволили виявити той факт, що серед різних типів самовираження в обдарованих учнів найбільш рухливими були: пливучі, пульсуючі і фантазуючі. Це дозволило відповідно проектувати розвиток і становлення учня як соціальної особистості.

Проте сам цей процес найповніше проявлявся у мікросередовищі, яким у нашому випадку виступають гуртки та секції за інтересами, де кожен учень реалізується у взаємостосунках з іншими однолітками, що надає йому ще більшої мотиваційної сили розкритися, утвердитися серед них.

При таких підходах до організації педагогічного процесу як необхідної умови самореалізації, саморозвитку і становлення особистості обдарованого учня, суттєво змінюються функції і самих учнів, система стосунків у мікросоціумі, способи організації і зміст їх життєдіяльності.

Свою позицію стосовно організації соціально-педагогічних умов для соціалізації і розвитку ми запропонували учням визначити за 8 параметрами, які відображають особливості соціалізаційного процесу у соціально-педагогічній діяльності (див. табл. 2.6).

Відповіді за рівнями задоволення свідчать про достатньо помітне зміщення від позиції „не задоволений”, „не можу визначитись” на початку щорічного зрізу до позиції „абсолютно задоволений” чи, принаймні, до позиції „не зовсім задоволений”.

Водночас привертає увагу той факт, що після проведення експериментальної роботи учні найбільше задоволені змістом позанавчальної діяльності та організацією нетрадиційних підходів у виховній роботі.

Але, на жаль, слід зазначити, що відповіді на питання ”Чи зважають на Ваше „Я”?” засвідчують задоволення менше половини учнів. Цей факт обговорювався на педраді, а також з учнями з метою пошуку оптимального варіанту взаємодії з ними та створення умов для використання їх ідей, прояву ініціатив, тощо.

Показники задоволення обдарованими учнями організацією соціально-виховною діяльністю
(в абсолютній кількості 278 осіб в Ег ліцею „Професіонал“)

№	Показник задоволення	Абсолютно задоволений		Задоволений		Не зовсім задоволений		Не задоволений		Не можу визначити	
		До	Після	До	Після	До	Після	До	Після	До	Після
1	Особистісною орієнтацією	39	95	61	146	116	32	48	4	14	1
2	Змістом діяльності	19	69	62	162	145	35	43	8	9	4
3	Організаційними формами роботи	30	74	77	141	129	54	31	8	11	1
4	Типом управління виховною діяльністю	28	80	58	107	152	72	35	17	5	2
5	Ставленням кураторів	50	118	93	137	79	21	44	2	12	-
6	Метами виховання	38	97	81	154	83	24	56	2	20	1
7	Чи зважають на Ваше „Я“?	22	135	67	127	154	9	22	3	9	-
8	Не традиційність у Вашому вихованні	19	98	54	156	152	21	39	2	14	1

Таким чином, можна стверджувати, що правильно організована соціально-виховна діяльність у профільних загальноосвітніх навчальних закладах виконує такі функції:

- сприяє прояву розвитку загальних здібностей учня;
- створює реальні можливості для розвитку кожного як особистості;
- стимулює самопізнання, самовираження кожного, тим самим формує на високому рівні усвідомлення себе як соціальної особистості, здатної стати і бути членом певного соціуму;
- надає можливість для самоусвідомлення.

Отже, за отриманими результатами дослідження можна з упевненістю стверджувати, що активно спрямована участь обдарованих учнів у позаурочній діяльності є реальною і необхідною умовою для самореалізації і становлення особистості.

Виявлено ряд особливостей педагогічного процесу, які можуть впливати на характер і зміст діяльності школярів, спрямованих на утвердження власності позитивного „Я” у новому мікросоціумі і мікросвіті.

Дані експерименту переконливо свідчать про позитивну динаміку формування особистісних якостей обдарованих учнів у профільному загальноосвітньому навчальному закладі, проявом якої в дослідженні визначено зміну особистісних цілей від „установки на розвагу та відпочинок” до „прагнення до самовдосконалення і виховання нових якостей” (табл.1).

Аналіз даних таблиці переконливо свідчить про позитивну динаміку особистісних цілей обдарованих учнів:

- вибір альтруїстичних цілей в контрольній групі – 21,8 %, в експериментальній групі – 41,8 %;
- вибір гедоністичних цілей в контрольній групі – 20,5 %, в експериментальній групі – 6,3 % (за даними 2003 р.).

Таблиця 2.7

Динаміка особистісних цілей обдарованих учнів в умовах керованого процесу соціалізації

Зміст цілей	2001				2002				2003			
	Ег 179 осіб		Кг 86 Осіб		Ег 190 осіб		Кг 87 осіб		Ег 177 Осіб		Кг 77 Осіб	
	%	А	%	А	%	а	%	А	%	А	%	А
1. Далекі та конкретні альтруїстичні	36,3	65	29,9	26	43,2	82	27,0	23	41,8	74	21,8	17
2. Прагнення до самовдосконалення та	30,7	55	17,2	15	41,1	78	11,2	9	33,9	60	10,3	8

самореалізації												
3. Тяжіння до психологічного комфорту	35,7	64	13,7	11	32,6	62	14,6	13	30,5	54	18,0	14
4. Соціально-статусні	41,9	75	20,7	18	46,3	88	19,1	17	44,1	77	20,5	16
5. Професійно-усвідомлені	39,1	70	26,4	23	31,6	60	31,5	27	56,4	100	26,9	21
6. Установка на розвагу та відпочинок	7,3	13	21,8	19	6,8	12	24,7	21	6,3	11	20,5	16
7. Невизначеність чи невпевненість у власних цілях	-	-	3,4	3	-	-	4,5	4	-	-	2,6	2

Кількісні показники свідчать про те, наскільки збільшилось число обдарованих учнів, котрі вміють визначити цілі (до речі, не поодинокі) і домагатися їх реалізації шляхом включення в активну перетворюючу діяльність.

Таким чином, можна стверджувати, що набуті особистісні якості - соціальне спрямоване цілепокладання - позитивно впливають на психолого-емоційний стан учнів, посилюють їх прагнення до самовдосконалення, поглиблюють об'єктивність самоаналізу і самооцінки, що відображається у коефіцієнті задоволення за запропонованими восьми параметрами.

Висновки до другого розділу

Зміни соціально-економічного, освітнього і політичного рівня розвитку нашого суспільства обумовили необхідність пошуків шляхів і механізмів соціального впливу на молоде покоління України.

При цьому акцент був зроблений на соціалізацію обдарованих учнів профільного загальноосвітнього навчального закладу як своєрідного середовища, в якому можна посилювати їхні особистісні і соціально значущі якості.

У ході констатувального експерименту, який включав спостереження за обдарованими учнями на предмет виявлення їх потреб, інтересів і цінностей, було виявлено:

а) вихідний рівень соціальної особистості, який характеризується інтересом до соціально значущої діяльності, орієнтацією на загальнолюдські цінності і здатністю проявляти соціальну активність;

б) потребу учнів у соціально-активній діяльності в мікросоціумі.

Реалізуючі програму соціально-педагогічного виховання обдарованих учнів (формувальний експеримент), ми зробили акцент на соціалізаційній спрямованості позанавчальної діяльності, спеціальних заняттях, ділових і ро

льових іграх, змодельованих ситуаціях і реальній практичній діяльності, спрямованих на розвиток соціально значущих якостей учнів.

Результати апробації запропонованих програм, технологій і форм, що лежать в основі соціально-виховної роботи, показали ефективність такого підходу у процесі соціалізації особистості обдарованих учнів.

З метою визначення ефективності навчально-виховного процесу була розроблена та апробована комплексно-цільова програма „Особистісно орієнтовне навчання та виховання як умова розвитку творчого потенціалу учнів”, яка передбачає участь у її реалізації всіх учасників навчально-виховного процесу. Маючи на меті вироблення стійкої життєвої позиції обдарованого

учня, становлення його як особистості, програма охопила низку важливих факторів щодо організації цілеспрямованого соціально-виховного процесу.

Вивчаючи зміст навчально-виховної діяльності в Україні, ми змогли виокремити і ефективно застосувати найбільш дієві напрями позаурочної діяльності як компонент соціалізації обдарованих учнів у профільному загальноосвітньому навчальному закладі (олімпіади, вікторини, творчі вечори, турніри, предметні тижні тощо).

У ході дослідження на основі проведеного опитування, включеного спостереження, бесід було виявлено, що 79,3% учнів проявили себе яскраво і прагнули реалізувати себе у різних сферах.

Використовуючи у соціально-виховній діяльності різноманітні за складністю, змістом, напрямками форми виховної роботи, ми поряд із великими комплексними справами („День космонавтики”, „Дзвони нам, дзвоніку”, „Математичні віночки” тощо) використовували і так звані малі форми: захист наукового проекту, засідання клубу, літературне змагання „Перші проби пера” тощо.

Таким чином, створена нами „ситуативна спільнота” розширила межі діяльності особистості, певні шляхи та фактори, які впливають на активізацію особистості учня, а показники задоволення учнів формами та змістом позанавчальної діяльності підтверджують правильність наших технологічних рішень (таблиця 2.6).

Спираючись на отримані дані щодо особливостей соціалізації обдарованих учнів у процесі навчально-виховної діяльності, нами були спроектовані напрями соціалізації, за якими цей процес розгортається (див. §2. 2.). В основі діяльності обдарованих учнів лежало усвідомлене цілепокладання на саморозвиток, самореалізацію. Зміна спрямованості цілей підтверджує важливість самого феномена у загальному процесі соціалізації обдарованого учня як соціальної особистості.

Таким чином, якщо виходити з того, що об’єктивне ставлення до власної діяльності, до людей, уміння визначати індивідуальні і соціальні цілі і мати власну позицію, наявність емоційно-позитивної комфортності і відповідного настрою є показниками соціалізації особистості, то зроблені висновки і наведені

дані у низці таблиць свідчать, що під час правильно організованого навчально-виховного процесу в умовах профільного загальноосвітнього навчального закладу обдарований учень може не лише реалізувати себе як особистість, але й зайняти позицію у діяльності як соціальна особистість.

Отже, проведена експериментальна робота дозволяє стверджувати, що ефективна соціалізація обдарованих учнів може відбуватися за таких умов, якщо:

використовується виважена система педагогічної взаємодії, яка спрямована на розвиток індивідуального, когнітивного, особистісного та мотиваційного потенціалу особистості учня;
 навчально-виховний процес у профільному загальноосвітньому навчальному закладі виступає ефективним соціально-педагогічним фактором здійснення цілеспрямованої орієнтації обдарованих учнів на необхідність засвоєння системи знань і умінь соціальної адаптації;
 система організаційних форм навчально-виховного процесу, спрямованих на досягнення успіху в соціалізації учнів загальноосвітнього навчального закладу, базується на потребах, інтересах і можливостях самого обдарованого учня;
 профільні загальноосвітні навчальні заклади діють у тісній співпраці з державними позашкільними установами, університетами, науковими центрами;
 функціонування профільних загальноосвітніх навчальних закладів забезпечуватимуть педагоги-професіонали.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Соціалізація обдарованих учнів як соціальної особистості є глобальною проблемою, яка в сучасних умовах розвитку суспільства і загальноосвітньої школи потребує ґрунтовного її розгляду і розв'язання. Саме тому переорієнтація і переструктурування навчально-виховної роботи з учнями у різних сферах їх життєдіяльності і потребує ґрунтовного розкриття суті та особливостей навчально-виховного процесу, зокрема в умовах профільних загальноосвітніх навчальних закладів.

Вихід із кризової ситуації в системі освіти щодо розвитку обдарованих учнів як соціальної особистості доцільно шукати як у самій особистості з усіма її суперечностями, ваганнями, позитивними проявами, так і в особливостях організації навчально-пізнавальної та виховної діяльності. Будучи ядром соціально-педагогічного процесу, обдарований учень водночас є активною рушійною силою цього процесу, а його діяльність є проявом внутрішніх

установок, інтересів, потреб, соціальної позиції, проявом власного „Я” як можливого самовираження, самореалізації, самоствердження.

Одним із інструментів, які дозволяють підвищувати роль освітнього середовища у процесі соціалізації обдарованих учнів, є розгортання педагогічної роботи у кожному конкретному мікросоціумі, оскільки її метою є досягнення позитивних змін у структурі особистості як у соціальнозначущих, так і особистісно ціннісних позиціях.

Обдарований учень при цьому виступає як своєрідна психологічна система, яка відображає соціально значущі і особистісно цінні якості. А процес соціалізації розглядається як умова, яка активізує зростання соціальної ролі, соціальної активності цієї особистості і водночас є процесом її самовдосконалення.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове розв’язання наукового завдання дослідження особливостей соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі профільного загальноосвітнього закладу, що виявляється в науковому обґрунтуванні змісту педагогічних умов соціалізації обдарованих учнів; включенні обдарованих учнів у організаційні форми роботи, що сприятимуть їхньому творчому розвитку та формуванню умінь соціальної адаптації; оптимізації системи управління діяльністю загальноосвітнього навчального закладу. Результати теоретичного й експериментального дослідження підтвердили гіпотезу, на якій вони ґрунтуються, засвідчили вирішення поставлених завдань і дали підстави для таких висновків:

1. Обґрунтовано особливості соціалізації обдарованих учнів в умовах навчально-виховного середовища профільного загальноосвітнього навчального закладу, що полягають у : а) активному включенні у нове середовище, нові суспільні відносини і центрація навколо основного напрямку діяльності; б) посиленні ролі обдарованого учня як суб’єкта соціалізації, самостійність у виборі цінностей, ідеалів, середовища для спілкування, видів діяльності, що посилює необхідність рівноправної, демократичної і партнерської взаємодії; в) актуалізації механізмів саморегуляції, самокорекції поведінки, мотивів, цінностей; г) домінуючим фактором впливу стає нове соціальне мікросередовище (класний колектив, гурток чи секція за інтересами, неформальне об’єднання).

2. Проведений змістовий аналіз проблеми соціалізації обдарованого учня як процесу і результату засвоєння соціального досвіду, внаслідок системного педагогічного впливу соціально-виховних факторів дозволив виокремити особливості процесу соціалізації обдарованих учнів у профільному загальноосвітньому навчальному закладі: раннє залучення учнів до науково-пошукової діяльності, орієнтація на визначення майбутньої сфери професійної діяльності; своєрідний характер педагогічної взаємодії; надання учням права

вибору най-

більш значущих для них видів навчально-виховної діяльності; стимулювання процесу їх самовизначення та самореалізації.

3. Виокремлено критерії оцінки ефективності процесу соціалізації обдарованих учнів в умовах загальноосвітнього навчального закладу: виявлення творчих здібностей; спрямованість на взаємодію з соціумом; здатність мобілізувати внутрішні сили на реалізацію цільової установки; наявність соціально-адаптаційних вмій; гуманне ставлення до оточуючої дійсності та показники ефективності соціалізації обдарованих учнів: високий рівень розумової та творчої активності; організованість, відповідальність; активність самореалізації; прагнення до саморозвитку.

4. Розроблено систему педагогічних умов соціалізації обдарованих учнів: ефективним соціально-педагогічним чинником виступає виражена система педагогічної взаємодії; організаційні форми навчально-виховного процесу базуються на потребах, інтересах і можливостях обдарованих учнів і спрямовані на розвиток індивідуального, когнітивного, особистісного та мотиваційного потенціалу учня; профільні загальноосвітні навчальні заклади діють у тісній співпраці з вищими навчальними закладами, позашкільними установами, центрами наукової та технічної творчості; навчальний процес профільних загальноосвітніх навчальних закладів забезпечують педагоги-методисти та провідні вчені; оптимізовано зміст та форми системи управління діяльністю профільного загальноосвітнього навчального закладу.

5. Розроблено комплекс методик розвитку якостей обдарованих учнів в навчально-виховному середовищі профільного закладу, до якого увійшли: комплексна цільова програма „Особистісно орієнтоване навчання та виховання як умова розвитку творчого потенціалу обдарованих учнів”; проекти: “Використання нових інформаційних технологій”, „Всесвіт”, “Правова культура” ; спецкурс для студентів педагогічних спеціальностей „Обдаровані учні та особливості їх навчання і виховання”; програма моніторингу процесу соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу, що забезпечує процес їх ефективної соціалізації.

Таким чином, нами були впроваджені у практику навчально-виховної діяльності групові (мікрогрупові) та індивідуальні форми роботи як для обдарованих учнів, так і для педагогічних колективів профільних навчальних закладів (комплексно-цільова програма управління пізнавальною діяльністю обдарованих учнів – моніторинг „Викладач – обдарований учень” (додаток Д).

Домінуючими методами виступають: соціально-педагогічні ситуації (ситуації-оцінки, ситуації-вправи, ситуації-проблеми), ділові і рольові ігри, відеокоментування, тренінг, аналіз спроектованих і реальних ситуацій (

психолого-педагогічного, соціально-психологічного, організаційного, управлінського плану), діяльність у реальних умовах, розробка індивідуальної програми самовиховання тощо.

В цілому реалізація формувального експерименту сприяла підвищенню готовності обдарованих учнів оперативно включатися в активну діяльність за гальноосвітнього навчального закладу (предметні олімпіади, науково-практичні конференції, вікторини, спортивні естафети, фестивалі, КВК тощо); точніше орієнтуватися у виборі цілей; підвищенню їх соціальної активності, розширенню кола їх інтересів і потреб; поглибленню процесу самопізнання і критичної самооцінки, поведінки та діяльності; формуванню потреби бачити перспективи власного розвитку, розширенню і збагаченню позитивного емоційного фону життєдіяльності, особистісному зростанню учнів.

Результати дослідження дають підстави вважати, що вихідна методологія є правильною, визначені завдання реалізовані, мету досягнуто. Сукупність отриманих наукових висновків та практичних рекомендацій має важливе значення для здійснення соціалізації обдарованих учнів в умовах профільних загальноосвітніх навчальних закладів.

Проведене дослідження засвідчило необхідність подальшої розробки проблеми за такими основними напрямками: вивчення емоційної, інтелектуальної і моральної своєрідності обдарованих учнів; науково-методичне обґрунтування системи розвитку обдарованості учнів у позашкільних виховних інститутах та перевірка її ефективності .

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абдульханова-Славская К.А.* Деятельность и психология личности. - М.: Наука, 1980. - 335 с.
2. *Абраменкова В.В.* Соціальна психологія дитинства в контексті розвитку відносин дитини у світі // Питання психології.- 2002. - №1. – С. 3-16.
3. *Аванесов В.С.* Композиция тестовых заданий: Учебное пособие для преподавателей вузов, учителей школ, гимназий, лицеев. – М.: Центр тестирования, 2002. – 239 с.
4. *Авдеевская (Белинская) Е.П., Баклушинский С.А.* Особенности социализации подростка в условиях быстрых социальных изменений // Ценностно-нормативные ориентации старшеклассника: Труды по социологии образования. Т. III. Вып. IV.- М., 1995. – С. 118-132.
5. *Агапова Т.П.* Формирование творческой активности студентов произведениями живописи в учебном процессе: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Харьков, 1996. – 173 с.
6. *Алфімов Д.В., Астахов В.І., Белічева Т.М.* І спокій нам навіть не сниється... (Із досвіду становлення приватних загальноосвітніх шкіл України) / За заг. ред. В.І.Астахова. – Х.: НУА, 2003. – 200 с.
7. *Алфімов В.М.* Педагогічні основи організації навчально-виховної процесу в ліцеї: Дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. – К.: Ін-т педагогіки АПН України, 1997. – 438 с.
8. *Амонашвили Ш.А.* Личностно-гуманная основа педагогического процесса. – Минск: Университетское, 1990. – 560 с.
9. *Ананьев Б.Г.* О соотношении способности и одаренности // Проблемы способностей. – М.: АПН РСФСР, 1962. – С.15-32.
10. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания. – Л.: ЛГУ, 1968.– 539 с.
11. *Андреева Г.М.* Социальная психология: Учебник. – М.: Аспект Пресса, 1996. – 375 с.
12. *Андрущенко В., Михальченко М.* Сучасна соціальна філософія. Т.1: Курс лекцій. – К: Генеза, 1993. – 255 с.
13. *Андрущенко В.П.* Гуманітарна складова формування технічної еліти України // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наукових праць / За ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та О.Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Вип. 3. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2002. – С. 8-14

14. *Бабанский Ю.К.* Комплексный подход к воспитательной работе с подростками. - М.: Знание, 1979. – 32 с.
15. *Бакшеева З.Г.* Формирование идейно-нравственной готовности старшеклассников к выбору профессии: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – Челябинск: ЧПИ, 1979. – 20 с.
16. *Батенин С.С.* Человек в его истории. - Л.: ЛГУ, 1976. - 295 с.
17. *Белкин А.С.* Ситуация успеха. Как ее создать? – М.: 1991. – 176 с.
18. *Бердяев Н.А.* Самопознание. – Москва: Книга, 1991. – С. 57-62
19. *Бернс Р.* Развитие Я-концепции и воспитание. – М.: Прогресс, 1986. – 424 с.
20. *Бех І.Д.* Особистісно зорієнтоване виховання. – К., 1998. – 203 с.
21. *Бестужев-Лада И.В.* Нормативное социальное прогнозирование: возможности пути реализации целей общества. Опыт систематизации / Отв. ред. Г.В.Осипов. - М.: АН СССР, Ин-т соц. исследований. Наука, 1987. – 212 с.

22. *Білоусова В.О.* Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи. – Київ, 1997. – 190 с.
23. *Битинас Б.П.* Введение в диагностику воспитания. – М.: Педагогика, 1998. – 415 с.
24. *Бобир О.В.* Особистісні характеристики юнацтва з різними формами обдарованості: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 — Х.: ХНУ ім. В.Н.Каразіна., 2005. — 20 с.
25. *Богомолова Н.Н., Петровский Л.А.* О методах активной социально-психологической подготовки // Вестник Моск. ун-та: Сер. Психология.- ХГУ, 1977. - №1. – С. 53-61.
26. *Бодалев А.А.* Личности и общение. – М.: Педагогика, 1983. – 271 с.
27. *Божович Л.И.* Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1963.– 464 с.
28. *Бойко А.М.* Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації. – К.: ІЗМН, 1996. – 232 с.
29. *Бочарова В.Г.* Социальная микросреда как фактор формирования личности: Дисс. докт. пед. наук.: 13.00.01. - М., 1991. - 379 с.
30. *Вайнола Р.Х.* Формування творчої особистості школяра в системі виховної роботи: Дис.... канд. пед. наук: 13.00.01.– К.,1998. – 182 с.
31. *Венгер Л.А.* и др. Неужели я гений ? /Самоучитель для развития таланта/ Пер. с англ. Л.Церук. – С-Пб.: Питер Пресс, 1997. – 308 с.
32. *Верцинская Н.Н.* Формирование индивидуальности школьника в целостном учебно-воспитательном процессе: Дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. – Минск, 1991. – 316 с.

33. *Витт Н.В.* Речь и эмоции: Уч. пособие к спецкурсу по психологии.— М., 1984.—76 с.
34. *Вишневська О.О.* Педагогічні умови формування ділової культури студентів бізнес-коледжу в системі соціалізації особистості: Автореф. дис ... канд. пед. наук: — Харків: 2002. — 20 с.
35. *Волович А.С.* Особенности процесса социализации выпускников средней школы: Дис. ... канд. психол. наук: 13.00.07. - М., 1990. - 130 с.
36. *Выготский Л.С.* Педология подростка // Собр. соч в 6 т. Т. 4. — М., 1984. — 242 с.
37. *Гапон Э.В.* Педагогические условия повышения эффективности самостоятельной работы студентов: Автореф. ... канд. пед. наук. — К., 1991.- 30 с.
38. *Гершунский Б.С., Пруха Я.* Дидактическая прогностика. — К.: Вища школа, 1979. — 240 с.
39. *Гильбух Ю.З.* Внимание: одаренные дети.— М.: Знание, 1991.—79с.
40. *Гласер У.* Школы без второгодников. — М.: Прогресс, 1991. — 167 с.
41. *Гнатко М.М.* Структура обдарованості та засадні принципи роботи з обдарованими дітьми // Обдарована дитина. — 1998.— №4 . — С.4–5.
42. *Гнатюк О.В.* Теоретичний аналіз проявів обдарованості у молодших школярів у навчанні // Практична психологія і соціальна робота. — К., 2004. — №10. — С.71–73.
43. *Гончаренко С.У.* Зміст загальної освіти і її гуманітаризація // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія /За ред. І.А. Зязюна. — К.: “Віпол”, 2000. — С. 81-106.
44. *Гриньова В.М.* Педагогічна культура:науково-методичні матеріали для студентів та викладачів.- Харків: ХДПУ, - 2000. — С.41-48.
45. *Грищенко Н.В.* Феномен творчості (філософсько-онтологічні засади): Дис. ... канд.. пед. наук: 09.00.01. — Х., 1995. — 180 с.
46. *Гуров В.Н., Селюкова Л.Я.* Социализация личности: социальный педагог, семья, школа. - Ставрополь, ИУУ, 1993. - 178 с.
47. *Дербишалиев Т.* Педагогические проблемы подготовки учащихся к выбору профессии учителя: Автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.01. — Фрунзе, 1981. — 25 с.
48. *Державна національна програма “Освіта” Україна XXI століття.* — К.: Радуга, 1994. — 61 с.
49. *Дистервег А.* Избранные педагогические сочинения. — М., 1956.— 320 с.
50. *Долженко О.В., Шатуновский В.Л.* Современные методы и технологии обучения в техническом вузе. - М.: Высшая школа, 1990.

- 216 с

51. *Дусавицкий А.К.* Психологические механизмы и закономерности развития личности в школьном коллективе в зависимости от организации учебной деятельности в начальной школе // – Вестник Харьковского университета. - 1990, №344 Психология личности и познавательных процессов. – Харьков: Основа, 1990. – С. 6-10.
52. *Эшби У.* Конструкция мозга. Происхождение адаптивного поведения. – М., 1964. – 241 с.
53. *Єдність педагогіки і психології у цілісному навчально-виховному процесі: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.– Полтава, 1995.– 76 с.*
54. *Жуковская В.И.* Психологические основы выбора профессии. – Минск: Народная Асвіта, 1978. – 73 с.
55. *Завгородня Н.М.* Вивчення дій з алгебраїчними дробами в 6 класі. // Майстерня гуманності. Інформаційний вісник. - №6. – Харків, 1998. – С. 113-116.

56. *Завгородня Н.М.* Графік учить мислити. // Лицейские записки. – Харьков, декабрь 1999. - №6-7. - С. 89-101.
57. *Завгородня Н.М.* Підготовка вчителів до роботи з обдарованими дітьми з метою їхньої соціологізації // Наукові записки кафедри педагогіки. – Х.: Константа. – 2001. – Вип. VII. – С. 70-76.
58. *Завгородня Н.М.* Підготовка обдарованих учнів профільних шкіл до адаптації у реальному середовищі // Наукові записки кафедри педагогіки. – Х., 2002. – Вип. IX. – С. 122-128.
59. *Завгородня Н.М.* Проблеми взаємовідносин вчителя та учнів в процесі навчання та виховання // Наукові записки кафедри педагогіки. – Х., - 2001. – Вип. VI. – С. 89-91.
60. *Завгородня Н.М.* Проблеми соціологізації особистості учня. // Наукові записки кафедри педагогіки. – Х., 2000. – Вип. V. – С. 67-71.
61. *Заверико Н.В.* Соціалізація старшокласників у самодіяльних об'єднаннях: Дис. ... канд пед. наук: 13.00.01. - К., 1992. – 182 с.
62. *Зазимко О.В.* Психологічні основи ідентифікації технічної обдарованості в юнацькому віці: Автореф. дис. ... канд. психол. наук . 19.00.07. — К., 2003. — 23 с.
63. *Закон України „Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки” від 18 листопада 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – №30.*
64. *Закон України „Про загальну середню освіту” // Освіта Україна. – 1999. – №25.*
65. *Закон України „Про освіту”. – К.: Генеза, 1996. – 36 с.*
66. *Зязюн І.А.* Молодь напередодні ХХІ століття //Цінності освіти і виховання. - К., 1997. - 79 с.

67. *Зязюн І.А.* Педагогіка добра. Ідеали і реалії. – К., 2000, - 308 с.
68. *Ільин Е.П.* Герой нашего урока. – М.: Педагогика, 1991. – 288 с.
69. *Ільин Е.П.* Путь к ученику: Раздумья учителя-словесника: Кн. для учителя: Из опыта работы. – М.: Просвещение, 1988. – 224 с.
70. *Имитационно-игровое обучение в высшей школе: Учебное пособие / Л.В.Кондрашова, М.Г. Виевская, Л.А. Савченко.* – Кривой Рог, 2001. – 194с.
71. *Іванов В.М.* Педагогічні умови соціалізації міських старшокласників: Автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05. – Київ, 1998. – 20с.
72. *Іванова О.І.* Комуникативна спрямованість занять з мови як умова формування педагогічної майстерності. Психолого-педагогічна підготовка вчителя у вузі: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Полтава, 1992. – С. 148-149.
73. *Ижицкий В.П.* Развитие личности старшеклассника во временном коллективе: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – М., 1985. – 17 с.
74. *Кабул В.Т.* Воспитание школьников в условиях обновления общества. Минск: ИПКУ, 1994. – 176 с.
75. *Кан-Калик В.А.* Педагогическая деятельность как творческий процесс. – М., 1977. – 64 с.
76. *Капська А.Й.* Соціальна робота: Навч. посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 328 с.
77. *Капська А.Й.* Соціально-педагогічна діяльність як умова соціалізації особистості //Соціальна педагогіка. – К.: ДЦССМ, 2000. – С. 14–24.
78. *Карне М.* Одаренные дети. –М.: Прогресс.,1991. - 224 с.
79. *Карпенко О.Г.* Соціальне становлення особистості підлітка в тимчасових об'єднаннях за інтересами: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1999. – 184 с.
80. *Кисільова В.П.* Формування творчої особистості учня профільного ліцею у процесі навчання: Автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01. – Київ, 2001. – 23 с.
81. *Ковалев А.Г.* Психология личности. – М.: Просвещение, 1970.–140 с.
82. *Ковальова І.О.* Використання передового педагогічного досвіду в процесі формування професійної майстерності майбутніх педагогів: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. – Харків, 1997. – 24 с.
83. *Колберг Л., Пауэр Ф., Хиггинс Э.* Подход Лоуренса Колберга к нравственному воспитанию // Психологический журнал. – 1992. - №3. – С. 173-175.

84. *Коменский Я.А.* Избранные педагогические произведения. Т.1. – М.: Педагогика, 1982. – 287 с.
85. *Комплексна програма пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді „Творча обдарованість”* // Інформаційний збірник Міністерства освіти та науки країни. – 1992. – №5. – С. 20–32.
86. *Кон И.С.* В поисках себя. – М., 1984. – С.158-177, 296 – 332.
87. *Кон И.С.* Психология старшеклассников. – М.: Просвещение, 1980. – 48 с.
88. *Кон И.С.* Психология юношеского возраста. – М.: Просвещение, 1979. – 175с.
89. *Кондрашова Л.В.* Методика подготовки будущего учителя к педагогическому взаимодействию с учащимися. – М.: Прометей, МГПИ, 1994. – 219 с.
90. *Конституція України.* – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
91. *Корчуганова И.П.* Формы и уровни проявления творческой одаренности в юношеском возрасте: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. – К., 1997. – 201 с.
92. *Крутецкий В.А.* Психология обучения и воспитания школьников. – М.: Просвещение, 1976. – 303 с.
93. *Крылова Н.Б.* Формирование культуры будущего специалиста. – М.: Высшая школа, 1990. – 134 с.
94. *Кузьменко О.А.* Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи: Дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 1998. – 184 с.
95. *Кузьмина Н.В.* Очерки психологии труда учителя. Психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности. – Л.: Изд-во ЛГУ 1967. – 183 с.
96. *Куліш Н.М.* Розвиток самосвідомості обдарованих дітей у спільній діяльності: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07.– К., 2003. – 19 с.
97. *Культура спілкування: Навч.-метод. посібник / За ред. Арват Ф.С., Коваленко Є.І., Кириленко С.В., Щербань П.М.* – К.: ІЗМН, 1997. – 328 с.
98. *Кульчицька О.І.* Обдарованість і форми її прояву на різних вікових етапах розвитку людини // Теорія і практика управління соціальними системами. – Харків: НТУ “ХП”, 2000. - №1. – С. 102-108
99. *Кульчицька О.І.* Обдарованість: природа і сутність. // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наукових праць / За ред. Л.Л. Тovaжнянського та О.Г.

Романовського. – Вип. 3. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2002. – С. 253-259

100. *Кульчицька О.І.* Проблеми обдарованості в сучасній психології // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / За ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. – Ч.1. – К., 2001. - С. 263-268.
101. *Кумбс Ф.* Кризис образования в современном мире. – М.: Прогресс, 1970. – 264 с.
102. *Куренда Л.Д.* Соціально-педагогічні фактори виховання гуманістичних рис у старших підлітків: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. - К., 1995. - 183 с.
103. *Курлянд З.Н.* Развитие педагогических способностей студентов педвузов как средство совершенствования их профессиональной подготовки: Автореф. дис....канд. пед. наук: 13.00.01. – К.,1985.– 27 с.
104. *Лавриченко Н.М.* Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. - К.: ВІРА ІН САЙТ, 2000. - 444 с.
105. *Латина Т.С.* Этика социальной активности личности. – М.: Высш. Школа, 1974. - 112 с.
106. *Лейтес Н.С.* Возрастающая одаренность и индивидуальные различия. – М., 1997. – 151 с.
107. *Лейтес Н.С.* Раннее проявление одаренности // Вопросы психологии . – 1988. - №4. – С. 98-107.
108. *Леонтьев А.А.* Педагогическое общение. – М.: Знание, 1979. – 47 с.
109. *Лернер И.Я.* Дидактическая система методов обучения. – М.: Знание , 1976. – 64 с.
110. *Лічман Л.Ю.* Педагогічні умови ефективності формування писемного мовлення старшокласників: - Автореф. дис....канд. пед. наук: 13.00.01. – Х.: ХДПУ ім. Г.С.Сковороди, 1997. – 20 с.
111. *Лодзінська Е.О.* Особливості роботи вчителя з математично обдарованими учнями 4-8 класів (на матеріалі польської школи): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.02. — К: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. — 17 с.
112. *Лозова В.І.* Пізнавальна активність школярів. – Харків: Основа, 1990 .– 87 с.
113. *Ломов Б.Ф.* Человек, мораль, воспитание. – М.: Прогресс, 1975. – 165 с.
114. *Лосев А.Ф.* Бытие. Имя. Космос. – М.: Мысль, 1993. - 798 с.
115. *Лосева А.А.* Психологическая диагностика одаренности: Учеб. пособие для вузов. — М.: Трикта: Академ. проект, 2004. — 174 с.

116. *Лукашевич М.П.* Соціологізація. – Київ, 1998. – 110 с.
117. *Лукашевич М.П.* Социология воспитания: краткий курс лекцій. – К.: МАУП, 1996. -180 с.
118. *Лукашевич М.П.* Теория социализации как методологическая основа социальной работы с молодежью // Молодежная политика: опыт, проблемы, перспективы. Ч.1. - К., 1992. - С. 84-85.
119. *Лутошкин А.Н.* Эмоциональная жизнь детского коллектива. – М.: Знание, 1978. – 48 с.
120. *Майерс Д.* Социальная психология. – С-Пб., 2001. – 752 с.
121. *Макаренко А.С.* Методика организации воспитательного процесса. – Соч. в 7-ми т.- Т.5 – М., 1958. – С. 94-98.
122. *Маклафлін К.* Дослідження системи педагогічної допомоги і підтримки в школах Англії й Уельсу // Нові цінності утворення: турбота-підтримка-консультування. – М.: Інноватор., 1996. – Вип.6. – С. 99-105.
123. *Мальований Ю.І.* Форми навчання в школі. – К.: Освіта, 1992.– 160 с.
124. *Марценюк С.П.* Вихідні аспекти соціалізації особи. // Соціалізація особи як проблема національної освіти. – Ч.І. - Ніжин, 1993. – С. 10–12.
125. *Математика:* Навчальна програма. Спецкурс “Задачі з модулями та параметрами”/Завгородня Н.М., Бурцева О.В., Онищенко Т.О. – Х., ХОНМІБО, 2002. – 22с.
126. *Математика:* Навчальна програма. Спецкурс “Основи аналітичної геометрії”/Завгородня Н.М., Соколова Л.Є. – Х., ХОНМІБО, 2002. – 21с.
127. *Матюшкин А.М.* Одаренные и талантливые дети // Вопросы психологии. – 1988. - №4. – С. 88-97.
128. *Мельничук О.С.* Історія педагогіки України. – Кіровоград: ТОВ “Імекс ЛТД”, 2001. – 179 с.
129. *Мерлин В.С.* Структура личности. Характер, особенности, самопознание. Учебное пособие. - Пермь, 1990. - 107 с.
130. *Мицик Л.І.* Теоретико-методичні основи професійної підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.05.— Запоріжжя, ЗДУ, 1997. – 358 с.
131. *Мирлюбов А.А.* Разработка теоретических вопросов системы упражнений в современной методике обучения иностранным языкам в средней школе. – М., 1973. – С. 28-31.
132. *Моляко В.А.* Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности // Обдарована дитина. – 2002. – №4. – С.19–24.
133. *Моргун В.Ф.* Многомерность типа личности и содержательная типология ее жизненного пути // Вестник Харьковского университета.- №344.- Х., 1990. – С. 3-6.

134. *Морозова В.С.* Подготовка учащихся средней школы к сознательному выбору педагогической профессии: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1974. – 27 с.
135. *Москаленко В.В.* Соціалізація особистості. Філософський аспект. - К.: Вища школа, 1986. - 198 с.
136. *Мудрик А.В.* Общение в процессе воспитания. - М.: Пед. общество России, 2001. – 320 с.
137. *Мудрик А.В.* Социализация и воспитание. - М.: ВЛАДОС, 1996. - 96 с.
138. *Музыка О.Л.* Суб'єктно-ціннісний аналіз становлення творчо обдарованої особистості (на матеріалі технічної творчості): Автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07. — К., 1997. — 16 с.
139. *Музыка О.О.* Мотивація творчої активності технічно обдарованих підлітків: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07. — К., 2001. — 17 с.
140. *Набока О.Г., Зимов И.Н.* Структура профориентационной деятельности // Социологические исследования профессиональной ориентации молодежи. – М., 1975. – 21 с.
141. *Нечепоренко Л.С.* Онтопедагогіка та інвайронментальна педагогіка. – Х.: Основа, 2001. - 238 с.
142. *Нечепоренко Л.С.* Особистісна культура вчителя (Педагогічний аспект) // Сучасні технології навчання: Наук.-метод. збірник. – Харків: ХДУ, 1993. – С. 88-96.
143. *Нечепоренко Л.С.* Педагогика личности: Учеб. пособие. – Харьков: ХГУ, 1992, - 114 с.
144. *Нечепоренко Л.С.* Педагогічний пошук (про виховання вчителя в університеті). – Харків: ХДУ, 1995. – 26 с.
145. *Нечепоренко Л.С.* Твоя доля – в твоїх руках. – Харків: ХДУ, 1995. – 140 с.
146. *Ничкало Н.Г.* Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія /За ред. І.А. Зязюна. – К.: Віпол, 2000. – С. 58-81
147. *Новікова Л.М.* Формування економічних знань учнів профільних класів в умовах довузівської підготовки: Автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01.- Харків: ХПУ, 2005. – 18 с.
148. *Одаренность и возраст.* Развитие творческого потенциала одаренных детей: Учеб. пособие / Под ред. А.М.Матюшкина. — М.; Воронеж, 2004.— 190 с.
149. *Одаренные дети:* Пер. с англ. Carros Addison Taracs. New York, 1986, М.: Прогресс, 1994. – 367 с.

150. *Орлов Ю.М.* Восхождение к индивидуальности: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991, - 287 с.
151. *Павлова М.Б.* Система подготовки молодежи к трудовой жизни в общеобразовательных школах Великобритании // Новые исследования в пед. науках. Вып.2 (58). – М., 1991. – С.23-26.
152. *Пащенко Д.І.* Зарубіжний досвід гуманізації соціального середовища . – К.: Знання, 1999. - 208 с.
153. *Педагогическая диагностика в школе /А.И. Кочетов, Я.Л. Коломенский, Н.Н. Верцинская и др.* Под ред. А.И. Кочетова. – Минск: Народна Асвета, 1987. – 223 с.
154. *Педагогіка: Навчальна програма. Спецкурс “Педагогічна майстерність” / Л.С. Нечепоренко, О.А. Кобенко, А.В. Донцов.* – Харків: ХДУ, 1992. – 32 с.
155. *Педагогическая энциклопедия.-Т.3.* - М.: Советская энциклопедия, 1966. - 880с.
156. *Петровский А.В.* Личность. Деятельность. Коллектив. - М.: Политиздат, 1982. - 255 с.
157. *Пехота О.М.* Особистісно орієнтована освіта і технології // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія /За ред. І.А. Зязюна. – К.: Віпол, 2000. – С. 274-298
158. *Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації/ В.Л. Арбеніна, О.В.Волянська, О.Б.Зінчина та ін./ За заг. ред. Л.Г. Хокурянської.– Х.: ХНУ ім.В.Н.Каразіна, 2000. – 206с.*
159. *Платонов К.К.* Вопросы психологии труда. – М.: Медгиз, 1962.– 219 с.
160. *Полатай Е.Г.* Система методичних прийомів з формування мовленнєвої культури студентів // Наукові записки кафедри педагогіки. Вип. VII (№540). – Харків, 2001.- С. 194-199.
161. *Постанова* Кабінету Міністрів „Про затвердження Державного стандарту базової повної загальної середньої освіти” від 14 січня 2004 р. №24.
162. *Преждо Л.Н., Кондратенко Н.Е.* Инновационные технологии обучения: психология информационно-правового поля образования // Образование и виртуальность. 2000. Сб. науч. труд. IV Международной конференции украинской ассоциации дистанционного образования / Под общ. ред. В..А. Гребенюка и В.В. Семенца. – Харьков-Севастополь: УАДО, 2000. – С. 75-80.
163. *Пріма Р.М.* Соціалізація особистості молодшого школяра засобами родинно-побутової звичаєвості: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01 - К., 1996. - 173 с.

164. *Про* Всеукраїнський конкурс учнівської творчості. Указ Президента України від 22 березня 2002 року №284/2002. // Офіційний вісник України. – 2002. – №12.
165. *Про* Національну доктрину розвитку освіти України в ХХІ столітті. Указ президента від 17 квітня 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – №16.
166. *Про* утворення державної гімназії для обдарованих дітей. Указ Президента України від 20 травня 2003 року №420/2003. // Офіційний вісник України. – 2003. – №20.
167. *Програма* роботи з обдарованою молоддю на 2001–2005 рр. Указ Президента України від 8 лютого 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – №6.
168. *Прокопенко І.Ф.* Теоретичні та методичні основи економічної освіти в загальноосвітніх і професійних навчальних закладах: Дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. – Київ, 1996. – 67 с.
169. *Професійна* підготовка студентів педагогічних інститутів до виховної діяльності: Зб. наук. статей/ За заг. ред. А.Й.Капської. - К.: ІЗМН, 1996. – 96 с.
170. *Психология* одаренности детей и подростков / Под ред. Лейтеса Н.С. – М.: Academia, 2000. – 336с.
171. *Путь* к педагогическому мастерству. Методические рекомендации. – Харьков: ХДУ, 1987. – 24 с.
172. *Рибалка В.В.* Психология розвитку творчої особистості: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.
173. *Різник Л.М.* Проблема обдарованості дітей у сучасних умовах // Соціальна робота в Україні: теорія і практика // Науково-методичний журнал, 2003. – №4. – С.124–129.
174. *Рубинштейн С.Л.* Бытие и сознание.- М.: Наука, 1957 .-328 с. . .
175. *Самовол П.І.* Методична система роботи із здібними та обдарованими з математики учнями в середній школі: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01. — К: УДПУ ім. М.П.Драгоманова. 1995. —24 с.
176. *Сахаров В.Ф., Сазонов А.Д.* Допрофесійна орієнтація школьників. – М.: Просвещение, 1982. – 47с.
177. *Сергеева Т.* Современное образование в контексте парадигмы „личность-образование-социум” // Новий колегіум. – Харків, 2000. - №3. – С. 10-13
178. *Серета Г.К.* Проблема „Память и личность”// Вестник Харьковского университета. - №344. – 1990. – С. 18-22.
179. *Сисоєва С.О.* Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня: Дис. ... канд. пед. наук:

- 13.00.05. – К., 1997. – 201 с.
180. *Сковорода* Григорій Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. - Твори у 2-х т. – Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка, 1994.–Т.2.– 479 с.
181. *Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів* /За ред. А.Й.Капської, І.М.Пінчук, С.В.Толстоухової. - К.: УДЦССМ, 2000. - 260 с.
182. *Сманцер А.П.* Гуманизация педагогического процесса в современной школе: История и современность: Учеб.-метод. пособие для студентов / А.П.Сманцер, Л.В.Кондрашова – Мн.: «Бестпринт», 2001. – 308с.
183. *Смелзер Н.* Социология. – М., Феникс, 1994. – 687с.
184. *Сокурянская Л.Г.* Социологический портрет студента в интерьере частного образования.// Структура освіти в регіоні : проблеми оптимізації : Матеріали міжнар. наук.- практ. конф. (12-14 грудня 1996 р., Харків). – Х., 1996. – С.111-113
185. *Сорока Н.В.* Визначення системних основ педагогічного тестування обдарованих дітей // Практична психологія та соціальна робота. – К., 2004. – №1. – С.74–77.
186. *Соціально-педагогічна діяльність у загальноосвітніх закладах* //Соціальна педагогіка. Підручник / За заг. ред. А.Й.Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С.187–195.
187. *Сухомлинский В.А.* Павлышская средняя школа // Избр. произв. в 5 т. – Т.5. – К.: Рад. школа, 1980. - С. 7-410.
188. *Сухомлинский В.А.* Сердце отдаю детям // Избр. произв. в 5 т. – Т.4. – К.: Рад. школа, 1980. – 410 с.
189. *Сухомлинський В.О.* Процес соціалізації //Вибр. твори в 5-ти т. – Т. 1. - К.: Радянська школа, 1977. – С. 209–402.
190. *Сущенко Т.Ф.* Педагогічний процес у позашкільних закладах: Дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. - Запоріжжя, 1993. – 332 с.
191. *Талызина Н.Ф., Карпов Ю.В.* Педагогическая психология. Психодиагностика интеллекта. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 63 с.
192. *Творча особистість у системі неперервної освіти: Матеріали міжнародної наукової конференції 16-17 травня 2000* / За ред. С.О. Сисоєвої і О.Г. Романовського. – Харків, 2000. – 436 с.
193. *Теплов Б.М.* Способности и одаренность // Теплов Б.М. Избранные труды: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1985. – Т.1. – 328 с.
194. *Тесленко В.В.* Педагогічна система розвитку творчої обдарованості школярів: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Луганськ: ЛДПУ ім. Тараса Шевченка, 2000. – 262 с.

195. *Титма Н.А.* Выбор профессии как социальная проблема. – М.: Мысль, 1975. – 198 с.
196. Уваркіна О.В. Формування культури розумової праці: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2003.-101 с.
197. *Ушинський К.Д.* Твори Т.1: Педагогічні статті. – К.: Рад. школа. – 1954. – 361 с.
198. *Федоров М.П.* Педагогічні умови підготовки студентів до роботи з обдарованими дітьми: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. — Луганськ, 2000. — 175 с.
199. *Формування психолого-фізіологічної стійкості, профілактика стресів, розумових, емоційних та інших перевантажень обдарованих дітей і молоді, виховання у них патріотизму й громадянської позиції у процесі навчання та виховання / За ред. С.Д.Максименка, В.Ф. Москаленка.* — К.: Купріянова, 2004. — 191 с.
200. *Хекхаузен Х.* Мотивация и реальность./ Под ред. Б.М.Величковского. – М., 1986. 408 с.
201. *Хомерики О.Г., Поташник М.М., Лоренсов А.В.* Развитие школы как инновационный процесс: методическое пособие для руководителей образовательных учреждений // Под ред. М.М. Поташника. – М.: Новая школа, 1994. – 64 с.
202. *Чаплицін О.К.* Творчий потенціал людини: від становлення до реалізації (соціально-філософський аналіз). – Х.: Основа, 1999. – 277 с.
203. *Чижевський Б.Г.* Організаційно-педагогічні умови становлення ліцеїв в Україні: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01.— К.: Ін-т педагогіки АПН України, 1996. — 249 с.
204. *Чудновский В.Э., Юркевич В.С.* Одаренность: дар или воспитание. – М.: Знание, 1990. – 80 с.
205. *Шавинина Л.В.* Психологические организации познавательного опыта интеллектуально одаренной личности: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. – К., 1993. – 147 с.
206. *Шандрук С.К.* Психологічні особливості загальної і творчої обдарованої учнів молодшого підліткового віку: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 2000. – 198 с.
207. *Шаталов В.Ф.* Эксперимент продолжается. – М.: Педагогика, 1989. – 451с.
208. *Шашенко С.Ю.* Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – 256 с.

209. *Штепа О.Г.* Удосконалення мовлення майбутнього вчителя на заняттях з основ педагогічної майстерності // Психолого-педагогічна підготовка вчителя у вузі: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Полтава, 1992 р. – С. 140-150.
210. *Штефан Л.А.* Соціально-педагогічна теорія і практика в Україні (20-90-ті рр. ХХ ст.). – Харків: ТОВ “ТО Ексклюзив”, 2002. – 264 с.
211. *Шумакова Н.Б.* Обучение и развитие одаренных детей / Рос. акад. образования, Московский психол.-соц. ин-т. — М.; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. — 334 с.
212. *Эриксон Э.* Детство и общество. – СПб., 2000 – 415 с.
213. *Ядов В.А.* Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности // Мир России. 1995. – Том 4. - №№ 3-4. – С. 158-182.
214. *Якушина О.З.* О мотивации на уроках иностранного языка в средней школе // Актуальные вопросы обучения иностранным языкам в средней школе. – М.: Педагогика, 1978. – С. 228-235.

Подальше навчання і працевлаштування випускників 11-х класів 2000-2001 навчального року

№	Школи	Випуск	ВНЗ III-IV р. акр.		ВНЗ I-II р. акр .	ПТУ	Всього продовжили навчання		Інші заклади	Працевл аштуван ня	Вийшли за кордон обл. або хворіють	Не працюють не вчаться	
			кількість	%			кількість	%					
1	№ 1	55	44	80,0	1	1	46	83,6	-	2	7	-	
2	№ 4	57	38	66,7	2	4	44	77,2	6	7	-		
3	№ 5	85	78	91,8	-	-	78	91,8	1	5	1		
4	№ 9	59	42	71,2	1	7	50	84,7	-	7	1	1	
5	№ 16	71	56	78,9	6	3	65	91,5	-	-	2	4	
6	№ 17	114	112	98,2	-	-	112	98,2	1	1	-	-	
7	№ 36	75	64	85,3	3	1	68	90,7	2	3	2	-	
8	№ 37	59	51	86,4	2	5	58	98,3	-	-	1	-	
9	№ 52	35	31	88,6	2	-	33	94,3	-	2	-	-	
10	№ 55	96	84	87,5	2	1	87	90,6	4	3	1	1	
11	№ 62	149	105	70,5	17	24	146	98,0	3	-	-	-	
12	№ 96	51	20	39,2	16	9	45	88,2	-	6	-	-	
13	№ 100	111	72	64,9	24	7	103	92,8	-	5	2	1	
14	№ 107	102	77	75,5	8	5	90	88,2	3	8	1	-	
15	№ 110	67	40	59,7	12	-	52	77,6	9	6	-	-	
16	№ 133	48	41	85,4	1	1	43	89,6	-	1	3	1	
17	№ 134	49	34	69,4	6	-	40	81,6	-	8		1	
18	№ 158	111	78	70,3	22	10	110	99,1	1	-		-	
19	№ 164	100	70	70,0	10	16	96	96,0	2	2		-	
20	№ 165	78	64	82,1	5	3	72	92,3	2	3		1	
21	№ 166	всьо го	124	97	78,2	9	8	114	91,9	2	3	4	1
		ліце й	96	95	99,0								
22	№ 170	39	22	61,1	4	2	28	77,8	3	-	8		
23	№ 172	99	76	76,8	7	7	90	90,9	-	9			
24	№ 174	83	81	97,5	-	-	81	97,5	-	-	2		

Всього:	1917	1477	77,0	160	114	1751	91,3	39	81	35	11
----------------	-------------	-------------	-------------	------------	------------	-------------	-------------	-----------	-----------	-----------	-----------

Продовження додатку Б

Подальше навчання і працевлаштування випускників 11-х класів 2001-2002 навчального року

	Школи	Випуск	ВНЗ III-IV р. акр.		ВНЗ I-II р. акр .	ПТУ	Всього продовжили навчання		Інші заклади	Працевл аштуван ня	Вийшли за кордон обл. або хворіють	Не працюють, не вчаться	
			кількість	%			кількість	%					
1	№ 1	63	59	93,7	-	-	59	93,7	-	3	1	-	
2	№ 4	60	41	68,3	6	3	50	83,3	-	6	4	-	
3	№ 5	89	79	88,8	2	3	84	94,4	1	4	-	-	
4	№ 9	63	50	79,4	3	2	55	87,3	-	5	2	1	
5	№ 16	70	57	81,4	1	5	63	90,0	-	6	-	1	
6	№ 17	101	98	97	-	-	98	97,0	-	1	2	-	
7	№ 36	68	56	82,4	3	1	60	88,2	-	8	-	-	
8	№ 37	73	58	79,5	1	1	60	82,2	-	11	1	1	
9	№ 52	40	30	75	5	2	37	92,5	-	3	-	-	
10	№ 55	97	88	90,7	2	1	91	93,8	-	3	1	2	
11	№ 62	177	136	76,8	18	4	158	89,3	6	12	1	-	
12	№ 96	51	26	51,0	6	6	38	74,5	1	11	1	-	
13	№ 100	81	67	82,7	10	1	78	96,3	-	3	-	-	
14	№ 107	97	41	42,3	26	9	76	78,4	5	12	1	3	
15	№ 110	60	26	43,3	6	8	40	66,7	2	18	-	-	
16	№ 133	67	63	94,0	2	1	66	98,5	-	-	-	1	
17	№ 134	68	53	77,9	7	-	60	88,2	-	4	-	4	
18	№ 158	119	101	84,9	3	9	113	95,0	-	5	1	-	
19	№ 164	92	79	85,9	8	3	90	97,8	1	-	-	1	
20	№ 165	98	74	75,5	11	5	90	91,8	-	3	5	-	
21	№ 166	всьо го	116	96	82,8	8	4	108	93,1	-	4	2	2
		ліце й	89	89				89					
22	№ 170	31	22	71,0	1	1	24	77,4	-	2	5	-	
23	№ 172	144	115	79,9	19	7	141	97,9	-	3	-	-	

24	№ 174	101	101	100,0	-	-	101	100,0	-	-	-	-
Всього:		2026	1616	79,8	148	76	1840	90,8	16	127	27	16

Продовження додатку Б

Подальше навчання і працевлаштування випускників 11-х класів 2002-2003 навчального року

№	Школи	Випуск	ВНЗ III-IV р. акр.		ВНЗ I-II р. акр.	ПТУ	Всього продовжили навчання		Інші заклади	Працевл аштуван ня	Вііхали за кордон обл. або хворіють	Не працюють не вчатьс я	
			кількість	%			кількість	%					
1	№ 1	62	56	90,3	-	-	56	90,3	-	6	-	-	
2	№ 4	60	42	71,2	5	3	50	83,3	2	6	1	1	
3	№ 5	106	94	88,7	1	1	96	90,6	3	6	1		
4	№ 9	52	43	84,6	2	1	47	90,4	2	4	-	-	
5	№ 16	60	47		7	4	58	96,7	-	2	-	-	
6	№ 17	119	115	96,6	-	-	115	96,6		2	2		
7	№ 36	91	81		5	-	86	94,5		3	2		
8	№ 37	90	75	83,3	5	1	81	90,0	2	4	2	1	
9	№ 52	63	38	60,3	12	13	63	100	-	-	-	-	
10	№ 55	105	95	90,3	2	1	98	93,3	2	4	1	-	
11	№ 62	149	121	81,2	14	-	135	90,6	8	6	-	-	
12	№ 96	33	22	69,7	4	-	26	78,8	-	7	-	-	
13	№ 100	98	88	83,7	3	1	92	93,8	-	5	1		
14	№ 107	119	109	91,6	6	-	115	96,6	-	2	2	-	
15	№ 110	96	57		6	9	72	75	13	11	-	-	
16	№ 133	64	60	71,9	-	2	62	96,6		2		-	
17	№ 134	35	24	68,6	1	1	26	74,3		9			
18	№ 158	131	93	71,0	10	16	119	90,8	10	1	1		
19	№ 164	89	74	88,8	7	5	86	96,6	-	3	-	-	
20	№ 165	108	75	69,4	17	5	97	89,8	-	9	1	1	
21	№ 166	всього	114	89	76,3	2	8	99	86,8	2	11	2	-
		лицей	83	83				83	100				
22	№ 170	28	15	72,0	-	1	16	57,1	-	6	6	-	
23	№ 172	133	109	81,5	16	-	125	94,0	2	6	-	-	
24	№ 174	94	94	100,0	-	-	94	100	-	-	-	-	

	Всего:	2099	1716	81,7	125	72	1913	91,1	46	115	22	3
--	---------------	-------------	-------------	-------------	------------	-----------	-------------	-------------	-----------	------------	-----------	----------

**Адаптивна модель управління занять з педагогічної практики
(для директорів загальноосвітніх навчальних закладів)**

Блок № 1. Організаційний			
№ п/п	Захід	Час	Відповідальний
1.	Прибуття та реєстрація слухачів курсів в ліцеї № 174 “Професіонал”	9.15-9.30	Н.М. Завгородня, директор ліцею № 174 “Професіонал”
2.	Вступне слово до учасників педагогічної практики	9.30-9.40	Л.В. Ярещенко, ст. викладач кафедри управління закладами освіти ХОНМІБО Л.В. Армейська, завідувач Центру методики безперервної освіти ХОНМІБО
3.	Привітання учасників педагогічної практики	9.40-9.45	Н.М. Завгородня, директор ліцею № 174 “Професіонал”
Блок № 2. Інформаційно-аналітичний			
1.	Історія становлення ліцею № 174 “Професіонал”	9.45-10.00	Н.П.Шелудько, заступник голови ради засновників ліцею № 174 “Професіонал”
2.	Екскурсія по ліцею “ <i>Ліцей – наш дім</i> ”	10.00-10.30	Н.М. Завгородня, директор ліцею № 174 “Професіонал”; Н.П.Шелудько, заступник голови ради засновників ліцею № 174 “Професіонал”
Блок № 3. Аналітичний			
1.	Особливості управління педагогічним колективом в закладах освіти нового типу.	10.30-10.50	Н.М. Завгородня, директор ліцею № 174 “Професіонал”
2.	Структурно-функціональна модель закладу нового типу на прикладі ліцею № 174 “Професіонал”	10.50-11.05	І.Г. Сметаніна, заступник директора з навчальної роботи ліцею № 174 “Професіонал”
3.	Робота педагогічного колективу над єдиною методичною темою як засіб реалізації концепції розвитку навчального закладу	11.05-11.30	Н.М. Завгородня, директор ліцею № 174 “Професіонал”
4.	Організація науково-методичної роботи в ліцеї № 174 “Професіонал”	11.30-11.50	Л.В. Маляренко, заступник директора ” з науково-методичної роботи ліцею № 174 “Професіонал”

Блок № 4. Інформаційний			
1.	Презентація друкованих видань педагогічних працівників ліцею № 174 “Професіонал”	11.50-12.05	Л.В. Маляренко, заступник директора ” з науково-методичної роботи ліцею № 174 “Професіонал
2.	Комп’ютерне забезпечення управління та організації навчально-виховного процесу (робота в групах) ✓ комп’ютерна система “ <i>Кадри</i> ” ✓ комп’ютерне супроводження навчального процесу; система “ <i>Учні</i> ” ✓ використання “Інтернет” та електронних підручників (конспектів) в навчально-виховному процесі	12.05-12.35	В.М. Яреха, інспектор по кадрах ліцею № 174 “Професіонал” І.Г. Сметаніна, заступник директора з навчальної роботи ліцею № 174 “Професіонал” В.Г.Епштейн, завідувач кафедри природничо-наукового циклу, координатор проекту
Блок № 5. Інформаційно-методичний			
1.	Організація та управління виховною роботою в ліцеї. Концептуальна модель “ <i>Правова культура</i> ”	12.35-12.50	З.Б. Разметаєва, заступник директора з виховної роботи ліцею № 174 “Професіонал”
2.	Співробітництво адміністрації та психологічної служби з метою підвищення ефективності управлінської діяльності	12.50-13.05	З.З. Джандар, практичний психолог ліцею № 174 “Професіонал”
Блок № 6. Практичний			
1.	Основи теорії та методики вирішування конфліктних ситуацій	13.05-13.20	З.З. Джандар, практичний психолог ліцею № 174 “Професіонал”
2.	Ділова гра “ <i>Вийдемо з конфлікту гідно</i> ”	13.20-13.40	З.З. Джандар, практичний психолог ліцею № 174 “Професіонал”
Блок № 7. Підсумковий			
1.	Заключне слово	13.40-13.45	Н.М. Завгородня, директор ліцею № 174 “Професіонал”
2.	Підведення підсумків педагогічної практики	13.45-14.45	Л.В. Ярещенко, ст. викладач кафедри управління закладами освіти ХОНМІБО; Л.В. Армейська, завідувач Центру методики безперервної освіти ХОНМІБО

**Комплексно-цільова програма
„Особистісно-орієнтоване навчання та виховання
як умова розвитку творчого потенціалу обдарованих учнів”**

Цілі:

забезпечення наукового супроводу освітнього процесу;
визначення змісту навчання (базові знання, уміння, способи діяльності, формування світогляду тощо);
зосередженість на потребах юної особистості;
поєднання традиційних форм навчання з інноваціями;
оновлення засобів навчання, перехід на високий рівень мотивації;
створення умов для реалізації творчого досвіду кожного учня шляхом надання можливості займатися за вибором різними видами діяльності (образотворчою, музичною, науковою, конструктивно-технічною).

Завдання:

реалізація педагогічних принципів в освітньому процесі (єдність вимог, педагогічна етика, колективна творчість, самоосвіта, співпраця);

створення умов для особистісно-орієнтованого навчання й виховання: матеріально-технічне забезпечення; створення здорового психолого-педагогічного мікроклімату в колективі; створення умов для адаптації учнів до нової освітньої ситуації; співпраця суб'єктів і об'єктів освітнього процесу;

спеціальна організація навчального матеріалу, спрямованого на визначення суб'єктивного досвіду учня, використання цього досвіду в навчанні;

систематичне вивчення індивідуальних можливостей кожного учня шляхом створення максимально різноманітного розвиваючого освітнього простору для кожної дитини;

управлінська діяльність: створення бази даних з проблем особистісно-орієнтованого навчання та виховання; організація, координація, проектування, моделювання, корекція та контроль освітнього процесу.

Критерії оцінки результативності особистісно-орієнтованого навчання та виховання учнів:

позитивна динаміка якості навчання і виховання;
високий рівень професійної самодіяльності педагогів;
оволодіння педагогами сучасними методами навчання і виховання;

оцінка пізнавальних можливостей кожного учня не стільки за результатом, скільки на зосередженні уваги на процесі досягнення, тобто на способах опрацювання навчального матеріалу, їх різноманітність.

Етапи	Мета етапу	Зміст роботи	Термін	Виконавці	Інформаційно-методичне забезпечення
Констатуючо-установчий	Розробка стратегії особистісно-орієнтованого навчання та виховання учнів	1. Визначення мети, змісту особистісно-орієнтованого навчання та виховання. 2. Аналіз роботи кафедр, планів самоосвіти викладачів. 3. Аналіз стану викладання, якості знань, практичних умінь та навичок учнів. 4. Діагностика професійної підготовки, потреб професійного становлення викладачів-предметників, кураторів; аналіз діагностики. 5. Розробка планів роботи кафедр, викладачів, кураторів, науково-методичної ради	серпень - вересень	заступники директора завідувачі кафедрами творчо-аналітичні групи викладачів члени науково-методичної ради	Інформаційна база даних Методичні рекомендації
		6. Корекція планів творчо-пошукової діяльності викладачів. 7. Розробка критеріїв ефективності роботи викладачів з питання особистісно-орієнтованого навчання та виховання.		члени науково-методичної ради	
		8. Розробка плану психологічної підтримки навчально-виховного процесу.		психолог ліцею	
		Підготовчо-організаційний	Розробка тактики організації особистісно-орієнтованого навчання та виховання учнів	1. Проведення інструктивних нарад. 2. Ознайомлення учасників навчально-виховного процесу з нормативними документами. 3. Координація плані, спільних дій всіх учасників навчально-виховного процесу. 4. Затвердження планів роботи.	вересень - жовтень
5. Вивчення рівня успішності учнів I курсу (8 клас), пріоритетності у підготовці до навчальних предметів, проявлення власної творчості, динаміки успішності, інтелектуального розвитку. 6. Вивчення мотивів навчальної діяльності учнів I-IV курсів (8-11 класів)	вересень - листопад			завідувачі кафедрами психолог куратори	Рекомендації психолога Рекомендації на педраду Інформаційна база даних
7. Надання консультацій				завідувачі кафедрами психолог	

		8. Програма "Обдаровані діти"			
Практично-рефлексійний	Практична реалізація планів і програм	1. Педрада - ділова гра " Особистісно-орієнтоване навчання та виховання як умова розвитку творчого потенціалу учнів”	жовтень	директор заступники директора завідуючі кафедрами	Рекомендації педагогічної ради
		2. Розроблена і діє система взаємодії викладачів, батьків, учнів. 3. Розроблена і діє система формування адекватної самооцінки учнів в умовах певного соціуму. 4. Створена база даних з проблем особистісно-орієнтованого навчання та виховання.			Методичні рекомендації Інформаційна база даних
		5. Викладачі використовують такі технології особистісно-орієнтованого навчання: ◆технологія нового засвоєння знань; ◆технологія колективної взаємодії; ◆технологія модульного навчання та інші.		завідуючі кафедрами	Публікації викладачів Інформаційно-методичний бюлетень
Корекційно-підсумковий		1. Проведення експертизи: анкетування, вивчення документів, узагальнення та співставлення даних, вивчення суспільної думки щодо результатів роботи.	квітень - травень	творчо-аналітична група викладачів члени науково-методичної ради	База даних Інформаційно-методичні матеріали
		2. Проведення індивідуальних консультацій за результатами експертизи			
		3. Корекція управління освітнім процесом згідно з отриманими даними.			
Узагальнюючий		1. Розробка адресних рекомендацій щодо підвищення рівня особистісно-орієнтованого навчання та виховання 2. Надання дієвої допомоги завідуючим кафедрами, викладачам, кураторам з питань особистісно-орієнтованого навчання та виховання	травень - червень	творчо-аналітична група викладачів члени науково-методичної ради	База даних Інформаційно-методичні матеріали

--	--	--	--	--	--

План позашкільної виховної роботи у НВК №166 „Вертикаль”

Місяць	№ п/п	Зміст роботи	Термін виконання ПО ТИЖНЯХ				Відповідальний
НАШІ ТРАДИЦІЇ							
Вересень	1.	Свято знань. Свято першого дзвоника.	*				Філатов С.М. Організатор Кл. керівники
Жовтень	1.	День вчителя. Свято "Вчителю, перед іменем твоїм".	*				Онищенко Т.О.
	2.	Свято посвячення в школярі 1 кл.				*	Онищенко Т.О.
Грудень	1.	Свято "День ліцею".					Філатов С.М. Організатор
	1.	Новорічні свята 1-3 кл.; 5-8 кл.; 8-11 кл.				*	Філатов С.М. Організатор
	2.	Відкриття музею.	*				
Січень	1.						
Лютий	1.	День святого Валентина.		*			Кл. керівники
Березень	1.	Свято, присвячене 8-му Березню.	*				Організатор Вчителі-філологи
	2.	Шевченківське свято.		*			Ярковська Т.В.
Квітень	1.	Свято "День космонавтики".		*			Філатов С.М.
	2.	Змагання "Весняні старту".				*	Вчителі фіз. виховання
Травень	1.	Літературно-музична композиція "Вспомним их поименно" до річниці Великої Перемоги.		*			Організатор
	2.	Свято "Дзвони нам дзвонику".				*	Організатор
Червень	1.	Випускний вечір "В добру путь".				*	Організатор

Кафедра математики та інформатики

Місяць	Зміст роботи	Термін виконання по тижнях				Відповідальний
		1	2	3	4	
Листопад	Підготовка творчих обдарованих дітей до участі у шкільний та районних олімпіадах з інформатики.	*				Степаненко Ю.В.
Грудень	Вікторина "Математичний фольклор". Підготовка творчих обдарованих дітей до участі у шкільний та районних	*	*	*		Пугачова А.П. Степаненко Ю.В.
Березень	Конкурс "Жива математика".			*		Годун Т.В.
Лютий	Творчий вечір "Математичні віночки".		*			Шурухіна О.П.
На протязі року	Підготовка дітей до участі у олімпіадах та конкурсах.					Марченко О.І. Онищенко Т.О.

Кафедра фізики

Місяць	Зміст роботи	Термін виконання по тижнях				Відповідальний
		1	2	3	4	
Жовтень	Шкільна фізична олімпіада. Участь в турнірі ім. Ломоносова.	*				Бойко Н.В. Баранов М.С. Туленко В.Л. Вчителі фізики
Січень	Участь у обласній та районній фізичній олімпіаді.		*			Вчителі фізики
Лютий	Участь у обласній та районній фізичній олімпіаді.	*	*			Вчителі фізики
На протязі року	Робота в "Internet". Робота в МАН України.					Баранов М.С. Баранов М.С.

Кафедра української мови та літератури

Місяць	Зміст роботи	Термін виконання по тижням				Відповідальний
		1	2	3	4	
Жовтень	Організація і проведення конкурсу на кращого поета-початківця "Перші проби пера". Організація і проведення літературних екскурсій "Літературний Харків".		*	*	*	Лиховид О.М, Логвиненко Л.Г. Вертова Н.В. Ярковська Т.В. Черкас Т.М.
Грудень	Інсценування українських народних казок (для учнів 5-6 класів).		*	*		Ярковська Т.В. Вертова Н.В.
Березень	Організація та проведення Тижня української мови та літератури: - випуск стіннівки; - науково-практична конференція на тему: "Т.Шевченко - речник ідеї національної самостійності України"; - Шевченківське свято: "Шевченко - художник" - екскурсія до художнього музею.		*	*	*	Єжелік Т.В. Уліщенко А.Б. Єжелік Т.В. Лиховид О.М.
Протягом року	Підготовка учнів до участі в роботі МАН. Підготовка учнів до участі в районній олімпіаді, шкільній олімпіаді.	*				Логвиненко Л.Г. Уліщенко А.Б. Учителі кафедри

Кафедра російської мови та світової літератури

Місяць	Зміст роботи	Термін виконання по тижнях				Відповідальний
		1	2	3	4	
Жовтень	Семинар-практикум: "Системний підхід до підвищення успішності учнів на основі нестандартних форм і методів навчальної діяльності". Літературний вечір для 5-х класів "Добрий день, казка". Стенд присвячений Антуану де Сент-Екзюпері.		*	*	*	Дуб'янська Л.С. Кам'янецька В.Д. Потопахіна Л.І. Посохова Н.Г.
Листопад	Зустріч з артистами філармонії (5-7 класи).		*	*		Потопахіна Л.І. Гур'
Грудень	Літературний тиждень: - конкурс читців - конкурс на кращій реферат - конкурс газет, малюнків - радіогазета. Підготовка і проведення шкільної олімпіади (районної)			*		Учителі кафедри Дуб'янська Л.С. Посохова Н.Г, Учителі кафедри Гур'єва В.О. Учителі кафедри
Лютий	Підготовка і проведення шкільної олімпіади. (обласної)					Учителі кафедри
Березень	Свято, присвячене 8-му Березню.		*			Потопахіна Л.І. Кам'янецька В.Д. Потопахіна Л.І. Кам'янецька В.Д.
Травень	Конкурс читців.	*				Дуб'янська Л.С.
На протязі року	Походи до театру (ХАТОБ, муз. комедії, театру ляльок). Екскурсії: - Харків літературний; - По місцях походу князя Ігоря; - "Благословенні ви, сліди , не змиті вічності дощами".					Учителі кафедри Акімова Н.П.

Кафедра історії та географії

Місяць	Зміст роботи	Термін виконання по тижнях				Відповідальний
		1	2	3	4	
Вересень	Лекція: "Слобожанщина в роки війни".	*				Учителі
Жовтень	"Чи знаєш ти Харків". Турнір "Історія заселення та освоєння Слобожанщини".		*			Полякова А.О. Борікін А.Б. Лемешева Н.А.
Грудень	Участь у відкритті музею.	*				Борікін А.Б,
Лютий	Показ уч. відеофільмів.		*			Мельников Ю.О.
Квітень	Свято "День космонавтики". Конкурс плакатів на День космонавтики.		*		*	Учителі Собіна В.І.
Травень	Конкурс на краще знання "Декларації прав дитини". Розробка методичного посібника "II світова війна" для кл. керівників.	*	*			Борікін А.Б. Лемешева Н.А.

Кафедра біології та хімії

Місяць	Зміст роботи	Термін виконання по тижнях				Відповідальний
		1	2	3	4	
Жовтень	Взяти участь у виставці "Урожай - 2000" (8 кл.), підготувати експозиції плодів.		*			Савицька Н.І.
Грудень	Підготувати матеріали по історії кафедри для шкільного музею.	*				Цюра Н.П.
Лютий	Провести тиждень біології та хімії, присвячений проблемам екології.			*		Савицька Н.І. Івченко Р.С.
Квітень	Взяти участь в науковій конференції до Дня космонавтики. Екологічна акція "Прикрасимо світ" (з озеленення)	*	*	*	*	Цюра Н.П. Савицька Н.І.
Травень	Конференція, присвячена здоровому способу життя. Екологічна акція "Прикрасимо світ"(з озеленення)	*	*	*	*	Савицька Н.І, Тищенко О.І.

Кафедра музики, образотворчого мистецтва та праці

Місяць	Зміст роботи	Термін виконання по тижнях				Відповідальний
		1	2	3	4	
Жовтень	Концерт до Дня Вчителя.					Корольова О.І.
Грудень	Концерт до Дня Ліцею. Ляльковий театр на уроці ІЗО і музики (7 кл.). Провести виставку робіт учнів. (ОМ)	*	*			Корольова О.І. Андрєєва Т.А. Андрєєва Т.А.
Березень	Провести виставку робіт учнів. (ОМ)	*				Ротарь О.М.
Квітень	Провести виставку робіт учнів. (трудове навчання)		*			Ротарь О.М.
Травень	Провести виставку робіт учнів. (трудове навчання)	*				Черниш В.М.

Конкурси, фестивалі, вікторини

1. Пізнай себе

Завдання:

- розвиток пізнавальних інтересів, талантів та здібностей учнів;
- виявлення творчих учнів;
- формування дитячих колективів.

Місяць	Зміст роботи	Термін виконання по тижнях				Відповідальний
		1	2	3	4	
Вересень	Конкурсна програма-гра "Давайте познайомимося" 2-6 кл. Екологічний рейд (5-11 кл). День здоров'я (1-3 кл.) (спортивними стежками по "Спортландії". Брейн-ринг "Чи знаєш ти Харків?" (10-11 кл.). Гра-мандрівка "По сонячній Галактиці" (2-3 кл.).	*	*			Організатор Кл. керівники Кл. керівники Кл. керівники Вчителі фіз. культури Полякова А.О. Кл. керівники Організатор Кл. керівники
Жовтень	Виставка робіт вчителів. Святковий концерт для вчителів. Зустріч з ветеранами (5-9 кл.). День здоров'я (10-11 кл.). Осінній бал для старшокласників (9-11 кл.). Тиждень дитячої творчості "Барви осені": <ul style="list-style-type: none"> • свято "Осінь в гості до нас прийшла" (1-3 кл.) • виставка "Урожай-2000" (1-8 кл.) • конкурс малюнків Свято "Мій лагідний та ніжний звір" (5-7 кл.) Виставка поділок (1-11 кл.) Конкурс композицій	* * *	*			Мельніков Ю.О. Організатор Філатов С.М. Тимошенко М.В. Кл. керівники Кл. керівники Організатор Філатов С.М. Черниш В.М. Андрєєва Т.А. Савицька Н.І. Ротарь О.М. Філатов С.М.

2. Знання - сила

Завдання:

- виховання відповідального ставлення до навчання
- вміння використовувати одержані знання в житті
- розвиток інтересу до навчальних предметів
- розумне використання вільного часу

Листопад	Вікторина "Чи знаєш ти казки" (1-3 кл.). Вікторина малюнків (1-3 кл. та 5-7 кл.), присвячена дню ліцею .			*	*	Белоненко З.П. Кл. керівники
Грудень	Концерт "Ліцею - 10 років". Конкурси: - "Нук-мо, хлопці", - "Козацькі розваги" (5-6 кл.), - "Спортивні естафети" (8-9 кл.).. Зустріч з ветеранами. Робота в майстерні Діда Мороза. Виготовлення іграшок на ялинки. (5-8 кл.). Новорічні ранки (конкурс фантазерів на найкращій костюм)	*				Белоненко З.П. Тимошенко М.В. Філатов С.М. Ротарь О.М. Черниш В.М. Філатов С.М.

3. Краю мій лелечий

Завдання:

- надання дітям соціального досвіду
- передача духовної культури народу, його національних особливостей
- формування особистих рис громадянина України незалежно від національності.

Січень	Конкурс акторської майстерності (5-7 кл., 8-9 кл.). Свято "Всі раді Зимоньці-Зимі" (1-3 кл.). Екологічний вечір-гра "Мандрівка в країну чистого повітря" (5 кл.). КВК "Ми маленькі українці" (2 кл.). Конкурс на кращий кабінет.		*	*	*	Кл. керівники Колчак Т.Р. Філатов С.М.
Лютий	Лицарський турнір (2,3 кл.). КВК "Чоловіки - це не тільки сила" (11 кл.). Конкурс-дискусія "Мої музичні захоплення". Фольклорний фестиваль "Всі ігри придуть до нас у гості" (5 кл.).		*	*	*	Кл. керівники Філатов С.М. Вчителі музики Кл. керівники
Березень	Свято "Дюймовочка" (1-2 кл.). Конкурс "Господарочка" (5-7 кл.) Вечорниці (9 кл.). Інсценування українських народних казок (6 кл.). "Міс чарівність" (10-11 кл.). Свято "Мамо, це квіти тобі" (3 кл.). Вечір відпочинку (8-11 кл.).	*	*	*	*	Організатор Кл. керівники Учителі укр. мови Учителі укр. мови Організатор Кл. керівники Філатов С.М.

4. Планета - наш спільний дім

Завдання:

- виховання любові до рідного краю, дбайливого ставлення до всього живого;
- виховання в учнів свідомого прагнення - зберегти й примножити природні багатства.

Квітень	<p>Свято "Від посмішки стане всім світліше" (8 кл.).</p> <p>КВК "Ліцей - наш рідний дім" (10 кл.).</p> <p>Виставка малюнків "Весняні квіти" (1-3 кл.).</p> <p>Брейн-ринг "Екологічний словник" (9 кл.).</p> <p>Свято "День Космонавтики" - творчий звіт (8 кл.).</p> <p>Конкурс малюнків (1-5 кл.).</p> <p>Конкурс плакатів (6-8 кл.).</p> <p>Показ відеофільмів</p> <p>Фестиваль „ДО-РЕ-МІ”.</p>	*				<p>Марченко О.І.</p> <p>Бойко Н.В.</p> <p>Кл. керівники</p> <p>Організатор</p> <p>Кл. керівники</p> <p>Філатов С.М.</p> <p>Завгородня Н.М.</p> <p>Філатов С.М.</p> <p>Потопахіна Л.І,</p> <p>Цюра Н.П,</p> <p>Філатов С.М.</p> <p>Вчителі музики</p>
Травень	<p>Зустрічі з ветеранами</p> <p>Воєнізована гра "Зірниця" (2-3 кл.)</p> <p>Свято прощання з початковою школою</p> <p>Свято останнього дзвоника</p> <p>Вікторина "Душа природи - душа добра"</p> <p>Конкурс на краще знання "Декларації прав дитини"</p>	*	*	*	*	<p>Кл. керівники</p> <p>Щеглов С.М.</p> <p>Даценко О.В.</p> <p>Організатор</p> <p>Організатор</p> <p>Вчителі-</p> <p>предметники</p> <p>Вчителі-</p> <p>предметники</p>

Гра-подорож „Ми - діти твої, Україно!”

Мета: вивчення історії рідного краю.

Виховання почуття патріотизму, любові до рідного краю.

Вересень						
Жовтень	Зеленцвіт рідного краю			*		Вчителі-предметники
Листопад						
Грудень	Зимові візерунки			*		Вчителі-предметники
Січень						
Лютий	Міста - перлини України			*		Вчителі-предметники
Березень						
Квітень	Книга - скарбниця мудрості і знань			*		Вчителі-предметники
Травень						

Лінійки

Вересень	1. Ліцей в новому навчальному році. 2. Я - учень школи (про режим дня, правила внутрішкільного розпорядку, чергування в школі). 3. Ми - діти твої, Україно. 4. Місто, в якому ми живемо.	*	*	*	*	Адміністрація Філатов С.М. Мала рада Організатор
Жовтень	1. Операція "Турбота 2000-2005". 2. Перевірка класів з успішності. 3. Друзі – прекрасний наш союз (до Всеукраїнського дня гімназії та ліцею). 4. Допоможи собі сам (профілактика попередження дитячого травматизму на канікулах).	*	*	*	*	Організатор Учбова комісія Філатов С.М. Лікар
Листопад	1. Про підсумки успішності за 1 чверть та завдання на II чверть. 2. Вісті шкільної бібліотеки. 3. Про наші корисні справи. 4. Старт загальношкільної творчої програми "Особистість та події року".	*	*	*	*	Завуч Бібліотекар Мала рада Завгородня Н.М.
Грудень	1. До дня ліцею. 2. Наші спортивні досягнення. 3. Відкриття шкільного музею.	*	*	*	*	Філатов С.М. Вчителі фіз.виховання Завгородня Н.М.
Січень	1. Підсумки успішності за 1 півріччя та завдання на II півріччя. 2. Тетянин день (до дня студентів та школярів). 3. Підсумки санітарного стану закладу за 1 півріччя та завдання на II півріччя.	*	*	*	*	Філатов С.М. Завучі Організатор Лікар
Лютий	1. Підсумки декадних тижнів. 2. Вісті шкільної бібліотеки. 3. Про наші корисні справи. 4. Ціна однієї хвилини в закладі.	*	*	*	*	Завучі Бібліотекар Мала рада
Березень	1. А жінка в світ приходить для любові. 2. Шевченківські дні. 3. Уміння бути здоровим.	*	*	*	*	Вчителі-філологи Вчителі-філологи Лікар
Квітень	1. Підсумки успішності за III чверть. 2. Спортивні досягнення. 3. Чорнобильський біль. 4. Старт вахти "Пам'ять".	*	*	*	*	Завуч Вчителі фіз.виховання Організатор Філатов С.М.
Травень	1. Із одного металу ллють медаль за бій, медаль за працю. 2. Звіти класів за рік.	*	*	*	*	Філатов С.М. Організатор Завучі

Мала рада закладу (Старостат)

Вересень	Збори активу школи. Пошук нових форм організації самоврядування. Підготовка і проведення Дня великого самоврядування.		*		*	Завгородня Н.М. Філатов С.М. Завгородня Н.М. Завучі Організатор
Жовтень	Старт операції "Турбота-2000" до Дня людей похилого віку. Учнівська звітно-виборча конференція.	*		*		Філатов С.М. Організатор
Листопад	Підготовка до Дня ліцеїста. Організація пошукової роботи в рамках акції "Пам'ять". Розширене засідання Малої ради та комісії з проблем харчування в школі в 2000-2001 н. р. (опалення, порядку, тощо)	*	*		*	Мала рада Організатор Бібліотекар Голова Малої ради Завгородня Н.М.
Грудень	Організувати проведення фестивалю до Дня ліцею. Робота з підготовки новорічних свят.		*		*	Голова Малої ради Філатов С.М. Культмасова комісія
Січень	Звіт комісій Малої ради про проведену роботу протягом 1 півріччя.			*		Голова Малої ради
Лютий	Підготовка та проведення свята закоханих в школі. Підведення підсумків в акції "Пам'ять" (за етапами)		*		*	Культмасова комісія Прес-радіо центр Прес-центр "Пошук"
Березень	Проведення Дня Малого самоврядування.		*			Завгородня Н.М. Голова Малої ради
Квітень	Розширене засідання Малої ради та батьківського комітету. Акція "Прикрасимо світ" в рамках операції "Екологія-2001".		*			Завгородня Н.М. Організатор
Травень	Підведення підсумків роботи Малої ради за навчальний рік.		*			Завгородня Н.М. Завучі Актив Малої ради

Спортивно-оздоровча робота

Місяць	Зміст роботи	1 тиж	2 тиж	3 тиж	4 тиж	Відповідальний
Вересень	Легка атлетика, естафета (8-11 кл.). Легкоатлетичний крос (9 кл.). Легкоатлетичне 4-х-бірря. Змагання майбутніх захисників Вітчизни.	*	*	*		Тимошенко М.В. Щеглов С.М.
Жовтень	Футбол (5-11 кл.). День Здоров'я (5-11 кл.). Баскетбол (9-11 кл.). Волейбол (9-11 кл.). Футбол (першість міста).	*	*	*	*	Шаповалов В.В. Доценко О.В. Пляшешник В.І.
Листопад	"Веселі старту" (3 кл.).					Тимошенко М.В.
Грудень	Спортивні ігри: <ul style="list-style-type: none"> • баскетбол (юнаки) (9-11 кл.) • волейбол (юнаки, дівчата) (9-11 кл.) • міні-футбол (юнаки) (5-9 кл.) • піонербол (дівчата, хлопці) (5-8 кл.). 	*	*	*	*	Даценко О.В. Пляшешник В.І. Шаповалов В.В. Тимошенко М.В.
Січень	Спортивні ігри: <ul style="list-style-type: none"> • баскетбол (юнаки) (9-11 кл.) • волейбол (юнаки, дівчата) (9-11 кл.) • міні-футбол (юнаки) (5-9 кл.) • піонербол (дівчата, хлопці) (5-8 кл.). 	*	*	*	*	Даценко О.В. Пляшешник В.І. Шаповалов В.В. Тимошенко М.В.
Лютий	Спортивні ігри: <ul style="list-style-type: none"> • баскетбол (юнаки) (9-11 кл.) • волейбол (юнаки, дівчата) (9-11 кл.) 	*	*			Даценко О.В. Пляшешник В.І.